

JELENKOR

IRODALMI ÉS MŰVÉSZETI FOLYOIRAT — 1969

A TARTALOMBÓL:

BERTHA BULCSU:
INTERJÓ
SZAKONYI KÁROLYAL

SZAKONYI KÁROLY:
VÁRÓTEREM

ABODY BÉLA:
HATSZÁZOT KÍSÉRLET

LÁSZLÓ ANNA
ELBESZÉLÉSE

BAJOMI LÁZÁR ENDRE:
FRANCIA KRÓNIKA

LOSONCI MIKLÓS:
VARGA IMRE
MŰTERMÉBEN

TUSKÉS TIBOR:
KÉPZŐMŰVÉSZETI
JEGYZETEK

VARKONYI-NÁNDOR:
KALEIDOSZKÓP

10

SZAMUNK SZERZŐI:

ABODY BÉLA
ANGYAL ENDRE
BAJOMI LAZÁR ENDRE
BERTHA BULCSU
BODRI FERENC
CSERHAT JÓZSEF
CZILCZER OLGA
DARAZS ENDRE
DEVENYI IVÁN
HEGEDUS LASZLÓ
LASZLO ANNA
LORAND IMRE
LOSONCI MIKLÓS
PAKOLITZ ISTVÁN
PALYI ANDRÁS
POMOGÁTS BÉLA
RÓNAY LASZLÓ
SIMONYI IMRE
SZAKONYI KÁROLY
TORNAI JÓZSEF
TUSKÉS TIBOR
VADAS JÓZSEF
VÁRKONYI NÁNDOR

KÉPEK:

SWIERKIEWICZ RÓBERT
VARGA IMRE

JELENKOR

IRODALMI ÉS MŰVÉSZETI FOLYÓIRAT

XII. ÉVFOLYAM 10. SZÁM

1969. OKTÓBER

TARTALOM

BERTHA BULCSU: Interjú Szakonyi Károllyal	- - - - -	867
SZAKONYI KÁROLY: Váróterem (monodráma)	- - - - -	873
SIMONYI IMRE: Két groteszk (vers)	- - - - -	878
LÁSZLÓ ANNA: A barlanglakó (elbeszélés)	- - - - -	880
CSERHÁT JÓZSEF versei: Alszik a szarvas, Egy kép alá, Tanúnak hívlak	- - - - -	889
ABODY BÉLA: Hatszázöt kísérlet (egyfelvonásos)	- - - - -	891
DARÁZS ENDRE versei: Tarkónlőtt idő, Te mindig kiálltál	- - - - -	900
TORNAI JÓZSEF versei: Ha isten szeret, Időtlen idő	- - - - -	901
TÜSKÉS TIBOR: Képzőművészeti jegyzetek	- - - - -	902
LOSONCI MIKLÓS: Varga Imre műtermében	- - - - -	906
DÉVÉNYI IVÁN: Három képzőművészeti évforduló	- - - - -	909
BODRI FERENC: Művészeti könyvek	- - - - -	913
CZILCZER OLGA versei: Tél, Köd	- - - - -	919
VÁRKONYI NÁNDOR: Kaleidoszkóp (<i>Élet és elmélet, Egy kezde- ményezésről</i>)	- - - - -	921
LORÁND IMRE: Passuth László – a rendhagyó bestseller-író	- - - - -	927
HEGEDÜS LÁSZLÓ: A templom előtt (vers)	- - - - -	935
BAJOMI LÁZÁR ENDRE: Francia krónika (<i>Roger Vailland újjá- születése, Három nagy öreg halála, Francia vonatkozású könyvek</i>)	- - - - -	936
POMOGÁTS BÉLA: Ember és szerep a Sirokkóban	- - - - -	945

RÓNAY LÁSZLÓ: Mándy Iván: Egyérintő	- - - - -	947
PAKOLITZ ISTVÁN: Jókai Anna: Kötél nélkül	- - - - -	949
PÁLYI ANDRÁS: Lengyel Péter: Ogg második bolygója	- - - - -	951
VADAS JÓZSEF: Csontos Gábor: Száraz ág	- - - - -	953
ANGYAL ENDRE: Csuka Zoltán: A szentendrei rebellis	- - - - -	955
TÜSKÉS TIBOR: A pécsi irodalom kistükre IV.	- - - - -	957

K É P E K

SWIERKIEWICZ RÓBERT rajzai	- - - - -	877, 879, 934, 945
----------------------------	-----------	--------------------

Műmellékleten

VARGA IMRE: Prometheus

Páva

Próféta – Madách

Haldokló Minotaurusz

A borítón SWIERKIEWICZ RÓBERT rajzai

J E L E N K O R

A Magyar Írók Szövetsége Dél-dunántúli Csoportjának lapja
Megjelenik havonta

Főszerkesztő: SZEDERKÉNYI ERVIN
Szerkesztő: PAKOLITZ ISTVÁN

Kiadja a Baranya megyei Lapkiadó V. Pécs, Hunyadi János út 11. Telefon: 15-32, 50-00. F. k.: Braun Károly.

Szerkesztőség: Pécs, Széchenyi tér 17. I. emelet. Postafiók 175. Telefon: 13-05.

Kéziratot nem őrzünk meg és nem küldünk vissza.

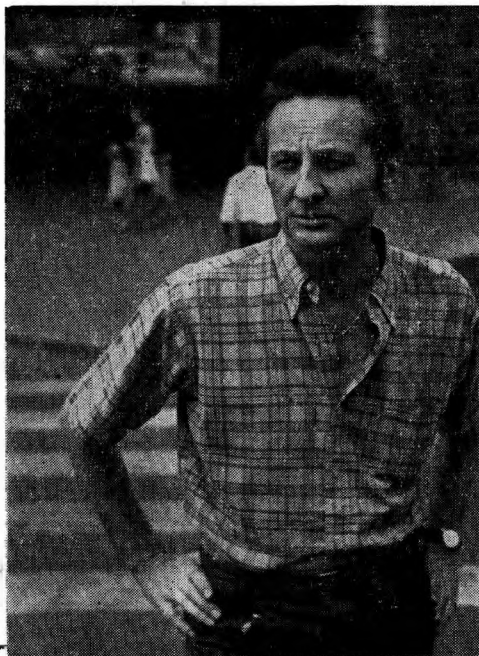
Terjeszti a Magyar Posta. Előfizethető bármely postahivatalnál és a Posta Központi Hírlapirodájánál. (Budapest, V., József Nádor tér 1.) Évi előfizetési díj 72,- Ft. Egyéni előfizetési csekkszám száma 60 068. Közületi előfizetési csekkszám: 61 066, vagy átutalással az MNB 8. fióknál vezetett egyszámlára.

69-4933 Pécsi Szikra Nyomda — F. v.: Melles Rezső

Index: 25.906

Interjú Szakonyi Károllyal

Hogy hol romlik meg egy barátság, azt csak az isten tudja. Nem figyelünk eléggé egymás bajára, sikerére, esetleg a nagy hangzavarban fakón érkeznek a szavak, gesztusok. Kis félreértések növekednek a tér végtelenjében, s testesedve betonfalakká válnak. – Hónapok óta nem találkoztunk... Ez tény. Valaki azt mondta, hogy... És mindenki mond valamit... Pedig könnyen lehet, hogy nem is egymással van bajunk, csak a nyárral, a járdákkal, az autókkal, a vízcsappal, mert egymással valójában mi bajunk lenne? – Mégis, amikor az ember hosszú kényszerű csend után elindul interjút készíteni, szüksége van bizonyos keresztényi alázatra. Alázatra az élettel szemben, az emberekkel szemben, akiket el kell tartania, a foglalkozásával szemben, mely kiméletlen. Alázat és tisztelet érzése együtt... Igen, ezek kísérik át a városon. Tisztelet barátom tehetsége, embersége és sikeres művei iránt. Sikeres író. Tíz éve minden lehetséges felsorolásban szerepel a neve, akár prózáról, akár színházról, vagy rádiójátékról van szó. Őt prózai kötete jelent meg (Középuőtt vannak a felhők; Túl a városon; Férfiak, Porcelán baba; Francia tanya); Életem, Zsóka és Ördöghegy című drámáinak bemutatóit tetszés és elismerés kísérte. 1963-ban SZOT-díjjal tüntették ki, több rádiójátékát nívódíjjal jutalmazták. Ha személyesen megjelenik valahol, a figyelem feléje fordul, választékos öltözeke és szavai, messzi országokat idéző cigarettái delejes kellemetességet okoznak az embereknek. A franciák azt mondanák, hogy Szakonyinak charme-ja van. És tényleg charme-ja van.

Amikor megismerkedtünk, úgy emlékszem, tél volt. A felsőzött pesti járdákon latyakossá vált a hó. Szakonyi a szárazabb részeket keresgélve lépkedett, így örökké beleütköztünk az emberekbe. – „Ugyanis lyukas a cipőm talpa” – mondta akkor magyarázólag. Hegyes orrú fekete félcipőt viselt, és kopott fekete télikabátot, melynek a gallérja még a háború előtti évtizedek divatjára utalt. Talán az Egressy Klubból mentünk a Marika presszóba, vagy a Marika presszóból az Egressy Klubba. Akkoriban a Marika presszóban öt-hat író dolgozott, s költők is néhányan. Órákon át lehetett egyetlen fekete mellett üldögdélni, néha még tovább is. Kezdetben voltak a presszók, kisvendéglők, aztán az albérletek, aztán a lakások. Rémlík egy végtelen szűk, csőszerű albérleti szoba, ahol a második feleségével lakott, s a padlót kecskebőrök fedték. Persze lehet, hogy nem éppen kecskebőrök, de valahogyan ezek a kecskebőrök mégis megmaradtak a múltból, s az a sok kis remény, amit összehordtunk oda egy téli estén. Kertész Ákos, Kiss Dénes, s még néhányan, akiknek neve és személye már feledésbe merült. Valamennyien az írás és íróság lázait takargattuk nagy készülődés-

sel. Aztán egy másik, rangosabb albérlés a Lékai téren, majd a Váci úti igazi lakás, ami sokszor valóságosan klubba változott az író és művészbarátok terhére. Nem is értem, hogyan és mikor dolgozott abban a lakásban? ... De dolgozott ... Néhányan már-már rokoni kötelekben éltünk, vendégeskedve és közös villát bérelve Balatonszárszón, majd utazgatva, itthon és külföldön. A Csehszlovák Írószövetség vendégeként együtt töltöttünk Prágában, s a szlovák kisvárosokban két hetet. Hazafelé a vámosok azt kérdezték, hogy hol a „társulat”, mivel a speciális női ruhadarabok sokasága láttán menedzsereknek néztek bennünket. De az ajándékozás vidám ünnepélyessége csakhamar megfakult. Amikor én Pestre költöztem, Szakonyi már Árpádföldön lakott a szüleinél, mint legényke korában. Néhány szép tárgy emlékeztetett csupán a fénynapokra, fényszavakra, fényivásra. Közben fél telet Leányfalun is töltött albérlésben, favágással kezdve a napot, s a kályha mellett dideregve este tíz óra tájban. Leányfalun is találkoztunk. Sokat ittunk, aztán lementünk a Dunához, és bámultuk a piszkosszürke túlpárti semmit.

Az autóbusról a Tétényi út és a Szakasits utca kereszteződésénél leszállok. Még háromszáz méter. Kilenc emeletes ház, az ötödiken lakik. A kapu alatt be kell szólni a házitelefona. Új házak, új rend ...

Néhány zavart mondat, aztán legyint, legyintek, nevetünk. Költő barátunk, Gyurkovics Tibor az íróasztal mögött ül, mint egy hadbíró. Élvezi a jelenetet. Kifelé fülelek. A konyhában, vagy a szomszédos szobában Szakonyi harmadik felesége motoz, halk neszeket keltve.

Az asztalon vörösbőr. Szakonyi Kent-et szív, sovány, derűs és nyugtalan. Új nadrágja van, saját anyagából övvel és aranyozott csattal. A heverő szélén ül, s a telefon felé pislog, ami az ajtó mögött feketedik a parketton, mint egy akna. Megcsörren, Gyurkovics felkapja, és beszédbe elegyedik valakivel, szélesen, élvezettel ... Benyítanak a nők. Ezer kérdés ... Felelet nincs. Szakonyi kezében kiálszik a Kent.

– Azt hiszem, engem keresnek – mondja bizonytalanul.

Gyurkovics beköltözik a telefonkagylóba, a nők nem bírják tovább, és kimennek. Szakonyi mögött a falon hófehér, hermelinszerű anyag szolgál falvédőül. Felette kis kép, Krisztus. Részlet egy szláv templomfestményből.

Feszültség nehezedik a szobára. Szakonyi nevetve rámnéz:

– Kedden operálnak – mondja elegánsan, mintha csak valami örömhírt közölne.

– *Kedden ... ?*

– Az epekövemmel ... Látod, milyen sovány vagyok ... Semmit nem lehet enni. Étlen halok így. Te is megérkeztél a dögszagra ... Mindenki ... Dél előtt is telefonáltak a ...

– *Így elég nehéz lesz szabályosan dolgoznunk ... Csináljuk azért? Van itt néhány kérdés ...*

– Kérdezz, persze ... Lehet, hogy meghalok ...

Szakonyi kedvesen nevet, Gyurkovics a háttérben egy nővel telefonozik. Szakonyi is, én is szeretném tudni, kivel beszél, de semmit sem tehetünk ellene. Kedvetlenül felteszem az első kérdést:

– *Fel tudnál idézni valamit a gyermekkorodból? Valamit, ami képszerűen visszatér, tájat, embereket, vagy valami mást ... ?*

– Igen ... Azt mondják, az írók javarészből a gyermekkor élményeit írják ... Budapesten születtem, de amikor ösztönösen tájékozódtam hovatartozásom ügyében, soha nem éreztem, hogy pesti vagyok. Inkább az volt az igazi táj, amit nyolcéves koromban megismertem, apám rokonainál Nagycenken. A rokonunk gazda volt az uradalomban. Szakonyon volt kocsis a nagyapám ... József, az egyik fia aranykalászos gazdatanfolyamot végzett. Ezeknél laktam én nyaranta. Pajták, magtárak, istállók ... Az egyikben kis lakás, falépcsők. Ebben laktunk. Az intéző odább, különálló nagy épületben. 1944-ben, amikor a bombázások miatt vége lett az iskolának, végleg odautaztam, ott ért a háború. Minden, ami lényeges a gyerek életében, ott történt velem. Az első és leglényegesebb szerelmek, amikor az ember megismerkedik a szenvedéllyel ... Mind az uradalomban éltem át. Így a legrosszabb élmény, a háború is

ehhez a tájhoz kötődik. Mindazok a vidéki emberek, növények, tájak, melyekről írtam, onnan valók. Sokat éltem Pesten, de az akkori városi élmények nem merülnek fel. Visszajár most az egész, bent van az ember zsigereiben. Az aratók, ahogy esznek, az uradalmi kovács, rozsdás vasak a műhely körül, béresek, ahogy ott fekszenek a fűben és pihennek. Ezek úgy rémленnek fel, mint amikor egyetlen biztos pontot meg tudsz ragadni az életben, egy rebbenést... Aztán a háborúban ez az egész épületsor leégett.

– *Úgy tudom, egyetlen fiúként nőttél fel a családban. Jelentett ez valamit?*

– Valamit igen. Öten vagyunk testvérek, négy lány... Együtt van az egész, és én külön, hát láttad ott kinn Árpádföldön. A lánytestvérek mindenképpen kedvesek, szeretik a bátyjukat... De az is igaz, hogy valamennyire a magányosságérzetet hamar kialakítja az emberben az ilyenfajta helyzet. A szülők is jobban tudják a lányokat szeretni... De nincs bennem semmiféle rossz érzés. Egy fiú azonban merevebben áll a családban. A lánytestvérek sorozata azt is eredményezte, hogy az ember egyedül igyekezett tájékozódni a világban.

– *Egyik legsikeresebb írásod, „Az emberi üdvözlés” katonai pályatutásod élményeiből született... Úgy tudom, önkéntes voltál...?*

– Én bennem soha nem volt elhivatottság, vagy vágy a katonai pálya iránt egészen 1949 őszéig, míg ebbe-abba bele nem vágtam. Nagyon sokszor, azóta is, külső egzisztenciális gondok vittek rá hirtelen döntésekre. Na de várjunk csak... Ne felületesen... Háború után az ember ugye gimnáziumba járt. Közel még a háború, a zűrzavar, tizenhét-tizennyolc éves korban... Szeretne valamit tenni, de csak indulatai vannak. Mindez nem arra sarkallt, hogy átgondoljak valami polgárnak való foglalatosságot. Iskolába jártam, a rend lényegét nem értettem még. Akkoriban elég rosszul éltünk anyagilag is. Egy félvak lóval egész nyáron tüzelőt fuvaroztam. Annyira kibíratatlannak látszott ez az egész, és felismerhetetlennek, hogy amikor azt mondták a többiek, hogy be lehet vonulni katonának, ahol aztán az ember egy-kettőre tiszt lesz, habozás nélkül megírtam a kérvényemet. Kiskorú voltam, így szülői beleegyezést is írtam hozzá. Amikor 1949 őszén megjött a behívóm, ugyancsak csodálkoztak otthon. A család az első kétségbeesésen átesett: Nem lesz belőlem semmi. A padláson találtam egy katonaládát, bevonultam. Amikor bent voltam aztán, már sejtettem, hogy tiszt az nem leszek... De azóta sem bántam meg... Az ilyen kényszerű együttélések érdekesekek, minden szélsőségesen jön ki, az életnek minden baja, és az a valami is, amit régen bajtársiasságnak neveztek. A közös sors érzése, amit a civil életben, vagy egy szabadabb kötelékben nem tapasztal az ember. 1949–50–51-es év a magyar történelemben egyébként is nehéz időszak volt, de a hadsereg állítólag fontos kötelékében töményen lehetett átélni ezt a korszakot. Az akkori politikai hangulatból háborús emlékeim maradtak. Nem ilyen békehangulat volt, mint ma... És ugye nagyon sok mindent tapasztalt az ember a feljelentésektől az öngyilkosságokig.

– *Miből éltetek? Édesapádról írunk valamit?*

– Apám családja ott maradt Sopron megyében. Apám tizenhét éves korában szakadt fel Pestre pincértanulónak. Ez még az első háború előtt történt. Szolid ember volt, nem lóversenyezte el a keresetét, mint ahogy ez akkoriban a pincérek között szokás volt. Jó helyeken dolgozott, Ritz, Hangli, Royal... Éppen az Akadémia utcában, a Major féle vendéglőben volt, amikor sorra került az 1930-as vendéglősből. A főnöke ajánlotta, hogy ismer egy nagyon szolid vendéglőscsaládot az Országház utcában, akiknek két lánya van... Anyám családja régi tabáni polgárcsalád... Apám megnősült, és önállósította magát. Vendéglőt nyitott. Akkor száz méterenként volt egy-egy ilyen vendéglő... A vendégek között nőtem fel. Megcsináltam a leckémet, és bementem az üzletbe dolgozni. Ismertem minden vendéget, mindig ugyanazok jártak oda, kivéve a söntést. Nagyon érdekes élmény volt, sok ember között forogtam. Megfigyeltem őket. Valószínűleg ezek az évek is lerakták a maguk élményrétegét... Reggel hatkor nyitottunk... Ott ebédeltem a vendégek között. Családi élet folyt. Minden vendégnek volt külön pohara, rá volt vésetve a neve. Színészek, festők, iparosok... A legtöbb folyószámlát nyitott, és havonta fizetett. Ennek a vendéglősségnek akkoriban az volt a lényege, hogy mint egy család, összejöttek az emberek. Nem mint

ma... De hogy hogyan tudták ott leélni az egész életüket, azt ma sem értem. Mindig ott voltak. Ittak hideg bort, forralt bort, ettek zónát, szalontüdöt... Akkor persze a fogadás, a vendégfogadás volt a lényeg.

– *Néhány tárgy itt is van még a régiékből... Átlényegülnek körülötted... Azt hiszem, szereted a szép tárgyakat...*

– A megvalósulásukat. Az eredeti szép formákat. Ez az önállóság szeretete, ami éppen úgy megnyilvánul a forma tiszteletében, mint az írásban, bár az írásban az indulat az első, de csak akkor tud érvényesülni, ha erős akarattal kellő formába, egyedülálló formába öntjük. Ha ilyent felfedez az ember egy tárgyban, amit nem sorozatgyártás hoz létre, és nem kimondottan praktikus dolog, akkor szeretetreméltó, mert tökéletes formában létezik... Csak szenvedéllyel szabad létrehozni valamit... Sokan azt hisszük, hogy megtanultunk valamit, mondjuk novellát írni, és valóban, úgy csinálja az ember, hogy eladható... De van annyi szerencsénk, hogy néha észbekapunk, és tudjuk, hogy nem minden munkánk készült szenvedéllyel. És az ilyen mű többnyire el is vész. Az a legfontosabb, hogy fenn tudjuk tartani magunkban a szenvedélyt. Érted mire gondolok...?

– *Azt hiszem, érthető... Így van...*

– Az indulatot megőrizni... Ez a lényeg... Ha úgy visszatekintek eddigi dolgaimra, sokszor elrestellem magamat. Akkor is írtam, amikor nem volt indulatom. Hiányzik belőlük a vér, vagyis az élet. Aztán az is lehet, hogy az embernek olyanok ezek az írások, mint a lendkerék, átsegítik a holtpontra. Ha meggondoljuk, a négyütemű motornál, csak egy hasznos ütem van...

Hátranézek. Gyurkovics már nincs a szobában. Eltűnt. Némán vizsgálgatjuk egymást, aztán eszembe jut Armstrong.

– *Mit szólsz ezekhez az amerikaiakhoz? Baromi, nem...?*

– Lenyűgöző, hogy most leszálaltak a Holdra, de az ember istenigazában Ikaruszt szereti... Ikaruszt, akinek az indulata azt sugallta, hogy tud repülni, és amikor lezuhant sem értette, hogy miért nem tud, amikor tud... Az emberiség aztán rájött, hogy számítógépek kellenek, új anyagok, műanyagok, s az egészet alá kell rendelni a rációnak, a fegyelemnek, s akkor a világűrbe is kirepülhet. Az ember útja nyilvánvalóan az ész, a tudomány tökéletesedésének útja... A művészet pedig Ikarusz... Segítség nélkül, szertelenül akar repülni. A tudomány ebből az alapindulatból táplálkozik, amit ma is a művészet tart fenn az emberben.

– *Mi a véleményed a prózáírás új útjairól?*

– Sok mindennel kísérleteznek, de nem tartom lényegesnek, vagy célravezetőnek. A XX. században a tudomány csodálatos eredményei a művészetből kisebbségi érzéseket váltott ki. A művészet most át akarja venni azokat az eszközöket, melyek nem az ő eszközei... Pontosabban utánozni akarja azokat a módszereket, melyekkel a tudomány egyes ágazatai dolgoznak. Az kétségtelen, hogy minden kor megteremti a maga kifejezési formáit. De ez a fejlődés olyan természetesen adódik, mint az, amelyen az ember is átmegy, hiszen egy XV. századi ember aligha tudna a XX. századi emberrel beszélni. Ilyenfajta módosulások vannak. Az irodalomnak az a lényege, hogy amit semmiféle más eszközzel nem lehet felmutatni, azt mutassa fel. Az irodalomnak nem érdemes úgy viselkedni, mintha matematikával, technikával, vagy atomfizikával foglalkozna. Ezt sokkal jobban elvégzi az illető tudomány. Az írónak, ha már bebizonyosodott, hogy tud írni, tehát érthetően kifejezi magát, és eredeti formáját is megszabta, nem az a feladata, hogy spekuláljon, mit mondjon, és hogyan?... Benne él a korban, átéli a kor indulatait, és ha valóban erre született, közérdekűen össze is tudja fogni és a többi ember elé tárja. Ha egy író azon spekulál, hogy milyen érdekességet találjon ki, hogy felhívja magára a figyelmet (ami indokolt is lehet, hiszen a sokféle információ között az erősebbnek jut figyelem), baj van. Ha nem bízik abban, hogy olyan lényeges dolgokat mond, amire előbb, vagy utóbb felfigyelnek, talán nincs is miért elmondania...

– *Ezt most úgy érted, hogy közérthetően kell írni...?*

– Nem egészen így értettem. Úgy értem, hogy a legmaximálisabb emberi szintet

tekintve, de az ember értelmi képességeinek a szintjét nem meghaladóan fejezze ki magát az író. Nem vagyok ellenére a kísérletezésnek, de a kísérletezésben ne az legyen a lényeg, hogy valamit erőszakosan kitaláljunk.

– *Prózáat is írsz, drámát is. Melyik a kedvesebb műfajod?*

– A novellát természetesen műfajomnak érzem, a színházat pedig nagyon szeretem. A két műfaj között rokonságot érzek, itt is, ott is a lényeg van kinagyítva. Tehát sűrítésnek kell létrejönni. Ez mindig egy bizonyos felfokozottsággal jön létre. A dráma ezt még előadásának a módjával is hangsúlyozza, hiszen élő emberek átöltözve, át-lényegülve, kivilágítva mozognak a színen... Ezt a felfokozottságot nagyon szeretem. Néhány órába sűrített dolog, mert tovább elviselhetetlen. Ez így olyan, mint egy lengés a trapézon. Bizonyára ebből a felfokozottság-szeretetből adódik, hogy több novellát is írtam a cirkuszról. A mutatvány lényege, a dobpergés, lengő trapéz, ez a csodálatba ejtő pillanat izgat.

– *A Film Színház Muzsikában olvastam egy tárcádat... Azt írtad ott, hogy színész akartál lenni...?*

– A katonaság előtt, valószínűleg téves önkifejeződési vágyakozás folytán, jelentkeztem a főiskolára. De hiába adtam elő Tiborc panasztát, eltanácsoltak. Azokban az években azonban a kultúrforradalom nemcsak a gyárakba, hanem a hadseregbe is behatolt. Így mi is megalakítottuk a színjátszó csoportot, s ott színészkedhettem kedvemre. A díszleteket is én festettem. Nagy sikerrel ment a darab, mígnem a tisztek megunták, hogy a feleségeik, akik a női szerepeket alakították, későn jártak haza. Akkor már a színészek egy szobában laktak, az ágyak alatt kondérok álltak, repedezett tetejű babfőzelékkel. Feloszlattak bennünket. Érthető...

– *Nálunk nagy divat az írók besorolása. Kit népi, kit urbánus, kit más kategóriában emlegetnek. Tartozol valahová...?*

– Mindig úgy éreztem, gyermekkoromban is, hogy én ott állok egyedül, és oly furcsa vagyok, hogy nem hívnak sehová. Ha mégis hívtak, szívesen mentem. Ma is így van... Sok érdekeset olvastam erről, hogy hová tartozom, de sokkal szórakozottabb vagyok, minthogy ezt tudnám most. Vannak írók, akiknek a működése nagyon szimpatikus. Nyilvánvaló, hogy én azt szeretném, ha a nekem szimpatikus írók közé sorolnának, ha már sorolgatják az embert. Egyébként semmi gyakorlati értelmét nem látom annak, hogy irányzatokba, csoportokba tömörülnek művészek. Én mint olvasó annak örülök, ha minden író mást ír. Ha spontán alakulnak ki irányzatok, az más, az olyan természetes dolog, amin nem is kell csodálkozni.

– *Mit írsz most?*

– Regényt írok. Témája: Honnan származik az az érzés, amit én átéltem, és a kortársaim közül többen is, hogy a történelem véletlen, különleges alakulása folytán nem tudtuk soha elkezdni az életet. Aztán majd drámát írok, a Vígyszínház szerző-dött velem egy tavaszi bemutatóra.

– *Ez itt egy egészen új lakás... Mindig másutt találkozunk. Ha visszagondolok az elmúlt évtizedre, az otthonok sokaságában élsz, persze most már csak képzeletben...*

– Valamikor azt hittem, afféle otthonot teremthetek magamnak is, mint apám: családot, s a családnak biztos falakat, menedéket. De csakhamar be kellett látnom, hogy nem épül kezem közül ilyen. Kísérleteim mindig félbemaradtak. Vándor lettem inkább – mindig egy új otthon, otthon-féle, ami soha nem lett végleges. Így, vagy úgy: magam maradtam, s leginkább nyugtalanságom miatt. Nem hibáztatok senkit, rosszul mértem be a pályát, s a pályamódosítások is tévesek voltak. Nem találtam meg a leszállás helyes ívét. És semmiféle földi központ nem volt, ami közölt volna valami erre vonatkozó komputer-számadatot... Könnyű poggyássszal utazz – mondják. Könyvek, gyűlemlő papírhalmok, spárgával átkötött dossziék, néhány apró tárgy, emlékek... Ezeket mentettem magammal egy-egy új állomáshelyre. Igen, igen. Állomáshely. Inkább állomáshelyek alakultak ki, s nem otthonok.

– *A nőkről is kellene beszélnünk...*

- Így hát a nők is: el-elszakadtak mellőlem, vagy én szakadtam el tőlük, olykor szépen, olykor egymást-bántón. Egyszer majd írok valamit a szerelemről, s abban megírom, mi az, amit újra és újra kerestem, amire emlékeztem, hogy már ismertem valamikor. Egy arcot, egy ismerős ízt, egy hangot, egy szempárt, egy száj ismerős ívét - egy nőt, aki lényével megvilágít, hogy láthassam magamat olyannak, amilyenek születtem. A totalitást kerestem, s ebbe aztán bele-belerokkantunk: azok is, akikkel éltem eddig, s magam is. Nem akartam senkit sem megbántani, szerettem őket, de talán rosszul. Magamat hibáztatom csak, ebben is. De ez a totalitás-igény nem múlt el. Ha elmúlik, nem tudom, mitől mehet tovább a motor, miféle üzemanyagtól? Talán nem is mehet. Ahogy magamat ismerem, nem kívánok sem hatalmat, sem dicsőséget. Csak ezt az ismerős arcot. Egy másik ember, egy nő arcát.

- Egy Jack London-novella jut eszembe. Mapuhi nagy igazgyöngyöt talál a korallzátányok között. A gyöngyért házat akar a kereskedőtől. Fanatikusan hajtogatja: „Legyen tíz méter hosszú, és legyen köröskörül tornác...” Ha az opálos tényű gyöngy a te kezében lenne, mit kérnél érte...?

- Nem tudom, s a válasz kedvéért most nem akarok semmit kitalálni. Nem. De ha elképzelem, ez sem menne másként, mint a többi dolgom. Ott állnék azzal a bizonyos gyönggyel a kezemben, s nem tudnám, mit kérjek érte? Csak később jutna eszembe, amikor már lezárták a kívánság-listát. Akkor bizonyára eszembe jutna valami. De már nem kaphatnám meg.

- Lesoványodtál...

- Két nap múlva operálnak. Ha kiszedték belőlem a köveket, megvizsgáltatom, hogy hány kilométer van még a szerkezetemben. Egy tízest rádobok és kész. Élek és élek. Ha kiengednek a kórházból, legelőször rálocsolok. Az epémre... Whiskyvel.

Lehajol, gondosan kihúzza a cipőjéből a fűzőket. Csodálkozva nézem.

- Mit csinálsz?

Felnéz. Kezében lógnak a cipőfűzők.

- Áthúzom ezeket a másik cipőmbe. Az jobb cipő. Le kell mennem a városba - mondja, aztán tovább dolgozik a fűzőkkel.

Tanácsztalanul bámulom, s érzem, hogy az igazi barátságok soha nem romlanak meg. Csak néha leegyszerűsödnek, máskor viszont bonyolulttá válnak.

Váróterem

Monodrámá

S z í n h e l y: Takarítatlan vidéki állomás váróterme. A hátsó falon a peronról nyíló üvegezett, rézkilincses ajtó. Fölötte római számjegyű nagy vasúti óra. Az ajtó mellett barna, rácsos pad.

A bal falhoz építve: pénztártülke, jegykiadó ablaka tárva, éppenhogy csak látható a díszlet felénk táguló szögének köszönhetően. De a tülke csukott ajtaja velünk szemközt van, s különösen fontos, hogy mindenki lássa.

A jobb sarokban ormótilan vaskályha, csövét szétmarta a rozsda.

A váróterem talán elrongyolódott szélű menetrendek, meg lakó, de még eléggé színes plakátok: utazási irodák csábos reklámjai. Fehér városok, kék tengerek, magasba szökő hegyek, faházak, hajók.

*

Nehezen, nyikordulva nyílik a bejárati ajtó. Ballon-trencskót viselő, jóképű, negyvenes férfi lép be a peronról, esőtől ázottan. Megrázza magát, tázósan körülnéz, a falórára tekint, hogy lássa, időben érkezett-e? Csalódottan veszi tudomásul, hogy az óra kismutatója hiányzik, csak a nagymutató jár körbe, feleslegesen. A pénztártülke nyitott ablakához lép, beköszön.

FÉRFI: Jó estét! Nem ment el még a vonat? Nem szeretném lekésni... *(Nem kap választ, meggörnyed, hogy belásson, de odabenn nagy a homály.)* Állítólag erről az állomásról is érvényes a jegyem. Remélem... *(Vár, de semmi válasz.)* Megmutassem a jegyemet? Megmutathatom... *(A tárcájáért nyúl, de mert a pénztártülkéből senki sem szól, vállat von, telegyenesedik, kifújja magát.)* Phű! Micsoda idő! Micsoda szomorú ősz. *(A kályhához megy, óvatosan megérinti, aztán kinyitja az ajtaját, majd visszacsapja.)* Befűthettek volna egy kicsit. Takarékoskodnak a tüzelővel? A vasút! Már a vasút is! Ilyen pocsék, pocsék időben! *(Céltalanul téblábol, a peron-ajtóhoz lép, ledörgöli a port az egyik ablakszemről, kikémlel.)* Csak nem ment még el a vonat!? Remélem... *(A pénztártülke felé)* Nem tudná megmondani, hány óra? Ez a maguké itt nem mutat semmit. Az én óráim meg... nem is tudom, hol hagytam. *(A csendre közelebb megy a pénztáráblakhoz.)* Hallja-e, maga nem valami bőbeszédű! Kérdezem, maga meg... Hé! Szundikál, vagy... *(Bekukkant, megkocogtatja a jegykiadó párkányt, majd fejcsóválva elfordul.)* Na, persze, unalmas itt, mi? Elég vacak kis állomás. Kosz, meg minden. És ilyen piszok nyirkos hideg. Á, persze, a menetrend itt van a falon, a jegyem meg érvényes, mit akarok még, nem igaz? *(Fűrészve lesi a pénztáráblakot.)* Látom... *(a hangja elakad, de újra kezdi)*... látom, van elég dolga. A jegyek nyilvántartása, belégek, pénztárkönyv... na, igen. Nem is akarom zavarni. *(Szorongva vár, körülnéz)* Úgy látom, várhatok itt egy ideig, hiszen csak most kezd sötétedni. Ha jól emlékszem, ilyenkor ősszel mindig alkonyat után futott be ide a személy. Ősz! Szeretem az őszt, de ezt most kifogtam. Kód, eső, sár. Maga is fázhatsz. Vagy meleg van abban a kuckóban? Villanykályha van ott benn, vagy mi? Hát, persze, meg is szokhatta ezt az időjárást. A magafajta edzett, nem olyan nyavalygós, mint én... *(Mindegyre a nyitott ablakocskát figyeli, szorongva felnevet, de elhagyja. Figyel.)* És erre felé nincsenek is utak. Csapások, dülők – összevissza. Fonyradó gaz. De utak?! Mekkora gaz, uramisten! De olyan szomorú... olyan rothadó, a fene egye meg. Csaknem elveszttem a gazban, mint egy erdőben. És senki sem ad

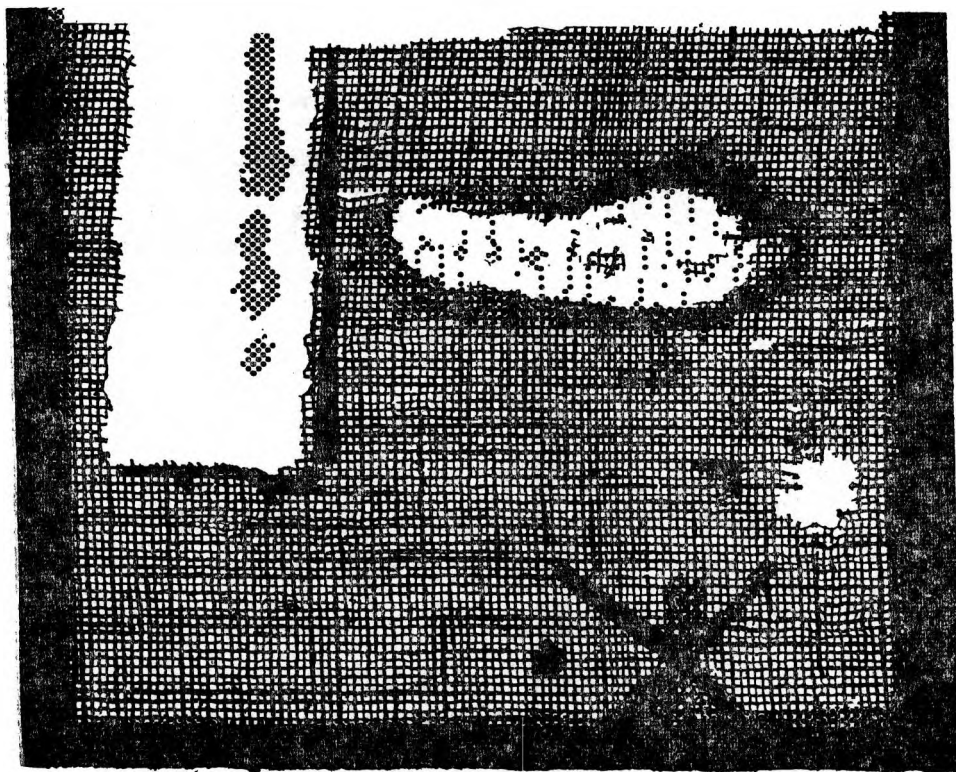
magyarázatot, az ember várhatja, senki sem ad útbaigazítást... (*Leül a padra, összekulcsolt kézzel mered maga elé. Kis szünet után, más hangon.*) Valamikor vezetett erre egy út. A fák alatt. Az allé. (*Az ablak felé*) Mi lett azzal az allé-val? Kivágták? (*Bólogat.*) Hm, hm... kivágták a fákat. Az út meg feltöredezik, elhanyagolják, aztán vége. (*Szünet*) Jó kis kövesút volt. Makadám. Emlékszik rá? (*Hirtelen, bizakodó hangon.*) Talán még rám is emlékszik! Ha itt szolgált akkoriban... Igaz, fiatal voltam. Fiatal? Gyerek. Kamasz. Jó pár éve, nem mondom. De előfordul, hogy valakit ott felejtene egy állomáson, évtizedekig. Nem maga lenne az első, aki az egész életét egy ilyen kis vidéki állomáson tölti el. Na, jó, tudom, hogyan van: szolgálati lakás, sertésöl, farsangkor disznóölés... baromfiudvar, kenyérsütő kemence az udvaron, egy kis veteményes... tudom. Megvan, aztán kész. Minek vándoroljon az ember? Tudom. Biztos megélhetés, egy kis gyarapodás is talán... Minek vándorolt volna? Nem is azért mondom. Talán nem is rossz. Magának sem volt rossz, mi? (*Füfel, de nem kap választ. Felnevet.*) Tudom én, hogy van! Alighanem ez a tisztességes dolog. Meglenni valahol, aztán kész... (*Szünet*) Ó, van annak már vagy harminc éve is, hogy itt jártam. Micsoda szép napok voltak! Micsoda biztonság, bizakodás, remény... (*Zavartan elhallgat.*) Nyár, meg ősz. Aratás, cséplés, kukoricatörés, répaszedés. Emlékszem ezekre a dolgokra. Az ember este hazament, megmosdott, befalta a vacsorát... Hát igen... (*Türelmetlenül feláll, kitekint a peron-ajtó ablakkockáján.*) Itt, kinn a sorompónál, itt vezetett el az út. Kijöttek elem szekérrel. Micsoda öröm volt! A jó falusi levegő, a lovak trappja, a szálló por... A nagybátyám átfogta a vállam, hogy le ne essék a rázkódó szekérről. Milyen erős keze volt! (*A pénztár felé*) Ott talán csak ismerte. Ott laktak a majorban... ott... na, tudja, hol!? Ott a majorban... (*Szünet*) Csirkepaprikással vártak, meg rácsos linzerrel. Szerettem a rácsos linzert. Evett már olyat, nem? Jó omlós tészta, a tetején baracklekvár... (*Szünet. Szorongva, zavartan áll.*) De télen csak befűtenek itt, nem? Vagy egyáltalán nem használják ezt a kályhát?! Hallja-e?! Egyáltalán?... A fene egye meg, így kifogni az időt! Micsoda őszök szoktak lenni. Szép napos, langyos idő... Vörös falevelek... (*Szünet*) Zavartan a dumámmal, mi? Nem baj, öregem, meglesz azzal a munkával, a munka nem szalad el. (*Halkan felnevet.*) Talán csak nincs tiltva a diskurálás a vasutas, meg az utasok... az utas között? (*Szünet*) Elvárogatok én itt. Várni kell, maga is mondta. Az ember vár. Meg aztán a jelzőcsengő úgyis megszólal, ha közeledik a vonat, igaz? Nahát akkor. Addig meg jobb ha diskurálgatunk. (*Elfordul a pénztártól, körbejár. Nézegeti az utazási irodák plakátjait.*) Tenger, meg hófödte hegyek... Jó mulatást a síparadicsomban... (*Legyint.*) Az, bizony, ha meggondolom, harminc éve már. Egyszóval tizenegy, vagy tizenkét éves lehettem, amikor erre jártam. De, tudja, nagy idő az! Fontos idő! (*Szünet*) Mit akarnak ezekkel a plakátokkal?! Idegen városok, meg öblök... vitorlášhajók! Ekkora bazi-nagy vitorlášok! Az istenit! Meg a szállodák a hegyek között! Meg a hegyek!! Mit akarnak ezekkel?! Menjen oda az ember? De minek?! Hogyan?! Minek!?! (*Elcsöndesedve a peronajtóhoz ballag, kikémlel.*) Hová tud tűnni egy út? Csak úgy felszívódik?! Magának ez nem különös? Persze, maga mindig itt volt, maga észre sem vette a változást... Hogy mi minden történt azóta, uramisten, mi minden! Háború, béke, félelem, meghurcolások, kínzások, új városok épültek, új államok keletkeztek, új emberek születtek! Már úgy értem, az alatt a harminc, vagy mennyi év alatt. Már úgy értem, amióta itt jártam. És mégis: semmi... vagyishogy... (*Hirtelen közelebb megy a pénztáráblakhoz*) Nem akarom zavarni, de ezt el kell mondanom. Kerestem itt valamit, tudja... azért jöttem. Szóval azt a majort kerestem... az udvart... a kertet. A legfontosabb lett volna az a kert... De nem találtam. Nem. Egyáltalán. Maga érti ezt? Most már gyanakszom, hogy eltévesztettem a tájat. Hogy nem is ez a táj... Akkor pedig lehet, hogy az az út sem volt itt. Mert hogyan is tűnhetett volna el minden? Minden! Érti? Na! Sem egy ismerős arc, semmi! Na, jó, az arcok, rendben van, az arcok harminc év alatt megváltoznak. Rendben van. De hát sem egy fa, sem egy út, sem egy ház... Azért a házak nem változnak meg annyira, hogy ne lehessen rájuk ismerni! Ebben egyet ért velem, nem? Mondja, tényleg nem látott engem valaha? Nem emlékszik rám?

(*Szorongva várja a választ. Csend.*) Hát persze. Nem. Gondoltam. Marhaság! Miért emlékezne rám? Megvékonyodtam, az arcomon van egy-két ránc, az orrom megnyúlt, a hajam őszül, meg minden... (*Keserűen felnevet, majd elkomorodik.*) Egyáltalán nem találtam meg semmit! Semmit! (*Szünet*) Leginkább a kertet akartam látni... Tudja, mennyire szerettem azt a kertet? El sem képzelheti! Nagy kökerítés védte, elhagyatott kert volt, de biztonságos. Öt óra felé, délután öt óra felé mentem mindig a kertbe. Egyedül. Teljesen egyedül. Csak egyedül akartam lenni abban a kertben. A nagynéném adott egy karéj kenyeret, meg odalökte: „Fogd a kertkulcsot.” Ugyanis lakattal volt zárva. Mert hátul volt a kert, a kocsiszín mögött, a hátsó majorban. A falba volt vágva az ajtó. A kövek olyan rücskösek voltak... mohás kövek... Mo-gyoróbokrok nőttek ott. Félre kellett hajtani az ágakat, hogy megtaláljam a lakatot. Nyár volt, vagy koraősz, tudja... Igen, igen, már kicsit csipősek voltak az esték... Régi, romos épület mellett kellett elmenni, hogy a fák alá érjek. A régi szövőgyár mellett. Persze, ne valami nagy épületet képzeljen ám! Fenéket. Amolyan kis műhely volt, vagy mi, amikor még használták. De már régen nem működött. Csak a falak álltak, se ajtó, se ablak, csak a madárszaros falak. Denevérek laktak a hasadéokban, meg baglyok. De nem féltém. Á! Szerettem ott. Derékig ért a fű, meg a málnabokrok. A fák meg, tudja, kusza ágakkal, és akkorák voltak, ni! Állati nagy fák voltak. Öreg fák. Szilva, körte, alma... Tele volt a fű hullott gyümölcscsel. Darazsak rágták ki a körték belét. A darazsak dongása. Ettem a szagos gyümölcsöket, majszoltam a ke-nyeret... egyedül, tudja, az egész nagy kertben egyedül. Igen, már eléggé csipősek voltak az esték... Hát persze... Az a lány meg ott énekelt valahol. Onnan hall-gattam az énekét, minden este... (*Hirtelen elhallgat, majd rekedten a felindultság-tól*) Van magának felesége?... Idefigyeljen, jóember, nekem már nem is egy felesé-gem volt. Jó, jó, ne botránkozzon meg ezen. Nem jókedvemben rendeztem így a dol-gokat. Nem passzióból. Fenét! Csak nem megy ez, tudja. Valahogy: nem megy... (*Szünet*) És, ugye, nem tudhatom, hogy maga hogyan van, meg miként. Lehet, hogy magánál rendben mennek a dolgok. Ezesetben gratulálok! Öszintén, szívből. (*Köze-lebb hajol a pénztáráblakhoz.*) Hallja? Gratulálok. Mint jóbarát a jóbarátnak. Komo-lyan. (*A padhoz megy, leül. Sokáig hallgat.*) Soha nem láttam. Csak a hangját ismer-tem, ahogy énekelt. Az énekét hallgattam, egész este. Egészen éjszakáig. (*Feltekint.*) Meg kellett volna keresni, mi? Hiszen éppen ez az! Megkeresni. Azt gondolja, nem kerestem? Kerestem. De alighanem ügyetlenül. Félénken, vagy hogy is mondjam... Majd megtalálom, mondtam magamban, majd élém toppan, biztattam magam... (*Felnevet*) Hát nem, nem, nem ez volt a módja. De mit tehettem volna? A jóisten tudja! Kérdezgetnem kellett volna, hogy: hé! maga, vagy maga! nem tudja véletle-nül, hogy kit hallok én minden alkonyatkor énekelni?! Ilyen nincs. Ezt maga is be-láthatja... (*Szünet.*) Jó, elismerem, balfácán voltam. Ha valakit meg akarunk találni, akkor meg kell találunk. Nincs mese! Mert az a helyzet, hogy meg kellett volna találnom... (*Hallgatagon ül, aztán megint észreveszi az egyik színes plakátot.*) Hm. Frascati. Na, nézze csak, itt van például Frascati. Azt hiszi, nem voltam Fras-catiban? Meg a tengernél is voltam. Ostia. Tudja, hol van Ostia? Nem utolsó hely, nekem elhiheti. Meg mondhatnék még egy-két helyet, ahol megfordultam életemben. Nem utolsó helyeken. Jártam, mászkáltam... Repülő, hajó, vonat... Kocsival is. Száguldottam az autószerződésen. Na, igen. De az csak olyan, mint halottnak a szentelt-víz. Jó, erre azt mondhatja, könnyen dumálok. Egy ilyen pasas, mi? Diplomája van, meg lakása, kocsija, meg havi rendes fixel! Hát nem dumálok könnyen, ezt higgye el! Egyáltalán nem dumálok könnyen. Itt vagyok, látja, várom azt a koszos vonatot, ezen a koszos állomáson. És miért? (*Legyint.*) Nézze csak! Maga ezt megérti. Az a kert nekem befaragott. Így, ahogy mondom. Hát, szóval nem is a kert, hanem az az ének. Annak a lánynak az éneke. Van még egy ilyen hülye, mint én? Mutasson egyet rajtam kívül, fizetek magának, amit csak akar. Tíz üveg pezsgő! Na? Még egy ilyen hülyét, mint én! Hallgattam annak a lánynak az énekét, és becsavarodtam. Szó szer-int. És ez még ma is így van, nem hiszi? Számoljon csak utána, hány éve is annak? Rengeteg. És még mindig az a helyzet, hogy szeretem. Ót! Érti?! Akit nem is ismertem

meg soha. Soha! (Szünet) Csak azt hittem, hogy ismerem. Ez a legviccesebb a dologban, hogy egyszercsak azt hittem, ismerem. Annyira beleéltem magam, érti? Láttam az arcát: nagy, távoluló szemek, széles arccsont, széles száj, az arcban két éles vonal, különösen amikor nevetett... ahogy nevetett... azok a kedves ráncok kétfelől... és a hangja kicsit mély volt... isten bizony, még a haja illatát is éreztem, a szája ízét is éreztem, meg beszéltem hozzá... Na! Egészen ismertem már. Szerettük egymást. Érti? Ha már így elkezdtem, megmondhatom magának nyíltan: szerettem, nincs rá szó, hogy mennyire. De ő is engem! Dűnnyögjön csak, öregem, a bajsza alatt, ne vessen csak! Így volt... Hát, persze, tudom én. Hiba volt, hiba volt! Mindig csak képzelgetni, de nem megkeresni igazán... eh, jól kinyírtam magam ezzel a hülyeséggemmel, nem mondom. (Szünet) Tudja, most már arra gondolok, hogy nem is létezett. A kert azt megvolt... ha megvolt! Mert most hiába kerestem. Össze-vissza kujtorogtam, de azt hiszi, megtaláltam? Még a kerítés romjait sem! (Szünet, majd töprengve) Csak van valami, ami irtóra megkeveri a dolgot. Figyel rám? Egyszer: én néha mégiscsak láttam. Nem akkor, később. Egy-egy városban, az utcán, egy moziban, kávéházban... De mire felocsúdtam, már mindig késő volt. Eltűnt, vagy a fene tudja. Megesküdnék rá, hogy egyszer-kétszer beszéltem is vele, de mindig csak egy idő múltán jöttem rá, hogy ő volt. Tudja, hogy van az ilyen. Az embernek rengeteg a dolga, lótfut, aztán a feleség, a gyerek, a megélhetés, a zűrök... Hát, igen. Senkit sem okolhatok, hogy így történt. Sem másokat, sem a sorsot. Legkevesebb őt, hogy nem találtam meg. Én vagyok a hibás... (Szünet) Hát azért mondom. Nem beszéllek én könnyen, nem bizony, a fene egye meg. Meg aztán már nem is tudom, hogy van ez az egész. Meg, hogy hogyan lett volna. Nem tudok én semmit. (Szünet) Azért, nehogy azt higgye, hogy flúgos vagyok, vagy ilyesmi. Fenét. Nincs nekem a fejemben semmi baj. Élek, mint más, bemegyek a hivatalba, megdicsérik a munkámat, gyarapíthatom a vagyonomat, mint más tisztességes ember. De aztán egyszercsak észre veszem, hogy rossz a kapcsolat. Hopplá! Ki van a vonal másik végén? Kicsoda?! Miért? Hogyan?... Szóval, érti miről van szó, nem? Az ember megfeledkezik a dolgokról, de aztán ha eszébe jut! Az isten irgalmazzon! Robbanok, mint a dinamit. Ez a gyanús bennem, látja, öregem, ez a kert-ügy, azzal a lánnyal. Röhej, mi? Most is, eljöttem, se egy kuffer nálam, se egy neszeszer, még a karórám sem tudom, hol hagytam... csak ez az ázott ballon kabát. Negyven éves vagyok, más ember örül, ha ekkorára összeszed valamit, én meg egyszercsak elrohanok, otthagynak mindent, hogy a végére járjak ennek a dolognak... ennek a dolognak, ezzel a lánnyal... érti, nem? (Szünet) Hm. De hogyan lehetséges, hogy még csak azt a kertet sem találtam meg? Talán egy másik vidéken lett volna? Pedig pontosan emlékeztem, hogy itt... erre... (Kikémlel a peronablakon.) Mondja csak, nincs még itt az ideje, hogy befusson az a vonat? Nem vesztegethetem itt az időmet. A fenébe is! Egészen sötét van. Biztos, hogy szól az a nyavalyás jelzőcsengő? Nehogy aztán itt ragadjak! Megyek tovább, a jegyem érvényes, leszállok egy-két helyen, a végére kell járnom ennek a dolognak... (Megint a pénztáráblakhoz megy, bizalmasan) Ne nevesse ki, de még abban is reménykedem, hogy azt a lányt... tudja... megtalálhatnám, nem? Nem gondolja? (Eljön az ablaktól) Persze, nem tudom. Nem tudom, nem tudom... (Szünet, majd hirtelen megtordul) A fenébe is! Dumálok itt magának, dumálok, maga meg még csak annyit sem lök oda nekem, hogy itt van-e már a vonat ideje, vagy valami! Hallja? Elaludt, vagy mi?! És miért nincs itt más utas rajtam kívül? (Valami zajt hall, a peronajtóhoz ugrik) A vonat! (Csalódottan visszalép) Csak egy denevér repült az üvegnek... (Feleszmélve) Miért nem égnek a jelzőlámpák? Mi? Miért van odakinn olyan tök sötét? Sem a váltónál, sem a sorompónál, sem a szemafor... (A pénztáráblakhoz ugrik, bezörget) Hé, mester! Feleljen már! Jön egyáltalán az a vonat? Már amikor jöttem, gyanús volt az a sok rozsdás sín! Gondoltam, az esőtől. Na, nézd csak! A rozsdás a sínen! Meg ez a sötétség! (Dörömbölni kezd a pénztáráblakon) Hé! Jöjjön már ki, magyarázza meg nekem... magyarázza meg, hogyan van ez... Érvényes jegyem van, jogomban áll megtudni, hogy mikor juthatok el innen! Hallja?! Ne kívánja, hogy jelentsem a főnökségnek, hogy ilyen barátságtalan alkalmazott, mint maga... Feleljen már! Ó, és én még egy ilyen ürgének

dumálom el a... Na nem, nem! Kiráncigálom én magát a kuckójából és kinyögi végre, hogy mikor érkezik ide az a mozgó szemétláda-sor! *(A pénztárfülke ajtajához ugrik, fel akarja rántani, de az ajtó bedagadt, nehezen, nyikordulva, recsegeve nyílik. A Férfi hátrahököl. A pénztárfülke üres – a felborult széket, az üres jegy-szekrénykét, a pecsételőt, a pultot vastag por fedi; sűrű pókhálók vonták be. Hosszú csend. A Férfi elengedi a kilincset, riadtan hátrál. Körülnéz, mint aki csapdába került. Sápadtan bámul, tesz néhány lépést, majd halkan felnevet. Erőtlenül a padra ül. Lassan, félve emeli tekintetét a pénztáráblakra. Megköszörüli a torkát.)* Hát, szóval, na... Türelmetlen az ember, na! Nem akarom én zavarni magát, van magának elég dolga... *(Szünet, újra erőt gyűjt, magas fejhangon.)* Egyszer a Termini pályaudvaron... amikor Rómában jártam... Ott aztán rengeteg sinpár van, tudja. Szóval, ott aztán eltévedhet az ember... Én mondom magának, nincs jobb egy ilyen kis állomásnál. Meg aztán a vasút! A vasút a legpontosabb intézmény a világon. Tudom én. Ha itt az ideje, megjön a vonat... *(Halkan, szorongva nevet.)* Tudja, ha az ember belegondol, minden rendben megy. Nincs itt semmi hiba. Csakhát, mint én is... néha elveszítjük a fejünket. Pedig az emberiség! Micsoda határtalan lehetőségek! Ūrhajók, szervátültetések... Csak ámulni lehet... *(Megborzong, feláll, félénken a peronajtóhoz megy, kikémlel. A csendben telerősödik a vasúti óra tik-takolása. A nagymutató veszettül körbe jár, majd megtorpan, s a tik-takolás is megszűnik. A Férfi visszafordul az ajtóból. Sápadtan áll. Nekidől a falnak, szemét lehunyja. Fáradtan elmosolyodik.)* Tudja, öregem, amíg mi így ketten eldiskurálgathatunk, addig nincs semmi baj. Nem igaz? Csak az a rossz, amikor az ember már egyedül... Öregem, egyedül...! Dehát, ugye, nem ez a helyzet. *(Feltekint, tesz néhány lépést a pénztáráblak felé. Erejét veszítve, üvöltve)* De, ugye, maga is tudja, hogy nem ez a helyzet!!?

FÜGGÖNY

Két groteszk

TÁNCDAL, MAGYAROS

*ünnepi versenymű basszuszoprán szólóra és
teljesen vegyes karra*

(a szóló)

(a kar)

Verze:

*Békaszemű kislány
fekete
Két ágra repedt az
eleje
Üstdob – bum! – üstdob a
teneke*

*de brekeke
dundirondi eleje
tene-fele-teneke*

Refrén:

*Van neki még lelke
azontúl
Van neki még lelke
azontúl
Van neki még lelke
azontúl*

*erre-merre-arra
túl
dundi-didi du du duú
didin-túl
lara-tenék lélek-urna
azon túl de azon túl*

*(és így tovább akármeddig
sok hittel de sok hittel)*

majd ism.

Verze:

Békaszemű kislány ... stb.

de brekeke ... stb.

Refr:

Van neki még ... stb.

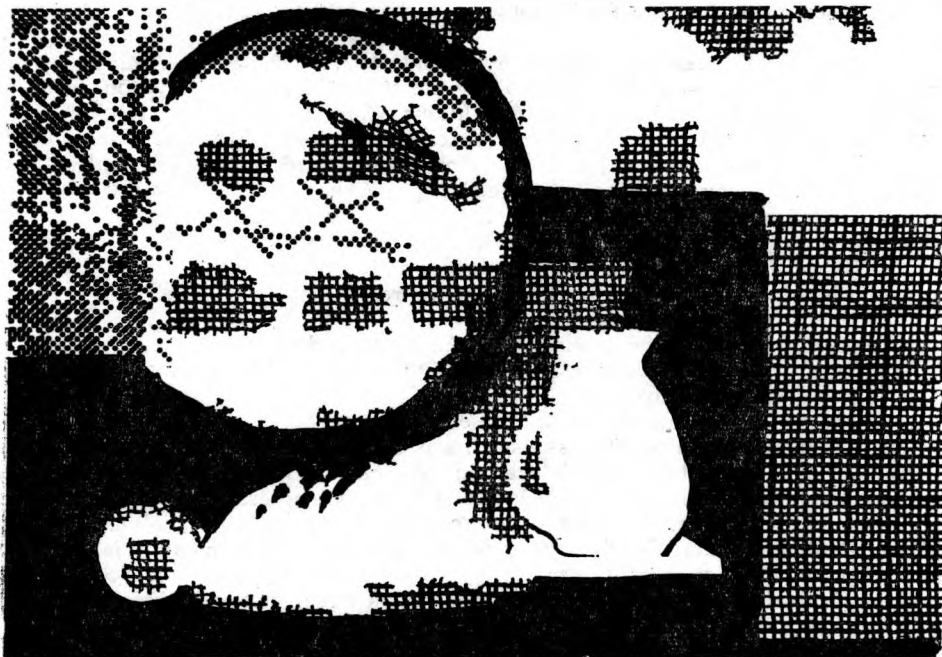
erre-merre ... stb.

*(majd ism. a végtelenségig
de legalábbis a legközelebbi
táncdalünnepig)*

LEVÉL EGY KÖLTŐ-SZERKESZTŐHÖZ A KRITIKA ÉRTÉKÉRŐL, VALAMINT A FÜTYÜRÉSZÉSRŐL

*Köszönöm kedves leveledet. Végig olvastam. Értem is.
És szinte mindenben egyet is értek,
ami okos és tanyar felvilágosításodat
illeti a „kritika értékéről” – egyál-
talan. Írod, hogy semmi jelentősége,
hogy ezt a könyvemet is „lenyelte” a
kritika. Írod, hogy Te, a magad részé-
ről rég fütyülsz a kritikára. – Dehát,
hiszen én is fütyülök rá – alapjában.
Csak talán más tekvésben, más letétben,
mint Te.*

*Ugyanis: Te azért fütyülsz, mivel már
fütyülhetsz. Én pedig annak ellenére
fütyülök – hogy alapjában nem fütyül-
hetnék. Na meg aztán én nagyon sok
mindenfélére fütyültem (elégge el-nem-í-
télhető könnyedséggel) amire Te semmi
esetre sem fütyültél akkoriban. Sőt:
emlékezetem szerint – úgy táncoltál a-
hogyan éppen fütyültek. Gondolom: ebből
eredőn lehet az, hogy Te ma már fütyül-
hetsz egyre s másra. Rám pedig fütyül
egy és más. – Üdvözöllek.*

A barlanglakó

Három oldalról könyvespolcok tapasztották be a szobáját, nagyjából szakmunkákkal. A negyedik oldalról egy perzsa faliszőnyeg és villanygyújtástól kezdve: a mohaszín bársonyfűggöny. A bútoroknak, tárgyaknak kísérletileg igazolt helyük volt. Valamikor, évekkel ezelőtt többszöri változtatással, mondhatni kutatással derítette fel még a papírvágókés legcélszerűbb és legkellemesebb helyét is. Azóta minden vesztig maradt. A térbeli véglegesség a civilizáció és a kultúra eszközeit szinte természetivé avatta. Gyökeret eresztettek, mint a tölgyfa, vagy akár a csalán és rendíthetetlennek mutatkoztak, mint a sziklabeton. A gazda és a tárgyak biztonságos, tápláló kapcsolatát csak Szerbán Gusztáv halála, vagy valami brutális elemi csapás bonthatná meg.

Egyfelől a természeti jellegű kötöttség barlangosította a szobát. Másfelől az, hogy Szerbán Gusztáv alig-alig mozdult ki belőle. Felesége halála után kissé remegni kezdett a lába, orvosai többféle kúrát rendeltek, csekély sikerrel. A barlangban hagyján, majdnem észrevétlen a remegés, nem is törődött vele, elfelejtette. Az utcán azonban rontotta a lépését és a fellépését, így ha csak lehetett, otthon tartózkodott. Tengersokat olvasott, rádiózott és tévézett, tájékozottsága gyakran meghaladta a külvilági rohanókét. És rendszerint szerette, nem unta meg a barlangját.

Ezen a januári vasárnapon már négy órakor öltözködéshez látott, holott vendégei csak fél hatra ígérkeztek. Ruháit a személyzeti szobában tartotta, otromba szekrényben, amely csak oda illett. A szekrényen kívül két-három évtizedes, ömlesztett lomgyűjtemény töltötte be a személyzetit, kis híján színültig. De az öltönyei jól szabottak, korához képest modernek voltak, nem akarta elhanyagolni a megjelenését. Ma különösen nem. Az elegáns és ápolt emberhez jobban vonzódnak... Mindnyájan.

Az előszobai tükörben ellenőrizte nyakkendőjét... tartását... Amint közeledő lépteket hallott, fogta a szemétdödröt, ajtaja elé tette. De senki a folyosón. Szomszédaival csak a legritkábban és kurtán érintkezett. Nem engedte odáig fejlődni az ismeretséget, hogy valaki közülük be merjen csengetni hozzá, kivált váratlanul. Néha mégis kell a szó és a visszhangja. Fülelt. Hosszúnak tetsző percek után kulcscsörgés valamerről... Gyorsan gombóccá gyűrte egy papírzacskót és ment az ajtaja elé, hogy bedobja a vödörbe... Szerencsére, Tóth Zsófia, idős zongoratanárnő erre felé tartott. Kölcsönösen zárkózott köszönés. Szerbán kihúzta magát majdnem délcegre és a szeméért... Semmi. Kénytelen volt feltűnően igazgatni a nyakkendőjét, mielőtt Tóth Zsófia tovább lépne és elmúlnék a lehetőség. No végre!

– Bálba készül, mérnök úr?

– A családom jön – felelt mohón. – Az egész családom.

Gondolta: azt úgysem veszi észre, hogy Gyula nyilván ma is elmarad.

– Születésnap vagy ilyesmi?

– Nem kell ahhoz minekünk különösebb alkalom!

Ez kioktatón, fölényesen, bosszúsan hangzott. Tóth Zsófia biccentett és eltűnt.

Születésnap! – méltatlankodott Szerbán. Micsoda ostobaság, hogy csak születésnapokon, karácsonyokon, esküvőkön és temetéseken jelentkezzék a család, mint kerek egység. Azt már nem fogalmazta meg, csupán érezte, hogy az akolmeleg mindig kell. Legalább is a tudat, hogy megszerezhető. Sem egyikük nem adhatja, sem másikuk, csak mindnyájan együtt. Amikor gyűrűbe fogják. Megszerezhető... Szorgos adminisztrációval. Sok hívogatással és az időpontok egyeztetésével. Kevés az idejük, rendkívül kevés valóban.

Nemsokára itt lesznek mégis. Minden szavuk érdekes, több: izgalmas és megjegyezni való. Hogy aztán jó darabig éljen belőle az ember. Az ő szavára is figyelnek, tisztelik a múltbeli életét és a mai eszét. A tisztelet ebben a vonatkozásban azt is jelenti, hogy szeretik. Pontosan ugyanazt jelenti.

Elmosolyodott. Arra gondolt, hogy a boldog órák a fiatalságban is nagyon ritkák, viszont az öregségtől sem idegenebbek...

Megnézte a konyhában a hidegtálakat, csak ellenőrzésképpen. Jól van, Grizákné megtette a magáét. Grizáknéről eszébe jutottak elődei, a régebbi takarítónők.

Az asszony halála után jöttek-mentek a takarítónők. Egy-két hétnél nem bírták tovább. Pedig Szerbán rájuk szorult, semennyit sem értett a házimunkákhoz. Vagy káromkodva, vagy hangtalan daccal hagyták faképnél. Ilyenkor a család ismét új bejárónőt kereshetett. Lehúzó, pitiáner és bajosan megoldható gond volt ez. Egyben Szerbánnak életszükséglete, így hiába haragudtak rá, teljesítették kötelességüket, megharcoltak az újabb alkalmazottért.

Végül Grizákné telitalálatnak bizonyult. Mert semmit sem gyűrt le, mindent és azonnal kidobott magából. Elődeivel a konfliktus az érkezés pillanatában kezdődött, reggelente. Nyolckor kellett volna csengetniök és rendszerint negyed kilenckor csengettek, vagy háromnegyed kilenckor... Szerbán vérében lüktetett a pontosság. Ha késtek, fellázította a közönyt, a zűllés. Szorongott is. Néha hetekig a takarítónő volt az egyetlen ember, akit várhatott. Grizákné is gyakran késett, Szerbán őt sem kímélte, nekitámadt. Az asszony visszaütött, nyersebben:

– Mit képzél, ha blokkoló órára áhítóznék, gyárba járnék, nem a maga rigo-lyáit lesném!

Ilyenkor Szerbán elnevette magát. Napközben különben is jutottak neki:

– Már meg mit morog, megátalkodott vénember?!

Ilyenkor is elnevette magát, fiatalosan. Ahogy összeszoktak, egyre durvábban veszekedtek és egyre komolytalanabbul. Amikor az asszony adósságba keveredett, Szerbán kifizette a bérét, félévre előre. Ő meg soron kívül is dolgozott, ha kellett. Ma délelőtt például elkészítette a hidegtálakat.

Félóra múlva már hozzálátnak. Fia-menye, lánya-unokája pontos. Ismerik és méltányolják ezt a kívánságát.

Csakugyan a lánya, doktor Szerbán Kamilla, aki a házasságban is megtartotta lánynevét, már el is indult Péterrel, a húsz éves nagyfiával. Aggódva suttogtak a buszban.

– Félni nem kell, gyeregem – mondta doktor Szerbán Kamilla.

– Csak magamtól... utólag mindig bánt... napokig... utólag sajnálom szégyent...

– Nézd, ez ritka a mai fiatalokban, ez a finom érzékenység, én csak örülhetek neki. De erély is kell ide, Péter. Nyugodt erély, meg felkészülés. Hogy tudjuk, mit válaszoljunk. Első dőfés: „Gyula már megint nincs itt?! Na szép!” Miféle házasság, ha nem vagyok képes magammal cipelni az apádat?! Ma nem hivatkozom a külön munkáira, elcsépelet. Ma azt mondjuk a rövidség kedvéért, hogy üdülőbe utazott, kész.

– Nagypapa szagot fog... éles szimatú még mindig... Különben sem szívesen hazudok neki.

– Akkor talán ismertesd apád igazi véleményét!

Doktor Szerbán Kamilla máris szokatlanul ingerültté vált. Egyrészt a hibás pedagógiai alaphelyzet miatt. Sose tanította hazugságra a fiát! De adódnak kényszerítő helyzetek. Értenie kellene. És ne figyelmeztesse őt a hazugságra! Másrészt Gyula... Legalább ötvenszer elismételte már... Azt hiszi: felettébb eredeti szemlélet. „Az embert nem menti fel az öregség, de még a halál sem. Utálom a nekrológokat, eleve hamisak és édeskések. Menjek az apósomhoz édeskedni, nekrológ-kegyelet és rajongást gyakoroljak élőszóban! Csak mert öreg. Bocsánatot kérek: egyszerűen türehtetlen fráter, az kellett hogy legyen fiatalon is!” Akkor Kamilla kikéri magának, mentegeti az apját, felsorolja cáfolhatatlan érdemeit és értékeit. Öszintén teszi, de őszintén is megette a fene. Hatástalan. Ha valaki egy drámát csepeül le például, maga-

biztosan és indulattal, azt sem lehet megvédeni, legyen bár remekmű. Ha úgy nézem: a Hamletnek is van számos sebezhető pontja...

– Tehát mi legyen, anyu?

– Üdülő és gyorsan átsiklunk a témán. Gondolkozz, mi jobb, ez, vagy ha vérig sértjük nagyapádat!

– De akkor már játsszunk gáttalanul és úgy, hogy szórakozzunk is. A nekem szóló döfést is ki lehet védeni. Sőt, megelőzőm. Bejelentem, hogy újabban szanszkritül tanulok.

– Viccelsz.

– Gondolkozz, mi jobb, ha megint a hóttunalomig hallgatom, hogy az egyetem önmagában nem elég, csak az viszi valamire, aki többet és még többet... satöbbi... Mi jobb, ha megint feldühödöm, hogy magyarázhatom későestig, nagyapa akkor sem érti: ma más az egyetem, a kötelezőt is alig lehet győzni. Igen alkalmas lesz az a szanszkrit.

Kamilla nem tudta: Péter fölényeskedve gúnyolódik-e, vagy villámgyorsan megtanulta a hazugságot. Vajon? Mindkettő bántó, az is, hogy nem igazodik el a fián. Pocsék rosszkedve támadt.

– Hallgatni is lehet! – mondta oly hangosan, hogy néhányan felfigyeltek a buszban. Majd ismét suttogóra fogta: – Én talán nem nyelek, valahányszor a hajdani módszereire oktat?! Hidd el: kitűnő fizikus volt! És hidd el: az ő módszerei, alapelvei ma már használhatatlanok! Viszont konokul ragaszkodik hozzájuk. Ugyanakkor megesküdne, hogy korszerűbb az aktív tudósoknál. Néha csakugyan tájékozottabb nálunk. Félnap szakirodalmat olvas, kinek van annyi ideje! Követi a legfrissebb eredményeket. Követi, de nem szívja fel. Önkényesen beleolvasztja az egészet a saját avult struktúrájába! Ugyanakkor sokminden másban csakugyan valószínűtlenül modern!

– Ne mérgeledj, anyukám! Túl hamar kezdjük.

Hogyne mérgelődött volna, ha egyszer nem is remélhette, hogy a fel-felhorkanó ellentmondások egymáshoz szelídíthetők.

Pontosan fél hatkor csengettek. Ezt Szerbán Gusztáv ajándéknak tekintette. Ölelte-csókolta Kamillát és orrába csapott elmúlt kislánysága. A gyerek-bája, a gyorsan érlelődő gyerek-okossága, a harmincöt-negyven évvel ezelőtti örömök. Őt szerette legjobban az emberek közül. Péter előrefurakodott, kétoldaltól arcon csókolta nagyapját, szívvvel és nem kötelességből. Szerbán érezte, hogy most meg Pétert szereti legjobban az emberek közül.

Amint leültek, elnézegette őket:

– De jó, hogy itt vagytok!

Ez csak nyers vázlata volt a sokkal bőségesebbnek. A ki nem mondhatónak.

Előbb kapkodták a szót élénken, mindenféléről, egyszerre hárman. Negyedóra múlva már specializálódtak a témák. De Gyuláról nem érdeklődött Szerbán, sem arról, hogy mit tanul Péter külön, az egyetem mellett. Még Kamillát sem oktatta a fizikában egyedül üdvöztető koncepcióról. Napokkal előbb elhatározta, hogy ma vigyáz. Vigyáz, figyel, összpontosít. Mert amit a családja tudott róla, azt ő is tudta önmagáról. Amiért a családja haragudott rá, azért ő is haragudott önmagára.

Péter szégyenkezett, lám nincs szükség az üdülőre és a szanszkritra sincs. Némely pillanatban megfájdult benne a szégyen.

Háromnegyed hat után Szerbán nem leplezhette a nyugtalanságát. Percenként, másfél percenként megjegyezte, hogy Károly és Emmi késik. A monoton ismétlés nagyon öregesen hangzott. És számos, jobbra érdemes mondatot kettévágott.

Hat előtt öt perccel csengettek. Károly érkezett egyedül, Szerbán mégis igen megkönnyebbült. Átölelte szép termetű, elegáns fiát. A fia most eredménynek mutatkozott. Pillanatnyilag elfelejtődött, hogy idegen anyagú. Pedig ezt már gyermekkorában felfedezte, s hiába volt ő a kisebbik is, fiú is, az apa Kamillához húzott.

– Emmi nem lehet kívánni – szolt könnyedén Károly –, otthon hagytam, majd utánam jön taxival. Tetszeni akar neked, apa, órák óta szépítkezik, én meg nem akartam, hogy bosszankodj miattam.

Kamilla megrezdült. Ha az öccse előre robogott a kocsiján, az annyit jelent, hogy veszekedtek, bevágta az ajtót maga után... Szerbán azonban hálás volt, hogy Károly törődött vele, s nem kellett még tovább nyugtalankodnia. Az is jólesett, hogy Emmi szépitkezik, nem látogatja meg akárhogy. Újra élénken kapkodták a szót, lassanként újra specializálódtak, majd Szerbán elkezdte hajtogatni, hogy Emmi késik, késik Emmi, Emmi késik.

Csengetett ő is, belibbent illatosan, mosolygósan. Körben ültek, gyűrűbe fogták Szerbánt, s az öregember vállára ereszkedett a béke. Az a ritka-ritka állapot, amikor éppen az kell, ami van, többet-különbet nem kívánunk magunknak. Kár, hogy Péter közbeszólt:

– Nagyapa, ismerlek téged, te nem örülnél éhhalálunknak.

Jaj, a hidegtalak, micsoda semmirevaló házigazda! Doktor Szerbán Kamilla terített, tálalt. Emmi meg sem moccant. Gondolta: az ilyen tudós nőnek szórakoztató is... egy kis kikapcsolódás... míg ő csak háztartásbeli egy igényes férj oldalán. Torkig utálta a koszt-problémákat. Amikor Kamilla szólt, hogy már forr a tea, lenne szíves behozni, Emmi arra gondolt: éppen elég pénzt tömnek az apósába. Itt tarthatta volna Grizáknét, hogy kiszolgálja őket.

Emmi kelletlensége kissé ingerelte Kamillát és Károlyt. Szerbán ezúttal nem vette észre. Az asztal mellett még bensőségesebben fogta körül a gyűrű. Meg is állapította magában, hogy ilyenkor semmi sem félelmetes, vénség, betegség s a halál sem. Számára a teljes boldogság volt ez, az idill.

Telítettségében nem kívánta az ételt, tessék-lássék majszolt egy keveset. Kamilla viszont úgy falt, mint Péter, s mindketten úgy, mint a kamaszok. Szerbán a lányával együtt nyelt, s Kamilla szájából származtak át az ő szájába az ízek. Egyszer csak megszólalt, önkéntelenül:

– Áldás az étvágyad! Attól lettél ilyen kedves tehén. Ilyen nagyon kedves házmesterné.

Kamilla fehér bőre alatt átfutott a vörös düh. Új műsor! Gyula és a fizika avult, ám felmagasztosított koncepciója helyett! Péter szemében rémület... Ő inkább azért hibáztatta anyját, hogy túlságosan tudós. Néha azon csodálkozott, hogy a világra hozta őt. Különbben alig élt. Merőben a fizikában, szinte mindig. Amennyi nőiség, női hiúság szorult belé, az is csak bajt hozott. Éppen az alakjával... Hozzá nem való, illetlen, hamis képzeteket támasztó kövérségébe soha nem nyugodott bele. Gyakran kegyetlenül koplalt, zordul, engedmények nélkül. Aztán legyengült és rájött, hogy a munkájától vonja el az erejét. Ilyenkor részeg féltelenséggel falt, nem számít, örökké a világ sem áll, de amíg áll, az a fő, hogy dolgozzék, még száz kiló sem lenne akadály... egészen a következő koplalásig.

Szállkás némaság az asztal felett. S Szerbán már látott. A vöröset Kamilla bőre alatt, a rémületet Péter szemében. Eszébe vágta a zord fogyókúrák, amelyeket hirtelenjében elfelejtett... Megijedt ő is, zavartan magyarázkodott:

– A legegyszerűbb szavaknak is annyiféle a jelentése... A ti fületekben más a *házmesterné*... Az én gyerekkoromban a pesti bérház is falusias volt még, s a mi házmesternénk anyai... Telt, mint a mama... Egy pillanatra a mamát láttam Kamillában... Persze, túlságosan furcsa... Az én gyerekkoromban a legtöbb anya... De hagyjuk a gyerekkoromat, képes leszek, s azt hiszem valamiről: először mesélem, nektek meg már a könyökötökön... Ez a rémes a vénemberekkel, ontják az emlékeiket, ugyanazt századszor, de ők megesküdnének: először... Én igyekszem... igyekszem, hogy ne legyek fecsegő... titeket akarlak hallani.

Nem válaszolt senki, nem tudott mit, de igen szeretne volna, ha a többiek válasszolnak. Nem akarta senki Szerbánt a csenddel büntetni, csak kinyitná a száját való-laki a másik három közül! Péter legalább evett tovább. Emmi és Károly már befejezte a korai vacsorát, Kamilla pedig abbahagyta... tányérján a felpúpozott finomságok... Szerbán intett, hogy folytassa, szólni nem mert. Kamilla visszaintett, hogy nem. Most kezdte el az újabb fogyókúráját. Szerbán szorongott: az esztelen koplalás megrongálja lánya egészségét... Ostobaság, Kamilla így szép...

A csendben, mintha csak megrendezték volna, üres, gerincsertő koppanás. Emmi fémbrossa a földre esett. Tűjét mindnyájan keresgálték az asztal alatt. Hogy legyen valami elfoglaltságuk. Majd amikor megtalálták, Emmi nyújtotta férjének:

– Csináld meg, ebben te vagy a szakember!

Kamilla kirakta az edényt. Károly erőt vett magán:

– Téged minden érdekel apa... A múlt héten egy rendkívül előnyös export-szerződést kötöttünk. Az én terveim szerint...

Szerbán bólogatott, s valóban érdeklődött. Károly egy kisebb szövetkezeti vállalat vezetője. Az exportcikk gyártási problémáira, a szerződés körülményeire érdekes volt odafigyelni. De aztán egyre inkább átszötte mindezt Károly nagysága. Az ő zsenialitása volt az elsődleges, s a tárgyi valóság harmadlagos helyre kényszerült. Előző családi tapasztalatok is arra készítették, hogy bizonyítson. Belemelegedett. Orára tette szemüvegét és hosszú listáról adatokat olvasott fel. Látszólag precíz, éles körvonalú adatokat. Valójában a saját körvonalatlan nagyságát hirdette. Ugyanis a kilencvennyolc százalékhoz ékes szavakkal fűzte hozzá, hogy nélküle ötvenöt százalék lenne. Ésatöbbi...

Szerbában felgyűlt az ingerültség. Már úgyis ágya volt benne amiatt, hogy önmagára haragudott. Most meg Károlyra. Micsoda pöffeteg hiú! Az adatok pedig követhetetlenek. De csak olvasta és olvasta tovább. Míg Szerbán fel nem kiáltott:

– Könnyen adják a sikert!

– Hogy érted ezt apa?!

– Elég a lángész képzettség nélkül is!

– Kezded már?!

Péter résen volt:

– Pak-pak-pak! – nevetett és kezével mutatta, hogy lecsapnak a bombák. Ennél humorosabb nem jutott eszébe.

Szerbán nem hallgatott rá, mert előntötte agyát a méreg. Károly sem hallgatott rá, mert éppen arra gondolt, hogy bele kellene rúgni az apjába. Pedig szeretettel jött hozzá. Mint mindig. Utóbb bele kellene rúgni. Mint mindig. De máris súlyosan elszégyellte magát. Ezért nem lehet gyakrabban látogatni... a szégyen a legrosszabb.

– Nagyon szórakoztatóan tudunk viszálykodni, de ma talán mellőznénk, édes-apa. Esetleg hagyjuk el.

– Hagyjuk el! – kiabált vak dühhel. – Hagyjuk el, mint annakidején az egyetemet és a többit is! A *mellőzéshez*, ahhoz mindig is értettél! Hol élsz?! Mit képzelsz, még meddig tudod így felszínen tartani magad?!

– Bízd csak ide!

Süvített a szava. Igen nagy erőfeszítésre volt szüksége, hogy többet ne mondjon.

– Vezető! Mindegy, hogy hol. Sorra elhullanak a mai korban, ha nincs képzettségük. Még megszerezhetné! Sose késő!

– Esetleg hajnali kettő és négy között. Akkor van időm. Máskor semennyi. Csupán a tanácsoddal segíts, légy szíves, hogyan maradjak életben alvás nélkül!

Nem különösebben sértő vagy sértődött szövegezés... De mögötte vicсорító önvédelem: amit megszerzett, amiért megdolgozott, elvenné valaki, pusztán, mert hiányoznak bizonyos papírok?! A sikereiért is túlhajtja magát. Még több hajszát?! Már nem fiatal. Mikor élünk?! Félelem, viszolygás: a követelményeket nem apa találta ki... ott úsznak a levegőben... Dacos életvágy: csak azért is vessük bele magunkat valami privátba, amihez nem kellene vizsgák... És innen menekülni, menekülni! Bírjuk ki! Udvarias búcsúzkodás egy kicsit később, hónapok múlva jön el ismét... legalább sima hangokat hagyjon hátra.

Emmi iparkodott:

– De papa kérem... ha látná, mennyit dolgozik Károly... ha látná... maga is megsajnálna.

– Sajnálatra semmi szükségem! – megint süvített a férfi szava.

Kamilla is egyengetni akart, kissé erőltetetten:

– Az idő a hajcsárunk. Mindnyájunké. Lehetetlen vele elbánnunk. Az idővel szemben örökké vesztesnek érzem magam, – de máris elcsúszott a jószándékától, talán a saját sérelme csúsztatta el. – Persze, te nem érted apa, magadról ítélsz. Mondhatni páholyból, az állandó szabadnapjaidból. Abszolút semmi kötelezettség...

– Hetven éves koromig törtem magam! Nem is hatvanig, mint mások! Azután se én akartam abbahagyni! Van is mit felmutatnom! Hiába a legvégén úgyis parazita válik az emberből.

Sebzetten mondta, kínosan, s nyilvánvalóan a pénzre utalt, amit mindig feszengve, önlegyőzéssel fogadott el a gyerekeitől.

– Jaj édesapám! – szisszent Kamilla – ha lépten-nyomon félreértjük egymást...!

Szerbán megrettent. „Ha lépten-nyomon félreértjük egymást...” Össze se tartozunk?

– Én csak azt gondolom... – szólt lassan, már-már alázatosan – hogy az ember mindamellett kipréseli az időből... ha célja van, vagy a kényszer parancsára... Ha például Károlyéknak lenne gyerekük, okvetlenül foglalkoznának vele... hát ezt az időt kellene felhasználni...

Éppen a szelíd és bizonytalan szavak vágtak a legmélyebbre. Emmi többször volt állapotos és mindannyiszor elvetélt. Ezt Kamilla is tudta, még Péter is, csak Szerbán nem, előle titkolták. Most mindnyájan Emmi oldalára álltak, érezték a leplezett keserűségét.

Kibírhatatlan csend ült a barlangon. Mintha kilométerekkel sülyedt volna a föld felszíne alá. Szerbán izgatottan kutatta a témát: miről meséljen nekik, mivel mulattassa őket?! Csak gyorsan-gyorsan, fürgén, képesek és felállnak! De mihez kapcsoljon akármilyen történetet is? Valamihez kapcsolnia kell.

– Nekem még soha annyi időm nem volt, mint a háborúban. Egy kis könnyű sérüléssel hadikórházba kerültem...

Az első világháborúban játszódtott a cselekmény, bohózatian tréfás események történtek amputált lábúak és kifolyt szeműek társaságában...

Nemigen lehetett elviselni... sem a színteret, sem az ismétlést... ki tudja, hányadszor hallották már... sem Szerbán harsogó nevetését... a legkevésbé azt, hogy megadta magát. Az első világháborús hadikórház máskor másfelé tolódott... most odaérkezett, azt példázta, hogy Szerbán sem volt ám mindig az idő-felhasználás szorgos bajnoka. A hadikórházban például csak henyélt és boldogította a semmittevés, néha az is élvezetes, kétségtelen, kár lenne tagadni...

Péter érezte: sürgős mentőakcióra van szükség, a három felnőtt már izeg-mozog. Vaktában fecsegni kezdett a semmittevésről, nyarokról, strandról, a Balatonról... Szerbán vele napozott és mosolygott.

Ám kevesellte a derűt és kérdezgetni kezdte unokáját a *bakfisokról*, *fruksákról* és *lyányokról*. Péter barátságosan és kitérően válaszolt. Szerbán nem hagyta abba, s már félreérthetetlenül a fiú esetleges szeretőiről faggatózott. Csak kedélyt, kedélyt mindenáron! A nagyapa elképzelt intimításokon nevetgélt. Péter homloka összeráncolódott, utálta, ha nyilvánosan beletúrtak a magánügyeibe. Még hozzá úgy, mintha kisgyerek játékait dobálnák szét könnyedén.

– Sajnos, holnap reggel... – kezdte.

S máris mindenki szeme elé kapta karóráját.

– Jaj, de mennyire! Még hozzá kora reggel! Későre jár! – visszhangozták mind.

Megnyugvással látták az órán, hogy nem kevés időt töltöttek itt. Szedelőzködtek. Ekkor Szerbán megemlítette: Károlyék azt mesélték legutóbb, divatos a rézmózsár a szobában. Felragyogott: talált egyet a padláson, ki is fényesítette, vinnék el. Hozta a mozsarat, spárgát, papírt. Nem véletlenül, s nem feledékenységéből maradt ez utoljára. Ezek is újabb percek. Emmi intett a férjének:

– Csomagold be légy szíves, ebben te vagy a szakember!

– És te ugyan miben vagy szakember? – kérdezte Szerbán.

Semmiben. Az anyaságban sem. Pusztán háztartásbeli. Emmi arra gondolt, hogy Gyula nem jár ide. Ami nem kötelező a vejének, nem kötelező a menyének sem. Egy szerencse, hogy most már ügyis szabadulnak.

Nem azonnal, még nem. Amikor Károly becsomagolta, átkötötte a mozsarat, akkor állt elő Szerbán, hogy Grizákné falusi tojást hozott, rengeteget, azt meg Kamilla vigye el. Kamilla hiába tiltakozott, Szerbán erőszakosan rátukmálta. A tojásokat egyenként kellett papírba göngyölni.

Az előszobában sorra kérdezte őket, mikor jönnek legközelebb.

– Megtelefonálok – sietett Kamilla, – ügyis gyakran telefonálok.

– Felugrom, nagypapa – csókolta meg Péter – amint lehet.

– És te, Károly?

– Kevés az időm! Értsd már meg: ha nem tanulok tovább a negyvenhét éves fejemmel, akkor sincs szusszanásnyi időm!

Ez volt az utolsó mondat, s szinte bőszülten hangzott. Túlságosan sokáig tartott a tojások becsomagolása egyenként. Közben visszaszivárgott és megkeményedett a méreg. Mindnyájan azt akarták volna, hogy szépen búcsúzzanak.

Szerbán a nyitott előszobaajtóban álldogált, s ők visszaintegettek a folyosóról, melegen.

A barlang sehol. Eltűnt. Magánzárka maradt a helyén. Ezen holmi bársony-függönyök és perzsa faliszőnyegek semmit sem segítenek.

Az edényeket ugyan kirakta Kamilla, de a fehér abrosz még az asztalon. A morzsák is, meg papírszeletek és spárgadarabkák. Szerbán elhatározta: mindent érintetlenül hagy, míg majd holnap reggel Grizákné beletenyere. Tárgyi bizonyítékok. Íme valóban itt jártak. Valamennyien. Gyulát már ügyis ki kellett iktatni.

Ha tudná, mikor jönnek el újra együtt... mindegy mikor... két hónap múlva, a kilencedik vasárnap... ha biztosan tudná, akkor visszabarlangosodna a magánzárka. De ez teljesen bizonytalan. Előtte szívós adminisztráció... Péter talán felugrik... majd valamikor Kamilla is... Lehet: Károly fel sem ugrik. Károly haragszik.

A mozsarat nem most kellett volna odaadni. Ha telefonált volna... a jövő héten, Károly biztosan érte jön. A mozsárnak van némi értéke, s ők szeretnek gyarapodni. Kettesben, négy szemközt enyhébb a kényszer, ez a szörnyű bántás-kényszer...

Járkált fel-alá, s a lába a szokottnál jobban remegett.

Egyszerscak! A fotelból, az ülés hajlatából kikandikált valami. Szemüvegcsár. Károly szemüvege az ülés és a háttámasz közé csúszott.

Szerbán fiatalon is, a háborús égzengés közben is és a felesége halála óráján is természettudományosan gondolkozott. Csak most... mert minden eddiginél akaratosabban határozta el, hogy vigyáz. Figyel és összpontosít. A bántás-kényszer erősebb, mint ő. Képtelenül erős, már-már misztikus.

Ezért. Ezért hitte, hogy bizonyos foki csoda. A Károly itt felejtett szemüvege.

Kiszámította, mikor érnek haza. Jókedvre derült. Elvégre apa és fia között semmi sem helyrehozhatatlan, ha nem hiányzik a jószándék és az értelmes megközelítés. Leszedte az abroszt, elrakta a papírszeleteket és a spárgadarabkákat.

Húsz perc múlva tárcsázta Károlyt. Alig birt az örömeivel:

– Nálam hagyta a szemüvegedet édes fiam!

– Köszönöm.

A hang hideg és nagyon távoli. Szerbán sürgette, hogy értse meg...!

– Mondom: a szemüvegedet! Gyere érte, Károly. Az a legokosabb, ha most mindjárt!

– Forduljak, amint hazaértem!

A hang gúnyos, kissé megvető.

– No akkor holnap reggel. Hiányzik neked.

– Nem hiányzik, tudod, hogy csak olvasáshoz használom. Különben is: van pótszemüvegem.

Ha pótszemüveg van, akkor csoda nincs. Bizonyos fokú sem, bizonyos értelmű sem, semmilyen. Elbuktató érzés volt. Egy pillanatig. A következőben azt gondolta: mégis megkapaszkodik:

- Inkább elviszem én. Az a pótszemüveg eltörhet.
- Dehogy fáradj vele. Ha ennyire aggódsz, reggel érte küldöm a vállalati sofört.

Elbuktató érzés. De ne adjuk meg magunkat.

- Van autód neked is. Mi az a kis kitérő... Ismered a lélektannak azt a tételét... már hogyne ismernéd... - nevetgélt, hosszasan nevetgélt... - Egyszóval, ahol ottfelejtünk valamit, oda visszavágyunk, egyszóval azért hagytuk ott, hogy visszamenjünk.

Szünet. Hallgatás. Rögös értetlenség. Majd újra Szerbán:

- Nem véletlen, hidd el.
- Küldöm a sofört, apa. Ne haragudj, de Emmi kieresztette a fürdővizemet, kihül.

Ezután leült masszív, öreg íróasztalához. „Úgy kell megoldanom, mint a tudományos problémát” - mondta félhangosan, tagoltan. Első ismeretlen: mire van szükségük... mire van szüksége legalább egyiküknek, amit én nyújthatok. Hogy neki legyen fontos. Második ismeretlen: az előbbi hogyan biztosítsa a rendszeres kapcsolatot. Nem lehet esetenként megharcolni, nem lehet, túlságosan kimerítő.

Apránként sorra vette életük és körülményeik minden mozzanatát, elemét. Nem kínálkozott megoldás. Sokáig. Míg majdhogynem intuitíve felvillant egy kép. Péter homloka összeráncolódik, szemlátomást kedvét veszti...

Már tizenegy óra múlt. Nem baj, Kamilláék későn fekvők, s ha lefeküdtek volna, az sem baj, egyszer, kivételesen.

Gyula vette fel a kagylót.

- Ne haragudj Gyula, nem szoktam ilyenkor... de most okvetlenül beszélnem kell Péterrel.

- Dehogy haragszom, papa kérem. Azonnal küldöm.

A nyájas hang igen örült, hogy megúsza ennyivel.

- Aludtál már Péter? Akkor nagyon jó. Sürgősen mondanom kell neked valami lényegbevágót, amit nem mondhattam a többiek előtt... El tudnál most jönni?

- Hát ha... annyira sürgős...

- Éjszaka még sohasem hívtalak.

- Igaz. Elmegyek taxival. Halló, halló! Anyu kérdi, nem kell-e orvos?

- Mentsen Ég! Kutyabajom.

Péter lihegve érkezett. Futott a lépcsőkön. Szerbán nem akarta elengedni a percet. Csak gyönyörködött és gyönyörködött benne. Péter újra itt. Pedig most ment el éppen. Rohant hozzá. Őt szereti legjobban az emberek közül.

- Sürgősnek mondtam, Péter. Mert soha nem tudhatjuk, mi történik másnap. Az emberi kapcsolatok túlságosan is törékenyek. Különösen nő és férfi között... Hátha éppen holnap szakítanátok... Én észrevettem Péter, hogy te zárkózott vagy és őrzöd a magánügyeidet, helyesen, okosan...

- Mit kívánsz, nagyapám? Elképzelni sem tudom.

- Várd csak meg. Hiába vagyok én modern szemléletű, erről nekem sem könnyű beszélnem veled... De még jól emlékszem legénykoromra... én... én kirakhatnám a személyzetit.

- Ott még fonográf is van és sárga újságszövegek és amit legjobban szerettem gyerekkoromban: illatos fűszeres dobozok a régi kredencből... - Péter hadart és a tárgyakba fogódzott kerge zavarodottságában. - És főleg a ruhásszekrény, hová tehetnéd nagyapám, nincs hely hozzá sehol.

– Nem ragaszkodom én otromba bútorokhoz. Eladjuk, kisebbet veszünk, hogy elférjen az előszobában. A lomot pedig felszámoljuk, minek zsugorgassam. Node attól függ, szükség van-e a személyzetire?

– Jelenleg... jelenleg nincs ilyesmi... – dadogta a fiú.

Volt ilyesmi. Szerelem, sok nélkülözéssel. De a meghökkenéstől elvesztette tájékozódó képességét. Jól értette nagyapát?! Ha igen, elképzelhetetlen az ő barlangjában, tudtával és támogatásával. Ha elutasítja... Óriási ajánlat! Később leharapná a nyelvét. Vera mit szól? Vajon hajlandó-e? Egyfelől: kislány még tulajdonképpen. Másfelől szerelmesek. De milyen szomjasan! Kapualjakban és a Szigeten este. De így, együtt még nem voltak soha.

– Mennyi az a *jelenleg* Péter? Napok? Hetek? Hónapok?

– Nem... Nem tudom... fogalmam sincs...

– Majd idetelefonálsz. Lehetőleg délelőtt, hogy Grizákné befűtsön. Arról a kis kályháról nem is hinné az ember, de kitűnően átfűti a személyzetit és tartja is a meleget.

– Igen, de akkor sajnos nem találkozhattok. Okvetlenül azt kell hinnie, hogy senki sincs itthon.

– Rendben van... persze... Addig lennél velem, míg csenget, aki jön... Aztán már nem látjuk-halljuk egymást, köztünk az előszoba is, a konyha is. Délután és este ki se teszem a lábom a szobából, Grizákné ide készíti a vacsorát. Nektek is készítené. Ha anyád nem haragszik érte, itt is alhattok, veszünk összecsukható ágyat és reggelként beköszönnél. Délután meg együtt beszélgetünk, csakis, amíg csenget... aki jön...

Péter már értette, miről van szó igazában. Ezúttal a megrendüléstől akadozott a nyelve.

– Oly kedves vagy te nagyapám...!

– Én?! Talán tettem egy és mást... Többnyire jót akartam... De hogy éppen *kedves*...?!

– Igen, igen! Melyik nagyapa ajánlana fel ilyet magától?! Ebben a kétfélmillió városban nincs kettő!

– Ugyan már! Érzélgős vagy!

– Érzélgős?! Na iszen! Tudod-e, hogy mi fiatalok utáljuk az érzélgést! Köpünk a nyavalygásra!

Szerbán simító hangszíval-mozdulattal hajolt előre:

– Felesleges minden szót mérlegre tenni, kisfiam. Az a fontos, hogy kedvező megoldás ígérkezik.

Vajon ígérkezik-e? És ha Vera megmakacsolja magát?! Ennek pusztá elképzelése felborzolta Pétert.

– Ígérkezik! Ha meg lehet az az illúzió, hogy egyedül vagyunk. Mondd, bizonyos, hogy nem találkoztok?!

– Majd éppen! Kis szajhákcal!

– Hogy érted a többesszámot?! Frappáns helyzet: egy lányt szeretek!

Szerbán a gúnnyal gúnnal válaszolt:

– Egyetlened!

– Nem használjuk ezt a szót. Érzélgős.

– És milyen az a tubarózsa?

– Olyan, hogy nem tubarózsa! És még sokkal kevésbé szajha! Mit képzelsz?!

– Azt, hogy a nyilvánosházakat bezárták. Vonatkozó hölgyek manapság házhöz jönnek.

– Akkor minek ajánlottad fel?! – üvöltötte Péter. Először fordult elő életében, hogy ordított a nagyapjával. – Bűnbarlangnak?! Hol élsz te?! Fogalmad sincs, kik vagyunk!

– Énnekem mindegy, milyen lány – mormolta az öregember. – Neked kínáltam. Tudni szeretném, kell-e?

– Meglátom. Ha kell: értesítek. De ne nyúzz vele, hogy mikor és mikor. A szekrényt és a lomokat ne add el, míg nem döntöttem. De rohanok is. Jóéjszákát.

Alszik a szarvas

*A tűz is alszik. Azt mondjuk, kilobbant.
A gyík is alszik: dermedt tör a tokban.
A tó is alszik, hártvás már a széle,
úgy fogja most a partok por-szemét,
akár a mágneslap, mikor letéve
hozzálapul az apró reszelék...*

*És ő is alszik. Ő, akit legyőztek.
Alázuhant, de fényt adott az ősznek.
A fák lobogtak. Bokrokon zuhant át,
mint gyertyatartót, rázta tört agancsát.
A roskadóból elfogyott a hörgés,
de most, hogy alszik, vén szügyére bőg és
virágos ág nő zúzott homlokából,
a nincs-agancs is visszadöfve vádol.
Mert most, hogy alszik, álma magva kelt ki.
Kóró álmodja így, hogy ő virág,
a nyomorék, ki alva elfelejti,
hogy ökle nincs, ha bántják, visszavág.*

Egy kép alá

(A fiatal művész a Halálgyár olvasása után festette)

*Akármilyen nap ez most, ilyen nem lesz a másnap.
Egy asszony fényes arca uralja ezt a vásznat.
A gyáva látja és fél, hogy véle szembe nézzen,
úgy érzi, föld alá kell süllyedni szégyenében.
Fázón, borzongva nézi – ijedt fejét emelve –
úgy érzi, megvakítja az asszony honszerelme.
Kikötve áll az asszony, háttal a nyírtarácsnak.
Akármilyen nap ez most, ilyen nem lesz a másnap.*

*Akármilyen nap ez most, ilyen nem lesz a másnap.
E kép a zord valóság. Nem röpke tünde látszat.
Ha azt hitted, nem élhet asszonyban hősiesség:
e képen láthatod most dacolni gyenge testét.
Fehér kő lett a térde, kopognak ujjai.
kicsordult könnye mefagy, nem tud lehullani.*

* Az augusztus 6-án elhunyt Batsányi-díjas dunántúli költőre emlékezünk.

most már csak áll – a hóban – háttal a nyírfarácsnak.
 Akármilyen nap ez most, ilyen nem lesz a másnap.
 Akármilyen nap ez most, ilyen nem lesz a másnap.
 Ó, mennyi fény e képen! (S az asszony arca sápadt)
 Ó, mennyi megfagyott kín és mennyi borzalom van!
 Kikötve áll az asszony a holdsütötte hóban.
 Vállából jégoszlopok állnak ki mint szegek,
 fején a fagy hatalmas gyémántja díszel,
 haján a rálocsolt víz – szuronnyá fagyva – átsap.
 Akármilyen nap ez most, ilyen nem lesz a másnap.

Tanúnak hívlak

Az az idő idáig szaladt...
 te vagy a tanúm, hogy falakra falat
 rakhatott volna bennem a halál.
 Húsz éve vagyok hű fiad,
 húsz hosszú esztendeje már.
 S ebben a kétszer tíz esztendőben
 volt gondom bőven:
 lebontottam a romot magamban.
 Tanúm vagy. Tudod, hogy igazam van.
 Roncsok között és romok alatt
 te tártad föl akkor a titkot:
 nem hamvadt el a Gondolat,
 minden tavasz arra tanít, hogy
 nem vagyok árva!
 Tőled tudom, mért van igazam,
 mitől szebb a madarak szárnya,
 mit hozhat a másnap,
 amikor bennem a vigasztalásnak
 virágkeze van.
 Nyársak hegye, kötelek görcse bennem.
 Azóta – lásd – már arcom is barázdált.
 Tőled tudom, nem arra szültek engem,
 hogy véremben más áztassa lábát,
 s ujjam a késnek odaadjam –
 itt van, csak hegyezgessék...
 Egem, ha néha el is sötétül,
 húsz éve már, hogy háború nélkül
 küldöd vissza ereszemre a fecskét.

Hatszázöt kísérlet

Használati utasítás

Mondják, hogy a mű maga helyett beszél; minden kommentár felesleges. Ez azonban legfeljebb remekművekre vonatkozik, s nem egy félkész író próbálkozására. (Remekművekre sem mindig; hány közönséghez vezető csatornájukat torlaszolta el sokszor a félreértés, a készületlen befogadóképesség, a méltatlan divat, a gonosz „szervezés”, olykor századokra?) Írásomat is afféle normális csecsemőnek tartom, s nem önműködő hőgerjesztővel megáldott csodagyereknek; ez az enyém is bizony rászorul a pólyára s a pelenkára; védenem kell a külvilág természetes hőmérséklete ellen, legalább néhány szó magyarázattal, a megértés megkönnyítésével.

A minősítésbe természetesen nincs jogom beleszólni: a kalkulust a Jelenkor olvasója osztja ki. Honunk irodalmi tájain először, mert ezt a darabot nem láthatta, hallhatta, olvashatta eddig sehol. Legközelebb egy önálló kötetemben fog vele találkozni, néhány hónap múlva. Szűzbeszéd tehát.

Izgalmamat növeli, hogy legfrissebb „igényesebb” munkám. Nincs más mentése, csak önmaga. Hibátlan munkakörülmények között írtam a szigligeti Alkotóházban, egy magam beállította, „pult alatti” gyógyszerekkel megtámogatott alvókúra és szívkompenzáció üde szüneteiben. Szórakozásból, sürgetés, kézzelfogható igény nélkül; életem első olyan munkája volt, ami nem kapcsolódott a szervezett irodalmi élet megszokott és praktikus szertartásaihoz, konkrét „rendeléshez”, várakozáshoz. Ha tehát rossznak minősítik, engem kell kiebudaljanak az irodalomból. Hogy jó-e, nem tudhatom, de hogy a többi rosszabb, abban bizonyos vagyok. Ezt tudom most nyújtani, s félek, hogy esztendőig csak ennél silányabbat.

*

Bár a darab – maradjunk ennél, hogy „darab”, mert jellegéből következően teljesen egykútya, hogy színpadon játsszák-e, vagy a tévében, netán a rádióban, avagy platoni dialógusként csak olvassák – látszólag zárt, s úgy hiszem, minden előzmény és következmény nélkül megérthető, kötelességem elárulni, hogy egy kísérlet része. S mint ilyen, bizonyos fajta, önmagán túlmutató dolga is van munkálkodásomban. A kötet, amire az imént céloztam, furcsa vállalkozás. Illés Endrének, a Szépirodalmi Könyvkiadó vezetőjének kell dedikálnom: nem elsősorban azért, mert vállalta, hanem mert tudatosította álmomat és formába öntötte. Ez a kötet „könyv” lesz; minden egyéb műfaji megjelölés megtévesztő. Összes – köztük sok senki által nem látott, nem olvasott – színdarabom, mint dokumentumok, illusztrációk; s mellettük sorsuknak, a világ s jómagam hozzájuk fűződő viszonyának oknyomozó leírása. Ez a könyv tehát – melyet nyilván a szükség, a „tisztá műfajokban” való tehetségtelességem szült, s a közléskényszer igyekszik erénnyé felnövelni – egységes kezelést igényel majd. Ez a darab is kellőképpen körül lesz bástyázva fogantatásának novellájával. Ezt itt most nem akartam, bízván benne, hogy – néhányad magával – megáll a lábán a kötet egységes céljától és hangulatától várt segítség nélkül is. De

ha esetleg nagyon haragszanak rá, gondoljanak arra is, hogy utolsó ítéletüket akkorra kell tartogatniuk, amikor a kötetben „csapatjátékosként” is megpillantják.

Ami a darab történelmi hitelét illeti, – volt egy olyan igény, hogy mondjak róla valamit –, csak az általában ilyenkor elmondható legkonvencionálisabb közhelyeket tudom fűjni. Természetesen: ez így nem történt meg. Természetesen: megtörténhetett volna; a nevek, évszámok, adalékok rendben, hála az érdeklődésemtől meglehetősen távol eső szakirodalomnak. Természetesen: a darab mondaniaválója nemcsak szereplőire vonatkozik, s nem csak az adott korra. Nem szeretem a „konkretizálás” kacér változatait: „bizonyítható” történelmi közegbe spékelní aktúálpolitikai nyelvöltögetéseinket, s ha baj van, a mű egyszeri, egyedi jelentésének védelmébe húzódni: nem rólatok szól a mese, hanem Álmos fejedelemről, Tintorettoról, vagy Madárfejű Lajcsikáról, tessék csak fellapozni a lexikont, minden stimmel. Most mondom tehát előre: ha írói becsvágyamnak – s persze elemi írói kötelességemnek – tartoztam is vele, hogy hőseimet személy szerint is éltessem, a példázat általánosabb érvénye jobban izgatott, mint egy frankfurti tudós, s egy pénzemberré züllött orvos civakodása. Tehát: ha valaki – kellő tisztességgel, az adott szövegből kiindulva – valami „aktuálist” talál a jelenetben, s ezt támogatja, vagy elutasítja, nagyon örülök, s lemondok a korhűség látszólag hibátlanul megszervezett védelméről. Ne csapjuk be egymást!

*

Egy kitűnő rádiólektor megrendítő félreértése – szociológiai tanulmány, hogy kinek hogyan és merre vált az agyal – győzött meg róla, hogy a darab egy pontja talán mégis homályos. Ez lehet egyszerű írói gyengeség is, tehát az én hibám. De lehet egy, az ötvenes évek elején elnevelt befogadói izlés zavara is; ez esetben ártatlan vagyok, és senki sem kötelezhet darabom átírására csak azért, hogy egy rossz olvasói beidegződéshez hozzápászihsam. Miután nem tudom eldönteni, ki a hibás, én-e, vagy az az olvasó, – netán egyikünk sem, vagy mindketten –, azt a kompromisszumot választom, hogy hagyom békén a darab szövegét, de vállalom az eszmei tartalom didaktikus, középfokú összefoglalását, hogy eltávolítsam a megértés minden akadályát. Tehát: egyik figura sem a szócsövem. Tévedés, hogy a rokonszenves „pozitív hős” Erlichnek teljesen igaza van, csak nem találtam neki jobb érveket, s a sátánkodó „negatív hős” Lambrecht túl okosra sikerült: lám, lelkem mélyén őt propagálok. Az az igaz, hogy Erlich tiszteletre méltó humanizmusát és Lambrecht cinizmusát egyszerre óhajtottam „leleplezni”. Egy őszintén érzélgős, szívfacsaró, romantikus szentet, ki individuálisan akarja megváltani a világot, s zseniális telfedezéséhez igen naiv társadalomfilozófiai következtetéseket tűz. Okosabb, de értéktelenebb társát pedig elmés, de kizárólag vitatársa logikai hibáin élősködő negativizmusáért, hitetlenségéért. Egy hamis hit, s egy hitetlenség találkozása: erről szól a darab. A világot másképpen kell megváltani. Kiad-e két, egymással marakodó tévedés egy igazságot? Ha személy szerinti szócsöve nem lép is a színre? Ezt akarnám Önökön kipróbálni. Azt a bizonyos „harmadik” igazságot, – a miénket, korunkét, életünkét –, amelyre Lambrecht utal, éppen csak egy pillanatra.

SZEREPLŐK:

dr. Paul Erlich
dr. Karl Lambrecht
Mária

Játszódik 1909-ben, Frankfurtban, dr. Karl Lambrecht egészségügyi főtanácsos, a Speyer bankház megbízottja dolgozószobájában.

Bemondó: 1909-ben Paul Erlich doktor, német orvos és kutatóvegyész, Robert Koch professzor hajdani tanítványa Frankfurtban hét esztendei munkával, miután 605 arzénvegyülettel hiába kísérletezett, felfedezte a híres 606-os készítményt, a Dioxi-diamino-arsenobenzol-dihydro-chloridot, a vérbaj okozójának elpusztítóját. A most következő beszélgetés nem sokkal a felfedezése előtt zajlott le, dr. Karl Lambrecht egészségügyi főtanácsos dolgozószobájában.

(gong)

Lambrecht: Mária kérem! Mária! Mária kérem, lesz olyan kedves...

Mária: A kapucinerét, főtanácsos úr.

Lambrecht: Ja hát úgy könnyű, ha valaki gondolatolvasó.

Mária: Kétharmad résznyi tej, egyharmad résznyi kávé, Costarica Ramon. Két kockacukor, egy briós. A tejet forrón, a kávé hidegen.

Lambrecht: Mondja, kérem; biztos benne?

Mária: Négy esztendeje dolgozunk együtt, főtanácsos úr.

Lambrecht: Csak azért kérdeztem, mert az ember nem szereti, ha kiszámítható. Nyitott könyv vagyok, és maga tökéletesen olvas belőlem. Nincs titkom maga előtt, kedves Mária!

Mária: Erre most nincs jó válaszom, főtanácsos úr.

Lambrecht: Ne is erőltesse magát, kérem. Nem tartozik a munkaviszonyához.

Mária (kitölti a kávé)

Lambrecht: Úgy, köszönöm. Bizonyára az sem lepi meg, ha megteszem a szokásos koraesti tisztességtelen ajánlatomat.

Mária: Én pedig a szokásos udvarias, de határozott visszautasítással nyugtázom a megtiszteltetést, főtanácsos úr.

Lambrecht: Nyilván érveinket sem kell kicserélnünk.

Mária: Valóban azt hiszem, hogy fölösleges, főtanácsos úr.

Lambrecht: S mégis ki fogjuk cserélni, kedvesem, mert hozzátartozik a szer-tartáshoz. Maga szép és fiatal; paráználkodásunk emléke leperegne a testéről, mint hamvas gyümölcsről a hajnali harmat. Ideje is jutna rá elegendő, hogy elfeledje ősz főnöke szenvedélyét, melyet csakhamar sirba visz. Nincs magában szánalom?

Mária: Nem tartozik a munkaviszonyomhoz, főtanácsos úr.

Lambrecht: Ne éljen vissza a kiszolgáltatottságával, kérem! Ebben nagyok valamennyien. A gyöngeségük a fegyverük, és célbaveszik vele az udvariasságunkat. Vigyázzon, mert egy szép napon abbahagyom udvarlásomat!

Mária: Még nem próbáltuk meg, főtanácsos úr.

Lambrecht: Meg fogom lepni. Istenbizonnyal meg fogom lepni, kedvesem! Észrevehette volna, hogy szokásainkat merő előzékenységből ápolgatjuk, a könnyebb megjegyezhetőség kedvéért. Udvariasan dédelgetjük a magukfajta illúzióit, hogy ismerik a világot és ismernek bennünket, de meg fogom lepni!

Mária: Fenyeget, főtanácsos úr?

Lambrecht: Tudja mit, kedves Mária? Egyszer fogom magam, és lemondok magáról! Vértől szívvel, de lemondok! Csak meg ne bánja!

Mária: Talán meg fogja könnyíteni a helyzetét, főtanácsos úr, hogy olyasmiről mindig egyszerűbb lemondani, ami nem a miénk.

Lambrecht: Azt hiszem, túlbecsüli magát. El tudom képzelni, hogy a birtoklás határozottan csökkent az értéken. A pusztaság lehetősége korlátlan, ám a va-

lóság egyféle, és kizárja az összes többi lehetőséget; tetszik érteni?

Mária: Akkor hát...

Lambrecht: Igen. Holnap folytatjuk a magvas eszmecserét.

Mária: Amíg...?

Lambrecht: Amíg. Bizzuk ezt az én szélyemre. Mondja, letelt a fél óra?

Mária: Igen, főtanácsos úr. Erlich doktor úr nagyon türelmetlen.

Lambrecht: Úgy látszik, ő ez a karakter. Van, akit kifejezetten lehűt, mondhatni elszibbaszt a várakozás. Másokat, mutatja a példa, határozottan felajaz.

Mária: Talán nem kellene annyit vártni...

Lambrecht: Talán kellene, talán nem kellene. Nem vagyunk sem jósok, sem pszichológusok. S arra sincs módunk, hogy a két lehetőséget párhuzamosan próbáljuk ki. Marad a kisebb rossz: Erlich doktor vár!

Mária: Már azelőtt is... amikor azt üzenté ki főtanácsos úr, hogy fontos értekezlet... úgy tűzelt a tekintete... azt mondta, hogy ez a kísérlet...

Lambrecht: Szóval tűzelt a tekintete. És én azért engedjem be magamhoz, mert tűzelt a tekintete. Kérem, ezen az alapon Frankfurt minden futóbolondja itt tartana palávert az én tisztes dolgozószobámban...

Mária: Láttam, hogy valami fontosat, valami nagyon fontosat akart... Sorsdöntő kísérletről beszélt...

Lambrecht: Fájdalom, önmagunk ügyeiben nem mindig tudjuk megítélni, mi a fontos és mi nem. Itt van az a bizonyos természetes elfogultsági tényező... még magát is gyanúba keverné, drága Máriám, ha ez a maga Erlich doktora el nem múlt volna ötven esztendő, maga meg nem kedveli az efféle koros gavallérokat... tüzelő tekintetet ide vagy oda...

Mária: Szóval...

Lambrecht: Szóval tessék, rendben van, invitálja csak be Erlich urat, ha ezzel szívességet teszke magának. Igen, maga meg hazamehet, elboldogulunk mi édeskettesben is a doktor úrral.

Mária: Hát akkor én szólok is...

Lambrecht: Helyes, a viszontlátásra, tudtam örülni, kisasszony! Holnapra többszánalmat kérek! Vagy jobb válaszo-

kat! Tudja mit? Utóbbiakkal is beérem!

Mária: Jóestét. (el.)

dr. Erlich: Elnézést kérek, hogy talán alkalmatlan időben...

Mária: No de drága doktor úr, már az első mondatával megsért. Hogy-hogy alkalmatlan időben? Tessék csak helyet foglalni! Részemről a megtiszteltetés, hogy a tudomány illusztris képviselője leereszkedik egy szerény hivatalnokhoz. Egy bürokratahoz, ahogy önök mondani szokták.

dr. Erlich: Kérem, én most a kollégához jöttem. Olyan ügyben, amit csak egy másik orvos...

Lambrecht: Megtisztel Erlich uram, módfelett megtisztel, de hiszen az áruló mindenkinél rosszabb! A mit sem sejtő, bambán ártatlan szerecsen előtt tárva nyitva a mennyek kapuja, de a hitehagyottnak pokolban a helye! Csak voltam orvos, drága Erlich uram, csak voltam. Mióta a Speyer bankház szolgálatában a cég tudományos befektetéseit ellenőrzöm, mondhatnám talán szerénytelenebbül, hogy irányítom...

dr. Erlich: Én azt hiszem, a helyzetek nem változtatják meg az embert, főtanácsos úr.

Lambrecht: Nagyon bátorító feltételezés, Erlich úr, és igen költői. A tudomány lírája mindig megejtő. No, fűtsünk alá ennek a lírának, drága kollégám, ha már megtisztelt a címmel és beara nyozta vele a délutánomat. Klosterfraumilch, Altvater? Mennyit tölthettek? Tetszik látni a jelzéseket a poháron: hölgyeknek, uraknak, fedélzestestereknek, disznóknak. Öné a választás!

dr. Erlich: Köszönöm.

Lambrecht: Tessék csak. Egészségére!

dr. Erlich: Egészségére, főtanácsos úr. Arról lenne szó, ön, bizonyára tudja, hogy az arzénvegyületek...

Lambrecht: No de ilyen gyorsan a tárgyra térni? Mielőtt kiélveznénk a találkozás liturgiáját? Biztos ön benne, hogy a tárgy a lényeg, Erlich doktor úr? Nem az út, amíg eljutunk hozzá? Tessék még egy pohárával! Szívtart? Ezt azt hiszem fölöslegesen kérdezem, mindenki tudja, hogy szerény vagyonát Havannákba öli.

dr. Erlich: Köszönöm.

Lambrecht: Kadereit bácsi, az üvegmosója sokat mesél önről az intézetben. Valósággal bálványozza! Tőle ismerjük szenvedélyeit.

dr. Erlich: Érdeklődtek?

Lambrecht: Nézze, ne értsen félre! Nem nyomozunk munkatársaink után, istenments! A világért sem. Csak hát tesszik tudni, ami van, arról beszélnek. Még pontosabban: az van, amiről beszélnek.

dr. Erlich: Akkor bizonyára azt is tudják Kadereit bácsitól, hogy kísérleteim fontos szakaszához értem.

Lambrecht: Hallottam róla valami keveset.

dr. Erlich: A lényegét nem kell magyaráznom. Keresem a Spirocheta pallida gyilkosát.

Lambrecht: Hét éve.

dr. Erlich: Önnek kitűnő az emlékezete.

Lambrecht: Nem akarok idegen tollakkal ékeskedni. Rajta van a dátum a kiutalásokon, amiket a kísérletek céljára kapott. Ennyi az egész.

dr. Erlich: Odáig már 1903-ban eljutottam, hogy a sulfocsoporttal dúsitott benzopurpurinnal megsemmisítettem a kísérleti egerek vérében nyüzsgő trypanosomákat. A haldokló egerek feláadtak!

Lambrecht: Aztán, úgy hallottam, hatvan nap múlva megdöglöttek szegénykéim.

dr. Erlich: Valóban. Szóval az anilin festék ötszáz változatát vizsgáltam végig...

Lambrecht: Eredménytelenül.

dr. Erlich: Ekkor kezdtem vallomásra bírni az atoxylt.

Lambrecht: Ezt már közös gazdánk, a Speyer bankház jóvoltából 1906 óta.

dr. Erlich: Az atoxyl többet tudott.

Lambrecht: Ha nem tévedek, 591 arzénvegyület teljesen hasznavehetetlennek bizonyult. Ettől kezdve a kiutalásokért nem Georg Speyer igazgató úr, hanem kedves felesége, Franciska nagyságos asszony állt jót. Tetszik látni? Ez már az ő kézjegye.

dr. Erlich: Lévén, hogy a bankház alapítókéjének ötven százaléka Franciska asszony hozománya volt, és így Speyernének aláírási joga van.

Lambrecht: Ez természetesen igaz. Pontosabban: csak majdnem igaz. A részvényesek döntése értelmében a tudomá-

nyos juttatásokkal és befektetésekkel most már én foglalkozom.

dr. Erlich: Ezt is tudom. Ezért vagyok itt, főtanácsos úr.

Lambrecht: A dolog teljességéhez tartozik, hogy azóta ön újabb tizennégy kísérletet folytatott, immár az új csapáson, amelyet, hogy legutóbbi levelét idézzem, biztos nyomnak, végleges útnak jellemezett.

dr. Erlich: Mert az!

Lambrecht: Ha megengedi, íme egy három esztendővel korábbi beadványa is, doktor úr; ebben szinte szó szerint azt írja, csak egy más hasonlat köntösébe pólyálva óvja a valóság kellemetlen hőmérsékletétől... hogy azt mondja: sötét erdőben tévelyegtem eddig, de ritkulnak már a fák, beszűrődik a nap-sugár, közeledünk a célhoz! Nos?

dr. Erlich: Azóta sokminden történt.

Lambrecht: Ó, hogyne. Sokminden. Például annyi, de nagyon kérem, ne vegye zokon, igazán nagyon kérem, nézze el nekem, hogy olyasmit mondok, amit úgyszólván ön is tud... azóta ön az ötvenötödik esztendejét is betöltötte. Idegei, ha szabad így fogalmaznom, romlottak, memóriája sem áll a helyzet magaslatán. Önmagához címzett levelezőlapokkal figyelmezteti magát a fontosabb családi dátumokra, sőt tudományos elvégzendőire. Szokásai, már elnézést, kissé meghökkentőkké váltak. Talán arra az egyre utalnék, hogy a város összes kintornását a laboratórium kertjébe szoktatta, ahol mondhatom különleges koncerttel szórakoztatják az igen tisztelt kutatószemélyzetet!

dr. Erlich: Kérem, ezek a dolgok...!

Lambrecht: De, igenis, ide tartoznak, Erlich uram. Ön, ha szabad így kifejeznem magam...

dr. Erlich: No mondja csak ki bátran, főtanácsos úr: meghibbantam! Belehülyültem a sikertelen kísérleteimbe, veszélyeztetem a mecénás hírnevét, eltékozlom a reputációját, megrokkantam, és semmi jót nem ígerek a cégnek! Ön úgy véli, ebből már nem lesz siker, ergo nem faked pénz!

Lambrecht: Azt hiszem, túloz, doktor úr. Én ilyet nem mondtam. Összefoglaltam a közvéleményt, mondjuk inkább úgy, hogy a közvélemény egy részét, inkább

- csak baráti figyelmeztetésképpen, hogy számot adjak a magam gondjairól...
- dr. Erlich:* Közvélemény!
- Lambrecht:* No, azért hiba lenne túlságosan lenézni a közvéleményt, doktor úr. Azok vagyunk, aminek látszunk.
- dr. Erlich:* Én pedig e rossz látszatok el-
lenére, azzal a belső bizonyossággal, ami minden okfejtésnél erősebb, arra akarom kérni főtanácsos urat, akinek a szava az ügyemben, a további munkám ügyében olyan sorsdöntő... Nagyon kérem, hogy...
- Lambrecht:* Jaj, kérem, ne mondja ki! Könnyítse meg a helyzetemet, drága doktor uram! Nem szeretek visszaautasítani; előzze meg a dolgot, és ne kérjen. Talán még egy pohárával? Vagy egy újabb szivart? Esetleg olyasvalamit, ami a személyes kényelmét szolgálja? Új bútorhuzatok a szobájába vagy efféle. De hogy én hatszázöt sikertelen kísérlet után...
- dr. Erlich:* De a diadalmas hatszázhatodik előtt!
- Lambrecht:* Szégyenszemre... a nagy bessz idején...
- dr. Erlich:* Hogy a Speyer cég hírnevét is növeljük, és az önet is, főtanácsos úr! Jó ügyben érdekeltnek lenni; hát lehet ennél nagyszerűbbet elképzelni? Nem fordítottam Frankfurt felé a tudós világ figyelmét, az ártatlanul kínlódók várakozását? Nem mi vagyunk az utolsó reménység? Gondolja csak meg; ha történetesen mi, éppen mi...
- Lambrecht:* Hiúság, Erlich, hiúság. Még nem nőtt ki belőle?
- dr. Erlich:* Hiúság, megengedem, de az ügy érdekében, mert ha az ügy szószólója az ember, akkor az ügy formálja a szavakat és az indulatokat is, és én már nem én vagyok, hanem a megtestesült eszme! Nincs jogom szereznynek lenni, értse meg! Bűn lenne önmagamban kételkednem, mert elárulnám azt, ami a létezésem értelme! A gög is szolgálat! Az áldozatvállalás legmagasabb csúcsa, mert meg kell küzdenünk nap mint nap a sanda látszattal, a jóízlés, az alázat örök törvényeivel...!
- Lambrecht:* Látom, teljes sikerrel megtörtént, kollégám.
- dr. Erlich:* Mert a gögnek is van mondanivalója, meg az alázatnak is. És lehet,
- hogy az alázat mondanivalója a silány, s a gög foglalja kellő diszbe az igaz ügyet...
- Lambrecht:* De könyörgöm szépen, a statisztikák! Hatszázöt rosszul sikerült kísérlet után fizessen magának a hatszázhatodikra? Nem volt elég?
- dr. Erlich:* Hát már hogy lenne elég, ha még nincs eredmény, főtanácsos úr!
- Lambrecht:* Leszámítva az eltékozolt tíz és tizezreket!
- dr. Erlich:* Nem eltékozolt! Minden balsiker egy lépcsőfok a sikerhez! Minden baklövés okulás és óvás egy rossz úttól! Hatszázöt csapdát már betemetünk!
- Lambrecht:* De hol az eredmény? Kérem, csapda van még hatszázezer! Az egész élet egy csapda! Hol az eredmény?
- dr. Erlich:* Nincs szükségem olcsó bizonyítékokra, az eredmény alamizsnájára! Igazam van, és az igazság előbb-utóbb mindig megtermi a maga bizonyítékait, és az eredményeket is, hogy a kétkedőket lecsillapítsa! A képletből gyógyszer lesz!
- Lambrecht:* Hatszázöt sikertelen kísérlet: ez a maga igazságának a praktikus értéke, Erlich. Én nem vitatom, hogy ha korlátlan ideig kísérletezhetne és örökké élne, a nagy számok törvénye alapján előbb vagy utóbb ráakadna a megoldásra, doktor úr. Ebben biznak a társadalom csodadoktorai is. Addig csinálni másképpen, amíg egyszer jó lesz. Csakhogy nincs korlátlan időnk, és – ami ebből rám tartozik – nincs korlátlan pénzünk. Amellett: nézzük, hogy mi értelme? Ez az, beszélünk a levegőbe, anélkül, hogy tisztáznánk a dolgok lényegét: mi értelme?
- dr. Erlich:* Értse meg, főtanácsos úr, tartozunk az emberiségnek...
- Lambrecht:* Már ugyan mivel tartoznánk az emberiségnek, drága barátom! Mit kapott maga az emberiségtől, kérdem tisztelettel, azon a kellemetlen lelkiismeretfurdaláson kívül, hogy tartozik neki? Ön egyesegyedül a Speyer bankháznak tartozik, pénzzel és hálával, a hét esztendei türelemért...
- dr. Erlich:* De itt most másféle tartozásról van szó! Betegek százezreiről, olyanokról, akiknek élete-halála múlik azon, hogy... Főtanácsos úr! Tudja

maga, hogy mennyi szenvedés van a világon? Én jártam Frankfurt, München és Drezda nyomortanyáin, Berlinben, Görögországban és Egyiptomban, és azóta nem hagy nyugton... én nem tudok úgy örülni, ha más nem örül! Nekem nincs békességem, ha más nem él békességben! Csak az lehet igazán a mienk, ami mindenkié! Az egészséget kínálom az emberiségnek, a gyógyulás okát-módját fürkészem...

Lambrecht: Miközben megfosztaná a szenvedés léleknevesítő örömétől, Erlich. A szenvedés életjeli! Szenvedve születünk, szenvedve halunk.

dr. Erlich: Hát próbálja meg ki-ki a maga bőrén a szenvedés léleknevesítő örömét, de az emberiségnek ne kommandálja, mert hátha más az ízlés! Ön szenvedett már, főtanácsos úr?

Lambrecht: Sajnos, a mostoha sors megfosztott ettől az élménytől. Tudja, bosszankodni... azt már inkább. Főképpen illogikus következtetésekkel lehet borsot törni az orrom alá, doktor uram.

dr. Erlich: Ön illogikus következtetésnek tartja azt, hogy az emberek száz- és százazezeit adjuk vissza a családjuknak...

Lambrecht: Biztos benne, hogy örülnek ezek a családok?

dr. Erlich: Meg önmaguknak! Jussuk van hozzá, főtanácsos úr! A békés öregséghez, az elintézett élet nyugodt számadásához, a visszapillantás örömeihez...

Lambrecht: Nahiszen! Hosszú élet, mint a szenvedések győgszere! Olyan nagy öröme az élet, doktor úr, hogy mindenáron nyújtani kell? Mit vár maga az öregségtől? Megvénülünk és meghülyülünk, az unokáink kiröhögnek bennünket, már pápaszemmel sem látjuk a világot, szemfedő borul a tájra, aszott kóró a karunk, de amúgy sem akad, akit jóízűen megropogtatnánk vele: ezt ígéri maga az emberiségnek? Maga, az emberiség barátja?

dr. Erlich: Értse meg, főtanácsos úr: az esélyt ígérem! Ha nem is a bizonyosságot, mert hiszen gyarló emberek vagyunk, de mégis, a jobb esélyt! Az élet lehetőség! A halál bizonyosság, de az élet lehetőség! Hogy egyszer jobbra formálja önmagát, hogy egyszer érde-

mes lesz élni; hogy a több élet majd jobb életet is jelent...

Lambrecht: Ejha? Erlich úr netán szocialista? Úgy gondolja...?

dr. Erlich: Úgy, hogy az egészséges ember lesz olyan hős, hogy egészséges társadalmat farag magának!

Lambrecht: Nagy tévedés! Aktivizálni csak a kielégíthetlent lehet, kedves barátom. A jó közérzetből nem lesz forradalom! A nyugalomból nem lesz új világ! A maga csodabogyói kedvenc játékszerüktől fosztanak meg az emberiséget: az elégedetlenségtől! Mi-féle szocialista maga, Erlichkém? A boldogtalanok világforradalma helyett Krisztus urunk, aki kisipari módszerrel, kézrátétel útján gyógyít, és visszadja hiveit a szegénységnek és a tudatlanságnak; no persze csak azokat, akik véletlenül az útjába akadnak?

dr. Erlich: Főtanácsos urat is a szocializmus ügye foglalkoztatja? Legszebb álmaimban sem mertem remélni!

Lambrecht: Nem nézi ki belőlem? Olvasgattam egyet-s mást ifjabb koromban. Tudja, nem voltam valami jó szakember. A hivatásom nem kötött le. Jutott idő a politikára.

dr. Erlich: Szóval azért ne segítsünk az embereken, mert akkor nem marad segítség az emberiségnek? Kínlódjanak, amíg egyszerre nem boldogulnak?

Lambrecht: Tanulékony, doktorkám. Ezek igen logikus kérdések. Hetven körül majd maga is be fogja érni a kérdésekkel. Ez az; jól kell kérdezni! A válasz már csak merő formalitás. Igen vagy nem, ezek szavak. Lári-fári, fecsegés.

dr. Erlich: Főtanácsos úr tehát az emberiség jövője érdekében akadályoz engem abban, hogy az embereken segísek?

Lambrecht: Fenét! Fűtyülök én az emberiség jövőjére! Nem vagyunk egymással elszámolási viszonyban. Az egyéni boldogság az egyént fegyverezi le, az intézményes boldogság természetesen a közösséget. Látott ön már agárversenyt?

dr. Erlich: Még nem volt szerencsém.

Lambrecht: Sajnálhatja. Rohannak az agarak, előttük a családok, mindig csak előttük, sosem érik el. Ha elérnék, nem rohannának. Nos, ez a családok a jövő.

A profétáknak van eszük! Mindig ma kérnek, és mindig holnap fizetnek. Ilyen és hasonló okokból hagytam fel ifjúkori olvasmányaimmal. Fájdalom, nekem nincs időm erre a hosszúlejtár-tú hitelakcióra.

dr. Erlich: Ezért vállalta el a Speyer bankház érdekképviselését.

Lambrecht: Ahogy mondja. S e minőségben meg kell tagadnom a hozzájárulást újabb kísérleteihez, doktor Erlich.

dr. Erlich: Ez az utolsó szava?

Lambrecht: Jelen pillanatban igen.

dr. Erlich: Hogy-hogy jelen pillanatban?

Lambrecht: Holnapi következtetéseimért természetesen ma nem állhatok jót.

dr. Erlich: Úgy gondolja, hogy ha a valóság módosítja...?

Lambrecht: Ördögök. A valóság nem módosít semmit. Már elsütötte az egész ócska repertoárját. Mint maga a 605 kísérletével, Erlichkém. Kedélyállapotom viszont váltakozó, miként az időjárás, ilyenkor tavasszal. Néha az egyetértés szórakoztat, néha az ellentmondás. Okfejtéseink úgysem a lényegget ragadják meg, pusztán a dolgokhoz fűződő hangulatainkat fejezik ki. Egyébként: irigylem. Tudja mit? Irigylem!

dr. Erlich: Maga? Engem?

Lambrecht: Hogy ilyen komolyan veszi önmagát. Meg hogy ennyire élvezzi az igazságát. Meg sem vizsgálja, hanem élvezi.

dr. Erlich: Én a baktériumok reakcióit vizsgálom!

Lambrecht: Ne áltassa magát, Erlich! Magát nem a baktériumok reakciója izgatja: maga a szórakoztató rögeszméihez keres tárgyi bizonyítékot a baktériumokban, és népes statisztériát a szenvedő emberiségben.

dr. Erlich: De hát nem mindegy, hogy miből táplálkozik az igazságunk? A fajfenntartás természetes és kötelező műveletét, a törvény beteljesítését megszervezi, felcicomázza és megédesíti a szerelmi vágy, de vajon ettől hitványabb lett az ügy, alávalóbb a törvény? A becsvágyam a korbácsolom, megengedem, a hiúságom, netán a rögeszmém, de a cél nemes és hasznos!

Lambrecht: Tapasztalataim szerint a szerelmi öröm s a fajfenntartás kötelessége inkább egymás ellen dolgozó

erők, kedves kollégám. A becsvágy sem okvetlenül igazolja a célját. Sőt, olykor elhomályosítja.

dr. Erlich: Szóval?

Lambrecht: Szóval Krisztus urunkat sem pénzelték. A proféta ne nyújtsa be a számlát. A szentség költségeit nem lehet a társadalom nyakába varrni.

dr. Erlich: Hagyjam abba a kísérleteimet?

Lambrecht: Dehogy hagyja, Erlichkém! Csak tölem nem kap rá pénzt. Magának az az öröme, hogy szentté válik, nekem az, hogy erre én nem fizetek magának egy vasat sem, mert őrzöm a gazdáim pénzét. Nem akarom magát befolyásolni, isten őrizze! Csupán közlöm, hogy maga se befolyásoljon engem. Tetszik érteni?

dr. Erlich: Tehát?

Lambrecht: Tehát: nincs pénz, doktor úr.

dr. Erlich: Ha könyörgök önnek; az emberiség nevében...!

Lambrecht: Mikor bizta meg az emberiség?

dr. Erlich: Az emberiség érdekében, amit sokszor az emberiség sem sejt, mert nem tudja magát megfogalmazni...

Lambrecht: Akkor nem érdemli meg a maga jóindulatát, Erlich.

dr. Erlich: De ha én tudom...!

Lambrecht: Semmit sem tud.

dr. Erlich: Én hiszem...

Lambrecht: Hit-kérdésekben forduljon bizalommal a plébános úrhoz. Kitűnően tarokkozik, és remek elzászi bora van. 1903-as évjárat!

dr. Erlich: Az utolsó esélyt...!

Lambrecht: Egyszer pontot kell tenni a dologra. Nem megy, hát nem megy. A csőd felismerése már siker. Aki belátja gyengeségét, a világ legerősebb embere.

dr. Erlich: Nem a jellememet nevelem, főtanácsos úr; az emberiséget akarom meggyógyítani a gyilkos kórtól. Egy utolsó kiutalás...

Lambrecht: Nem, Erlich, megmondtam.

dr. Erlich: Ezen múlhat...

Lambrecht: Ha csoda, hát legyen kövér! Boldoguljon magától! Miféle méltatlan bűvészprodukciónak ez: üdvözíteni az emberiséget a ronda kapitalisták pénzén? Micsoda stilustörés? Nem szé-

gyelli magát, Erlich? Én fizessek a koporsómért? Jobb ajánlatot kérek!

dr. Erlich: Nincs jobb ajánlat, mint a jó ügy, akár üdvözíti, akár koporsóba taszítja a szolgálait! A betegség ellen... mindenféle betegség ellen...!

Lambrecht: A betegség ellen? Ember! Hát abból élek! És abból él a beteg is, mert sajnáltathatja magát! A betegség adja a beteg erkölcsi fölényét! Ez a legolcsóbb népkonyha!

dr. Erlich: De ebben a maga népkonyhájában méreggel főznek, mert az még olcsóbb! Főtanácsos úr, ön ezért a döntéseért egyszer még szégyellni fogja magát!

Lambrecht: Meglehet, Erlichkém. Bizisten, nem is jönne rosszul! Olyan rég szegyltem már magam. Szinte megfellekedtem róla, milyen érzés.

dr. Erlich: És felelős lesz a késedelemért.

Lambrecht: Én? Talán ön, hogy hatszázöttször nem sikerült a csoda, Erlich úr! Tetszett volna zseniálisabbnak lenni!

dr. Erlich: Meg fogja látni...!

Lambrecht: Nem fogom meglátni. Akkor én már rég halott leszek, kedves barátom. Csendben, békében fogok meghalni.

dr. Erlich: Én pedig...

Lambrecht: Igen, elbocsátom, kedves kollégám. Sok sikert kívánok.

dr. Erlich: Ezt őszintén mondta?

Lambrecht: Mint mindent ma este. Nem irigylem. Sajnálom.

dr. Erlich: Az ön sajnálata nélkül fogom...!

Lambrecht: Nincs lehangolóbb, mint a reménytelen ügy szolgálata. Rá fog jönni.

dr. Erlich: A hatszázhatodik kísérlet!..

Lambrecht: Nem fog vele senkit megváltani. Sem magát, sem az emberiséget. Nincs kit megváltani.

dr. Erlich: Főtanácsos úr, én sajnálom magát. Isten önnel.
(becsapja az ajtót)

Lambrecht: Hát ez elmúlt tőlem. (ajtónyitás) Ejha, micsoda meglepetés, kedves Mária! Maga még itt?

Mária: A poharakat... úgy gondoltam, hogy a poharakat.

Lambrecht: Éppenséggel várhatott volna holnapig.

Mária: Úgy látom, rossz kedvű, főtanácsos úr.

Lambrecht: Maga kitűnő megfigyelő.

Mária: Erlich doktor?

Lambrecht: Elment. No persze, vissza fog jönni.

Mária: Ez ugyan nem.

Lambrecht: Vissza fog jönni, mert tőlünk kapja a fizetését. Nem is erről van szó. Csak tudja... voltak pillanatok. Öregszem, Mária. Én sem vagyok már a régi.

Mária: Történt valami... valami?

Lambrecht: Semmi az égvilágon. Mindenki tökéletesen fújta a szerepét. Egyikünk nem lehet meg a másik nélkül. Csak tudja arra gondoltam, hogy ha..... egy harmadik... egy harmadik hang... valami más! No, se baj. És ha most mégis megismételném tisztességtelen ajánlatomat? Gondoljon a szokatlan időpontra, kedves Mária. Nem hozza lázba?

Mária: A válaszom nem lesz szokatlan, főtanácsos úr.

Lambrecht: El ne siesse.

Mária: Meglepődne, ha egyszer nem ezt felelném, főtanácsos úr. Talán nem is örülne.

Lambrecht: Lehet. Nem próbáltuk.

Mária: Nem is fogjuk, ha igaz.

Lambrecht: A dolgok nem változnak. Az én hatszázötödik sikertelen kísérletem... Ez az; a dolgok nem változnak. Szegény jó Erlich doktor... majd ő is rájön... ő még nem ért valamit... valami fontosat...

(Elúszik a hang; zene, gong, majd megint a bemozdó:)

Bemozdó: Kevéssel e beszélgetés után Paul Erlich doktor, német orvos és kutatóvegyész, Robert Koch professzor hajdani tanítványa Frankfurtban, hét esztendei munkával, miután 605 arzénvegyülettel hiába kísérletezett, felfedezte a híres 606-os készítményt, a Dioxo-diamino-arseno-benzol-dihydrochloridot, a vérbaí kórokozójának elpusztítóját. A Frankfurter Allgemeine Zeitung az emberiség jótevőjének, a Frankfurter Rundschau az elátkozottak megmentőjének és a boldogtalanok vigasztalójának nevezte.

Tarkónlőtt idő

Dróttal hurkoltuk hátra a kezeit,
 Nehogy a végső kétségbeesésben
 Szétverje hangya-birodalmunkat
 Csapkodó ökleivel. Létrán másztunk fel
 Fülcsonkjaihoz és mégegyszer
 Felolvastuk az egyhangú döntéssel
 Hozott végítéletet, nehogy kételkedjék
 Az igazságszolgáltatásunkban és máris
 Emelkedni kezdett rá a fényétől
 Aranyló ágyúcső... Az alkonyat még csak
 A félelem sóhaja volt, de az este rövid
 Hördülés már és végtelen kinüvöltés
 Az éjszaka. Ha az utolsó csepp vére is
 Elfolyt, csak akkor húzhatjuk békén
 Magunkra a kötakarónkat, mert amíg
 Van benne jajszó, egyáltalában nem
 Lehetetlen az újkezdés, az emberiség
 Felvirágzása...

Te mindig kiálltál

*Te mindig kiálltál!
 Öblös pajzs alatt.
 Szemedig esett a
 Löttyögő sisak.*

*Most a sárban ülve
 Tőled koldulok
 Te mindig kiálló,
 Míg nem fordulok*

*Én csupáncsak kétszer –
 Páncél nem takart.
 Izmain átvágta
 Cselezve a kard.*

*Holtan a gödörbe –
 Te búcsúztatol
 S jó távolról, mert majd
 Kicsap a pokol*

*Bíborló, szép füsttel:
 Égett koponyám
 Lesz az eged Napja
 Mindig ezután.*

Ha isten szeret

*Ha isten szeret visszafogad
a fákba csírákba magokba*

*sose kínoztam madarat
tojást se szedtem ki a jegenye kontyából
kikerültem a gyatra bokrot,
virágokat megcsodáltam
összeragasztottam
a földhözvágott cserépkorsót*

*szerettem a pirosra szántott földet
domb homok-szájából a vizet
égből lesuhanó folyókat*

*háznak se löttem be
tankkal az oldalát*

álomban meztelenül mentem az utcán

*ugye visszafogadsz
kő fű göröngy virágpor istenem*

Időtlen idő

*Nap emléke,
lángoló kő, vas, víz emléke,
bőrömbe, zsíromba, ütőerembe
gyökerező idő,
idő-velő, idő-hús,
lélegző idő:
tűdősárnnyaimmal a mellkosárban,
sötétségben-fénytarajban
verekedő idő,*

*gonoszlélek-idő,
óra-fejű,
pályaudvar-fejű,
tengerparti homokdomb-fejű:
párzol a csenddel
éjszaka, délben, Venezuelában,
Asszurbanipál korában,*

*fölmeredő és megnyíló idő:
szerelem-vérző idő,
varsában forgó hal-idő,
széttépett kanca-idő,
szembogaramtól egyékgig
leromboló idő,*

*rúgd, csörgesd a behorpadt edényt:
alumínium-homlokon.*

KÉPZŐMŰVÉSZETI JEGYZETEK

DÉL-DUNÁNTÚLI ÉPÍTÉSZEK KIÁLLÍTÁSA

Aki verset ír, papírt terít az asztalra, megnyomja az örökíró gombját, s máris gondolataival szánthatja be a tiszta lapokat. Ha Magyarországon tizmillió ember, az ország egész lakossága verset ír, ártatlan dolgot művel: a papír is, a toll is szótlannal tűr.

Festeni már költségesebb: a keretre feszített vászonért, a tubusból kinyomott festékért boltba kell menni. S ha valaki nem elégszik meg a macska bajszaként szétálló ecsetekkel, külföldi beszerzési forrás után kell néznie.

Az építéset drága mulatság. Ami a tervezőasztalon történik, még csak ártatlan álmodozás. Ceruzával és papírral mindenki lehet építész. Bizonyítani kőben, vasbetonban, tető alá húzott falakban, cementbe kevert milliókkal lehet. Az építész ott kezdődik, ahol a papírra vetett vázlatból, az aprólékos számításokból, a szivacsból kivágott, gyufaskatulyányi makettből iskola, kórház, lakás, szerelőcsarnok lesz.

Az építéset kollektív tevékenység. Az irodalomban alkotó és mű személyes viszonyban van egymással. Ha a könyvnyomtatás némileg személytelenné is tette ezt a kapcsolatot, a gondolat megsokszorozásával csak nyert az irodalom. Az épület nemcsak egyetlen ember, az építész keznyomát őrzi. Már a rajzok elkészítésében társtervezők, szerkezet-, villamos-, mélyépítés-, csatorna-, fűtés-, víz- és gázvezeték-tervezők segítik munkáját. Amikor a tervek megvalósítására kerül sor, beleszól a cement minősége, a vakolókanalat tartó kéz figyelme, a környezet és a táj adottsága. Befejezést az épület pedig csak akkor kap, az építész műve akkor készül el, ha birtokba veszik használói, ha beköltöznek a lakók, a hivatalnokok, ha a falak között mindennapos lesz az élet, a munka.

Az építéset a legtársadalmibb művészet. Megrendelő nélkül nincs építéset. A maga számára legfőljebb egyetlen lakóházat tervez az építész. Ha folyamatosan akar dolgozni, el kell fogadnia a megrendelő óhaját, alkalmazkodni kell a költségvetési rovatok végösszegéhez, figyelembe kell venni a rendelkezésre álló eszközöket és anyagokat.

A létrehozott mű, az épület hatásában is a legszélesebb körben társadalmi. Egy földszintes családi ház átlagos életkorát száz évre becsülik. A középületek, várak, templomok, kastélyok, paloták, iskolák, kórházak, kaszárnyák, gyárak fala még tovább dacol az idővel. És az épületek mellett nem lehet hunyt szemmel elmenni. A járókelő az utcán egy állandó építészeti kiállítás műtárgyai között sétál. Az építész felelőssége nemcsak az elköltött milliókért, hanem a milliók szemében rögződő képért, a közönség ízléséért, építészeti kultúrájáért is óriási.

Nagyszerű, sőt zseniális építészek már az ókorban dolgoztak. Építészetről, mint művészeti irányról, mint a művészi kifejezés egyik formájáról, és építészetről, mint a mérnöki tudomány egyik ágáról csak újabban beszélünk. S amióta van építéset, mintha kevésbé tudnánk építeni. Amióta a várostervezés, az új lakótelepek elhelyezése divatos társalgási témává lett, mintha sikerületlenebb épületek születnének. Amíg az ember maga helyezte le a gerendát a földre, hogy boronaházat húzzon a feje fölé, mértéket és arányt lehelő falak emelkedtek a legeldugottabb faluban is. Ma, amikor újságok népszerűsítik Le Corbusier elveit, amikor képzett mesterek ujmutatása nyomán nőnek ki a földből a házak, amikor utca hosszat épülnek újjá a falvak, s egész települések vetik le régi ruhájukat, csak bosszankodik az ember, ha az uniformizált házakra néz, ha az új lakótelepek utcáit járja, ha lakástulajdonosként a mész szagát

falak közé költözik. Az építészet tömegigényt kielégítő, legtársadalmibb művészetté lett, de mintha az emberekben éppen az építészeti gondolkodás és építészeti ízlés halványodott volna el.

Mindezek végiggondolására egy nagyszerű kiállítás és annak rangos katalógusa serkenti a nézőt. (A kiállítást rendezte és a katalógust szerkesztette Erdélyi Zoltán, Bachmann Zoltán és Lantos Miklós.) A kiállítás, melyet a Magyar Építőművészek Szövetsége Pécsi Csoportja rendezett, öt dél-dunántúli – a pécsi, a Baranya, a Somogy, a Tolna és a Zala megyei – tervező vállalat munkáit tárja a látogató elé. Anyagát Pécsen kívül Budapesten, Kaposváron, Szekszárdon és Zalaegerszegen is bemutatják. A kiállított épületfotók, modellek, épület- és lakásdíszítő képzőművészeti alkotások fennen hirdetik Dél-Dunántúl építészeinek nemes ízlését és magas szakmai tudását, az építetők jószándékát és áldozatkészségét.

A bemutató azonban – s a rendezők szándéka is bizonyára ez volt – még jobban kiemeli a fenti gondokat. Az építész hiába tervez kacsalábon forgó várat, csak a rendelkezésre álló technikai-anyagi feltételek közt, azok legjobb kihasználásával valósíthatja meg elképzeléseit... A modern építészetben nem lehet hazudni: csak a természetes formáknak – annak, aminek színe, felülete is az, ami anyaga – van hitele. Az öncélú játék a funkció és a praktikum, a célszerűség és a kényelem ellen fordul... A gyárak, magtárak, kórházak, iskolák, irodaházak: általában az ipari tervezés öltik fel hamarabb az új stílust; a tömeges magánépítkezés, a falusi és városi családi-ház-építkezés elavult formákat konzervál... Az épület a térben, a használatban kapja meg végső jelentését. Az ember alakítja az épületet, s az épület alakítja az embert. Jó, ha a kettő „szinkronban” van egymással: ha a ház átveszi a lakó egyéniségét, ha a lakó jól érzi magát az új falak között... A makett, a játékasztal, az épületfotó, a fényfelvétel és árnyékkal való játék könnyen becsapja a nézőt: olyan látószöveget kínál, amit a járókelő sosem választhat... Nem elég önmagában szép épületet létrehozni. A táj és a környezet összefüggésében, az utca, a lakónegyed képébe illesztve kell teret alkotni. Csak annak az épületnek van jövője, amely megfér a régi értékek mellett, amely nem tagadja a korábbi építészeti irányok legszebb darabjait... Az építészet teremtő, alkotó művészet: ugyanazzal a céllal, anyaggal, rendeltetéssel az egyik építész csak épületet hoz létre, a másik költészetet, művészetet teremt... Csak az építészeti kultúra és látásmód, a korszerű térszemlélet meghonosodásától várhatjuk, hogy a ma élő ember olyan szép és humánus teret alkot magának, amelyben a XXI. század gyermeke is otthon érzi majd magát...

A dél-dunántúli építész kiállítása – az utcák és terek szélére állított épület-tömbök után – a látogató tudatában rombol le előítéleteket és húz föl új falakat: a tiszta, világos formák, a célszerűség, a nyers, vasbeton felületek, a merész vonalvezetés, egyszóval az új építészeti stílus barátjává teszi.

LÁSZLÓ GYULA KÖNYVE RUDNAY GYULÁRÓL

„A kompozíció, a csoportosítás: a művészet alapelemeinek összeállítása a művészi cél kifejezése érdekében” – idézi László Gyula könyvében Rudnay egyik gondolatát. A könyv, melyet a szerző asztalunkra helyez, sem más, mint „kompozíció, csoportosítás: a művészet alapelemeinek összeállítása a művészi cél kifejezése érdekében”. Az „alapelemek”: Rudnay önvallomása, a festő szavai, valamint a kortársak, barátok, festőtársak és tanítványok – Barcsay Jenő, Borsos Miklós, Illés Árpád, Kiss Lajos, Pátzay Pál és mások – szóban elmondott visszaemlékezései és levelei. László Gyula látszólag nem tesz mást, mint ürge gyorsíróként és ügyes magnetofonként megörökíti ezeket a vallomásokat, majd némi kötőanyaggal egymáshoz illeszti őket. A szerző – aki mint kiváló régész, tájékozott műtörténész, rangos festő és jótollú író egyaránt ismert – már egy korábbi vállalkozásában – a Somogyi Almanach 9. számaként megjelent, Vaszary Jánosról írt könyvében – figyelmet keltett újszerű módszerével. László Gyula a művészettörténeti irodalomban járatanlat választ, amikor önmaga háttérben marad, és csak a festőt és a kortársakat beszélgeti. A részletek közlése, melyek most

jelennek meg nyomtatásban először, önmagában is forrásértékűvé tenné kiadványát. László munkájának haszna azonban túlmutat ezen. Könyve nem pusztán idézet-gyűjtemény, vaktában kiválasztott részletek, mégoly értékes és ismeretlen vallomások összevillázása. A vallomások kiválasztásában és csoportosításában érdekes és eredeti szempontú gondolatmenetet követ, szerencsés kézzel választott mottóinak gazdag és eredeti asszociációival képzeletet mozdit, takarékosan mért mondataival pedig, melyekkel az idézeteket egymáshoz fűzi, izlést formál, véleményyt és ítéletet közöl. Könyve dramatizált esszé, eleven párbeszéd, gondolatok filmszerű montázs.

Ennyit könyvének „alapelemeiről”. És mi az a „művészi cél”, melynek érdekében a szerző a „csoportosítást”, az „összeállítást” végzi? László Gyula könyve új utat nyit tárgya megközelítéséhez. Nem művészettörténeti értékelést ad, nem vitairatot szerkeszt, nem folytat polémiát; Rudnay „egyéni és művészi értékeinek hiteles megrajzolására” törekedik; abból a „léggörből és szellemből” akar valamit megmenteni és megéreztetni, amelyben Rudnay művészete kialakult. Hősét kiszabadítja a művészettörténet zsargonjából, élővé teszi Rudnay alakját és egyéniségét. Előbb a hétköznapiak Rudnayját mutatja be, majd a tanítványok közt tevékenykedő mestert látjuk, végül a festőt ismerjük meg, aki a vászon előtt áll. Milyen volt lakása, műterme, palettája? Hogyan viselkedett a terített asztal mellett, a barátok között? Mi volt a kedvenc étele? – Efféle kérdésekre kapunk először választ. Majd megtudjuk, hogy szerette az anekdotát, a zenét, a táncot, hogy maga is jól hegedült. Végül feleletet kapunk, milyen módszer szerint tanított a főiskolán, hogyan festett, mi volt a véleménye a hideg és a meleg színekről, a vonalról? Egy-egy pillanatra föl villannak tájképei, portréi, történeti tablói, népi életképei... László Gyula célja: bevezetni a nézőt Rudnay festői világába, megszerettetni az alkotót, akit a felületes ítélezés már a századelő művészetének tömegsírjába tuszkolt. László három évig maga is Rudnay tanítványa volt: elfogultságát nem titkolja. Meghatottan, tisztelettel és szeretettel emlékezik, s ezzel megértést és elismerést vált ki Rudnay kísérlete iránt, aki „kortársai közül talán a leg tudatosabban tűzte ki célul a magyar piktúra megteremtését”.

László Gyula könyvének előszavában egy mai festőt idéz, aki képeire mutat, és így sopánkodik (az efféle panaszt manapság elég gyakran hallani): „rémes dolog, hogy nem állíthatok ki, hiszen öt év múlva ezek már idejétmúlt dolgok lesznek.” Mintha csak erre a gondolatra rímelnének Rudnay szavai, aki egy alkalommal azt mondta: „Irányokat nem ismerek, a lélek színét figyelem... Mellékes, hogy ma készült-e el valami, vagy ötezer évvel ezelőtt... Lélek nélkül nem lehet semmit sem csinálni...” Ítélete önmagára is érvényes. Rudnay művészete fölött már ötnél többször fordult a naptár, de festményei ma sem idejétmúlt dolgok. A lélek, melyet a te remtő művész lehelt beléjük, élte őket.

László Gyula könyve a Somogyi Múzeum Füzetek között (szerkeszti Takáts Gyula), a sorozat 14. számaként jelent meg, Kaposvárott, ezzel a kissé ódon címmel: *Sírfelirat Rudnay Gyula – 1881–1957 – emlékére*. A szép és értékes munka egyetlen ponton hagyja zavarban az olvasót: Mikor született Rudnay? Önéletrajzában ugyanis a festő 1878-at ír, a könyv címlapján viszont 1881 olvasható.

NÉPI FARAGÓMŰVÉSZET A BALATON MELLETT

Így szólt Rudnay tanítványaihoz: „A nép, annak szokásai, népművészete, a táj, amelyen élünk, annak sajátos levegője legyen a mi mesterünk. Mert e népnek lelki adottságai, csodálatos népdalai és mind az a lelkiség, amely ott tükröződik szokásaiban, fafaragásaiban, cserépedényeiben, dalaiban, örömeiben, bánatában, táncában, munkájában és minden egyében, megérdemel annyit és joggal el is várja tőlünk, a művészetek területén sáfárkodóktól, hogy népünket tekintsük legfőbb tanítómesterünknek, tőle tanuljuk el piktúránk kialakításában a legszükségesebbet...” Ismerős szavak, ismerős gondolatok. Mutatis mutandis: Bartók és Kodály, Mórícz Zsigmond és Erdélyi József is mondhatta volna. A századelő magyar művészete, mely valóságos esztétikai forradalmat indított el nálunk, természetes mozdulattal fordult anteuszi

erőért, megtermékenyítő ihletért a nép életéhez és művészetéhez. E mozdulat gyümölcsei a zenében és az irodalomban közismertek. Kevésbé lemérhető a hatás, melyet a népművészet a modern magyar képzőművészetre gyakorolt. A szándék itt is megfigyelhető (a festészetben – például – Rudnaynál, az építészetben Lechnernél), de talán hiányzott az alkotókból a kellő művészi szenvedély, a plebejus indulat (Rudnay, valljuk be, minden jószándéka mellett nem belülről, a néppel azonosulva, hanem az apai ház kocsmaablakából látta és ábrázolta életét); talán a képzőművészet sajátos nyelvében és kifejezőeszközeiben rejlik annak oka, hogy a népi építészet és faragóművészet nem tudta megtermékenyíteni piktúránkat, modern szobrászatunkat és építészetünket. A harmincas években a Gyöngyösbokréta mozgalom még egyszer megpróbálta divatba hozni a népművészetet, a kísérletet azonban elfújta a háború. Ha ma már az igénye is hiányzik annak, hogy képzőművészetünk tápláló erőt, „legfőbb tanítómestert” programszerűen a népművészetben keressen, nem lehet közömbös számunkra magának a népművészetnek jelen és jövő sorsa.

A magyar népművészet egyik leggazdagabb, legismertebb, leglátványosabb területe a pásztorfaragás. Igazi hazája Dunántúl, a nyájban-fában, legelőben-erdőben gazdag Somogy volt. A legismertebb faragók közül, sajnos, néhányan már meghaltak (idősebb Kapoli Antal), másokat a háziipar, a szövetkezeti mozgalom fedezett föl, és látott el munkával. Az idősebb mesterek az elmúlt években számos kitüntető címet kaptak, s a gyéren csúszó nyugdíj mellett néha ma is kezükbe veszik a faragókést, a bicskót. Így él Söjtörön Breglovics Kálmán, Boldogasszonyfán Hoffer János, Balatonfenyvesen Kálmán István (akire a szerencse egy öttalálatos lottószelvény képében is rámosolygott). A fiatalabbak, mint a buzsaí Jancsikity-testvérek, már jobbra az anyagot, a mintát, a megrendelést is a pesti központtól kapják: hamutartót, sakkfigurákat, cigarettaszípkát faragnak, melyek aztán bekerülnek a hazai és a külföldi kereskedelmi forgalomba.

Vannak másféle, kevésbé látványos sorsok. Egy ilyenrel találkoztam a nyáron, a Balaton mellett.

A falu alatt valamikor a Kis-Balaton madárvilága csármázott. A Keszthelyre tartó utast csónak vitte át a vízen. A Balatonon használt, egyetlen fatörzsből vajt bodonhajókat itt faragták. A környék tölgyesei adták hozzá az anyagot.

A Zala szabályozásával, a Kis-Balaton vizének lecsapolásával a csaknem hétszáz éven át halász, révész, csónakkészítő falu lakóiból földművelő jobbágyok lettek. A dűsfüvű legelők és kaszálók a Festeticsek állatait hizlalták. A környező majorokba idegenből hoztak munkásokat. Az utolsó földbirtokost, bizonyos nemestóti Szabó György uralását a háború kergette el.

H. I. 1944-ig Bari pusztán volt pásztor. Orosztonyban született, s mint bojtárgyerek, egykori gazdája, a számadójuhász lányát, a szépnevű Bóka Annát vette feleségül. Az asszony családjában tizennégyen voltak testvérek. Neki négy édes és hét mostoha testvére volt. Egyik testvére még él a közeli Batthyányi majorban.

A földosztáskor hat hold földet kapott, telket vásárolt a faluban és házat épített rá. Az egykori cselédek az uradalom magtárát széthordták, a téglát, a gerendákat igazságon kimérték. Tizenkét család házához szükséges anyag került ki belőle.

H. I. 1944-ben abbahagyta a faragást. Korábban készített dolgait elajándékozta, eladogatta. „Nem néztük semmire, eldobáltuk őket” – mondja a felesége. Egy csomó díszes faragású képkeret egy keszthelyi család padlására került; ami útban volt a házban, elégették. Néhány tárgyát állítólag a kanizsai és a keszthelyi múzeum őrzi. Napjait a gazdaság, a föld, a termés, az állatok gondja kötötte le. Nem vette már kezébe a faragókést.

Egyetlen fiúgyermek született, aki most családjával, feleségével és egy gyermekével ugyancsak az 1949-ben épült házban él. A fiú örökölte apja tehetségét, de – ahogy mondja – „áttért a modernre”: gobelin-utánezatot készít, selyemre és vászonra pamutszálakból varrja ki a mintát. A szálakat tüvel és cérnával visszajáról rögzíti. Az üveg alatt, aranyozott keretben cifrázkodó, csókolózó galambok, Olajfák hegyén szenvedő Krisztusok, legyezőtollú pávák beborítják a lakás falát. Úgyes keze van. A

férfi és a női ruhát is megvarrja. „Ez a ház az én kezem munkáját mutatja” – mondja büszkélkedve.

Amikor H. I. fia egy nyáron a keszthelyi nemzetközi kempingben kertészkedett, rávette apját, hogy faragjon újra. Karikásostort, kutyakorbácsot készített, amit aztán a fiú adogatott el – a maga dolgaival együtt – a külföldi vendégeknek.

H. I.-t nemrég egy fiatal hölgy kereste a keszthelyi múzeumból. Egy bábtáncolatot betlehem néhány hiányzó figuráját rendelte meg nála. Az idős ember néhány nap alatt elkészült a munkával: a két pásztor, a három angyal és Lackó – a bábtáncolatot betlehem jellegzetes alakja – egy deszkalapra tűzve várja, hogy múzeumba vigyék.

Az udvar végében sással födött fészer. Az asztalon rendetlenül hevernek a szármok. Az egyik sarokban faragott kis ládikát talál a fiam. Rajta évszám: 1935. Egyik oldala és teteje hiányzik. Megkérjük, hogy pótolja.

Amikor néhány hét múlva érte megyünk, nem találjuk otthon. Felesége fogad. „Elment a szomszédba... Cigányoknak segít építkezni... Ha ilyenkor egy kis pénzhez jut, hiába várjuk haza...” Forgatom a kezemben a faragott ládát. Hibátlan, tiszta minták, cirmos szirmú margaréta, dúsfürtű szőlőtőke a régi oldalakon, elnagyolt levelek, szálkás, kidolgozatlan felület a diópáccal átitatott pótláson.

H. I. most hatvan éves. Írni, olvasni sosem tanult meg. Rokonságával nem tart kapcsolatot. Egyetlen emberrel tesz kivételt. Felesége sógorával, bizonyos Perczel Jánossal, aki Nagyradán él és maga is hires faragó, néha találkozik. Néhány szép faragását is őrzi a lakásban.

Életéből huszonöt évet állatok mellett töltött. Faragott. A másik huszonöt évben a földdel viaskodott. Por lepte be faragó szerszámaait. Ha nagy ritkán kezébe veszi a kést és a körtefát, ma is állva, szobáról szobára, konyhából udvarra sétálgatva dolgozik. „Ilyenkor söpörhetek utána” – zsörtölődik a felesége...

LOSONCI MIKLÓS

VARGA IMRE MŰTERMÉBEN

Eredetisége és bátorsága, termékeny gyorsasága és formáinak nagyvonalúsága kiemelik fiatal szobrászaink igen jó átlagából. Nagy feladatokra koncentrálnak Varga Imre, nem hátrál meg, nem ismer megoldhatatlan technikai problémát, – minden új művéhez megkeresi az egyetlen lehetséges és szükséges eszközt, – lemez, kő, szög, beton formájában, ami a születő szobor természetéhez szükséges. Ez nem egyszerűen találékonyság, hanem igazodás a felvetett szobrászi gondolatok végérvényes megvalósításához.

Varga Imre 1923-ban született, s már 13 éves korában kiállították festményeit Párizsban. A Képzőművészeti Főiskolán Mikus Sándor tanítványa volt, de sokat köszönhet Pátzay Pál alkotó barátságának is. Emellett mindenki elődje, aki a praehistorikus plasztika anonymus művészeitől Henry Moore-ig igazi szobrokat alkotott. Ezek a leglényegesebb életrajzi adatai, – a többi, ami Varga Imre tevékenységéből lényeges, – művészete.

Jellemzője a gyorsaság. Szükséges és elengedhetetlen tájékozódásért járt Lengyelországban, Párizsban és Itáliában, de életében leglényegesebb az a belső utazás, amit az egyiptomi gránitszobrok szemlélésétől saját műveinek teremtéséig tett. Valószínűsége szerint e nagy és hosszú ösvényen útjelző volt számára minden lényeges mű.

ami a plasztikához tartozik. Ifjúkori szobrain meg is figyelhető az a fraternizáció, mely meditációk révén eljuttatta a szobrászat centrumaihoz. Mindez stúdium volt, hosszas készülődés, melynek törvényszerű befejezése után a 38. év környékén érkezett véglegesen önmaga birodalmához.

Technikája változatos. Agyag, gipsz, márvány, vas, króm, bronz jelentkezik szolgálatra, – s ő hozzáadja a kéz ügyességét, a szellem irányította manuális leleménységet. Inspiráló közege nemcsak az emberi test, hanem a különböző plasztikai formákban jelentkező tér, mely intenzív áttételekkel alakul szoborrá hosszas gondolati előzmény után műtermének magányában. Művei mélyen humanisztikusak abból a szempontból is, hogy eredeti szobrászi élményeit lefordítja a kor nyelvére, – hogy értsék az emberek. Nemcsak saját elképzeléseit valósítja meg, hanem elhelyezi a műben azokat a formai kapcsolatokat, mely hid a művész és a közönség között. „József Attila” portréjának megszakított vésővonulataiban láttatja e nagy lélek sérülését, belső ziláltságát, és a végtagok vertikális tömbje átmeneti harmóniát idéz, – míg költői energiáit a duzzadó nyakizmok hordozzák. A „Vizparton” álló figura szobrászi élményét úgy fordítja le az élmény megsértése nélkül a Rodinen felnevelkedett szem részére, hogy a nyulánk embert vizpartot idéző alapzatra helyezi. A „Balga szűz” felületi stilizációja és enyhén naturalista kivitele miatt követhető a Stróbl Alajoshoz szokott műbarát részére. Az ismeretlen szobrászi nyelvezetet magyarázott eszközökkel teszi érthetővé, s megőrizve a mű sérthetetlen egyéniségét, kapcsolatot teremt a kívülállók hatalmas táborával, – hiszen Varga Imre úgy alkotja önmaga ösvényein plasztikai műveit, hogy jelképesen odaérzi műtermébe a láthatatlan nézőket, embertársait, – a szobrot együtt faragja önmagának és a szellemi élet különböző minőségi fokán álló valamennyi érdeklődőnek.

Az emberi történelem kulminációs pontjait kutatja, s mindig egy központi fontosságú emberben fejezi ki az emberiség megélt fájdalmát, s nem szünő elszántságát felemelkedéséért. Amikor krómacélból „Prometheust” hegeszt, egyúttal a legyőzhetetlen prometheusi lelkületet ábrázolja, mely nélkül nincs emberi történelem. Ilyen értelemben nemcsak Aiszkhülosz szobrászi átköltését végzi, hanem Goethe és Ady Prometheus értelmezése nyomán új eszmei elemmel gazdagítja a hősi-ember ideált. Különböző formákkal kereste több vázlatban a megnyugtató megoldást, – volt, hol sziklahatétert talált Prometheusának az ókori szöveg ösvényén, de a fej fölé emelt emberemésztő tűz láttatása megrázóbban ábrázolja a tüztengerben csontra vetkőzött, pusztuló, de törhetetlen bátorsága miatt mégis diadalmas hőst. Ezer barlangot fűr a láng Prometheus gyötört testébe, de mégse teszi tönkre, a tüzzé lett perzselt ember mégis győzelem marad, – a tüztől emésztett arc és csigolyák diadalhordozók, az emberi élni akarás évezredes bizonyítékai. E tömörítés révén Varga Imre szobra az emberiség eddig megtett útjának, – vereséggel, tipratással és emelkedőkkel ötvözött történelmének nagyvonalú szobrászi összefoglalása. Sziklás hátterű modellel Prometheusa még grandiózusabb lenne, de Varga Imre humanitárius megfontolásokból a követhetőbb expresszív formát választotta, hogy kortársai jellemére elementárisabban hasson a mű korszerű, variált szépsége. Ez a szobor a művész Eroicája, az első végérvényesen időtlen alkotása. Itt mondja el a szobrászat nemes eszközeivel a két világháborúban összeégett emberiség tántoríthatatlan hitét a humánumban, – az értelemmel bővített emberségben, mely a születő századok emberi történelmének alapja lesz.

Az emberiség-méretű eszme analíziseit adja Varga Imre portréiban, melyek sohasem naturális tömbök, hanem magatartáshordozók. „Madách”-a a tiszta, megküzdött emberi gondolat hosszú vertikális hulláma, ahol a kezek feszesen a törzshöz simulnak, s a szobor felkiáltójel formája a társakhoz szóló nagy küzdés-vocativust harsogja, s így a szobor összetett formavilága nemcsak Madách anatómiai képét adja, hanem puritán nagyvonalúsággal utal a hatalmas mű záró gondolatára, melyet növekvő magányban alkotott. Rögös „Táncsics” képmását szerkezetes, öklös, köpenyes vázlattal sürgeti, s várja, hogy melyik elképzelése lesz erősebb a szobor véglegesítéséhez. Mintha az öklös, könyvet szorító ötlet ígérné a legtöbb sűrítő erőt, hogy tör-

ténelmünk robusztusan nehézkes óriása szoborban megszülessék, – hordozva a jobbagy-szenvedéstől hangos idő folyamatát.

„Ady”-ban nosztalgiát talált, – szépen gyúrt szemében, lazán hagyott száján, – s a fejére telepített rakomány hajtömbjében magyarság-méltóságát jelenítette.

Sikeres Varga Imre azon törekvése, hogy a Rodin és a Maillol után variálódó plasztikai formák tartományában rendet teremtsen. „Gondolkodó”-ját Rodintól eltérően úgy helyezi a térbe, hogy a láb, kéz, törzs nagy íveinek szerkezete kilép a lemezvékony emberi világból, – s a szobrász a férfitestben összefoglalja a vegetatív természet geológiai formáit is. Ez új vonás, – Rodin, Medgyessy eszményeinek bővítése új formai eszközökkel, hiszen maga a mozdulat Michelangeló töprengő Jeremiásának motívumát építi tovább.

Izgalmasan újszerűek Henry Moore szobrászi útján haladó elszakadt tömbjei, melynek segítségével „Haldokló Minotaurust” farag, s benne az ember alatti lét nosztalgiáját fejezi ki.

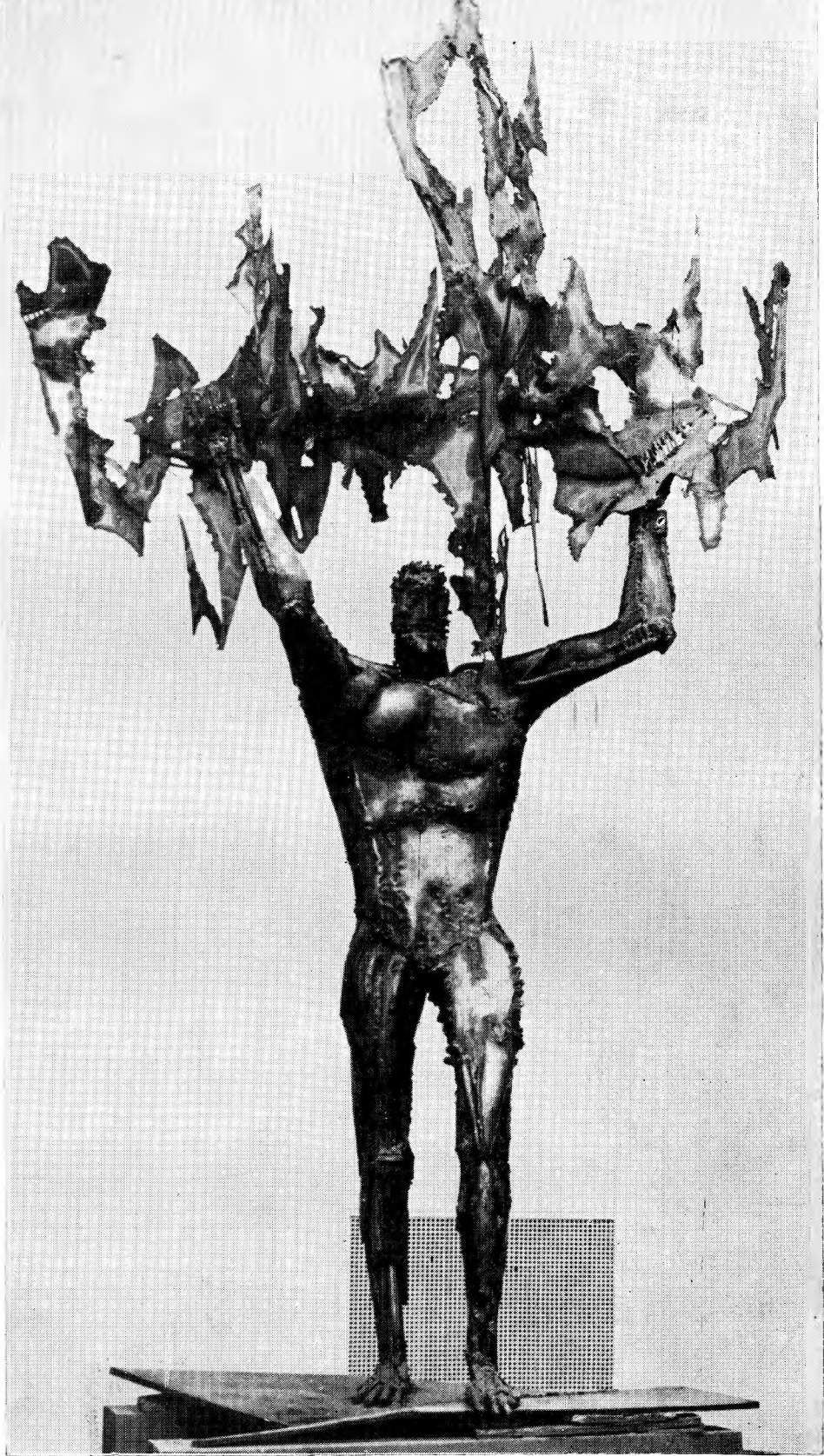
Varga Imrét mélyen megrázta a háború. Az ifjúkor riadt élményvilága hosszas dermedtség után formálódott művekké. Különleges Radnóti költeményének plasztikai interpretációja. Az „Erőltetett menet” betonkoporsóban kanyargó népe a végső ki-fejlet csontvázemberével megdöbbenően ismétli Radnóti versét, – és szöglábakkal, negatív formákkal, dróttal, arcfoszlányokkal idézi a vonuló halált, a Radnóti-sors kollektív rettenetét.

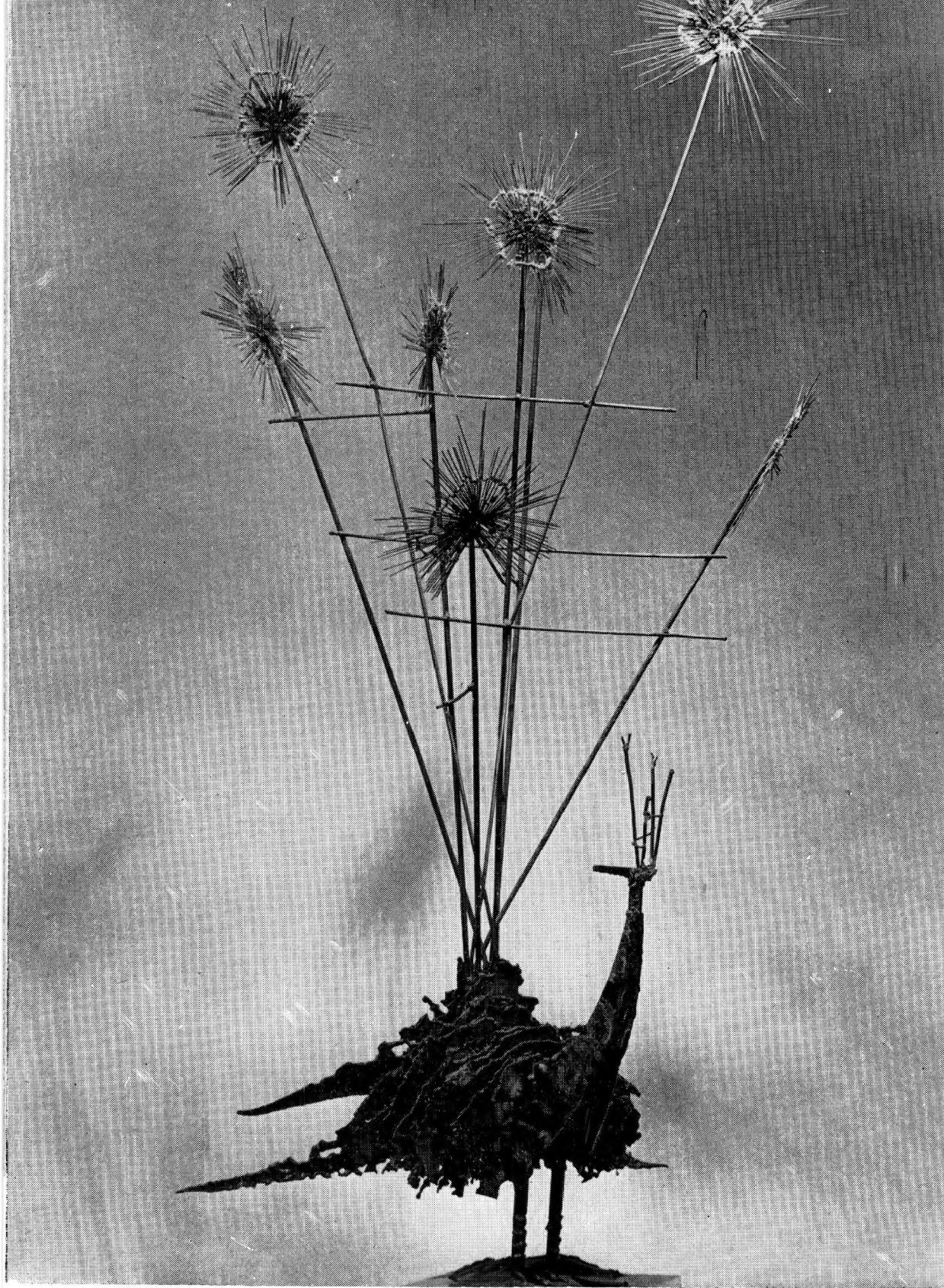
Cigányszegkovácok készítette több ezer szöggel ábrázolja a szobrászi leleménység az Auschwitzban életre kelt gonoszságot és tragédiát. A szögek iszonyata a nézőbe csap, s a lélek szinte a szoborral együtt kiáltja, – soha többé ne legyen az ember tigris és áldozat! A mű rácsos szerkezete, roncsos, zuzalékos felépítése, – a kompozíció betonszorítása megrázóan jeleníti a menetszlopba s gázhalálba zavart ártatlan emberiséget. (Rácskompozíció az Auschwitzi emlékműhöz.)

Ennek az iszonyatot ábrázoló műnek ellentéte a „Páva” harmóniája. Kodály Páva-variációi plasztikai rétegbe kerültek Varga Imre közreműködésével, aki e márdárkezdetű állapot tollának antennás artisztikumával a század izgatott egyensúlyát idézi, – a „Páva” színes dísz gyönyörű virágként bomlik ki, – mikrovilág, szoborszívárvány-tűzijáték játékoságával az ember új atomszerkezetes életének találó szimbóluma.

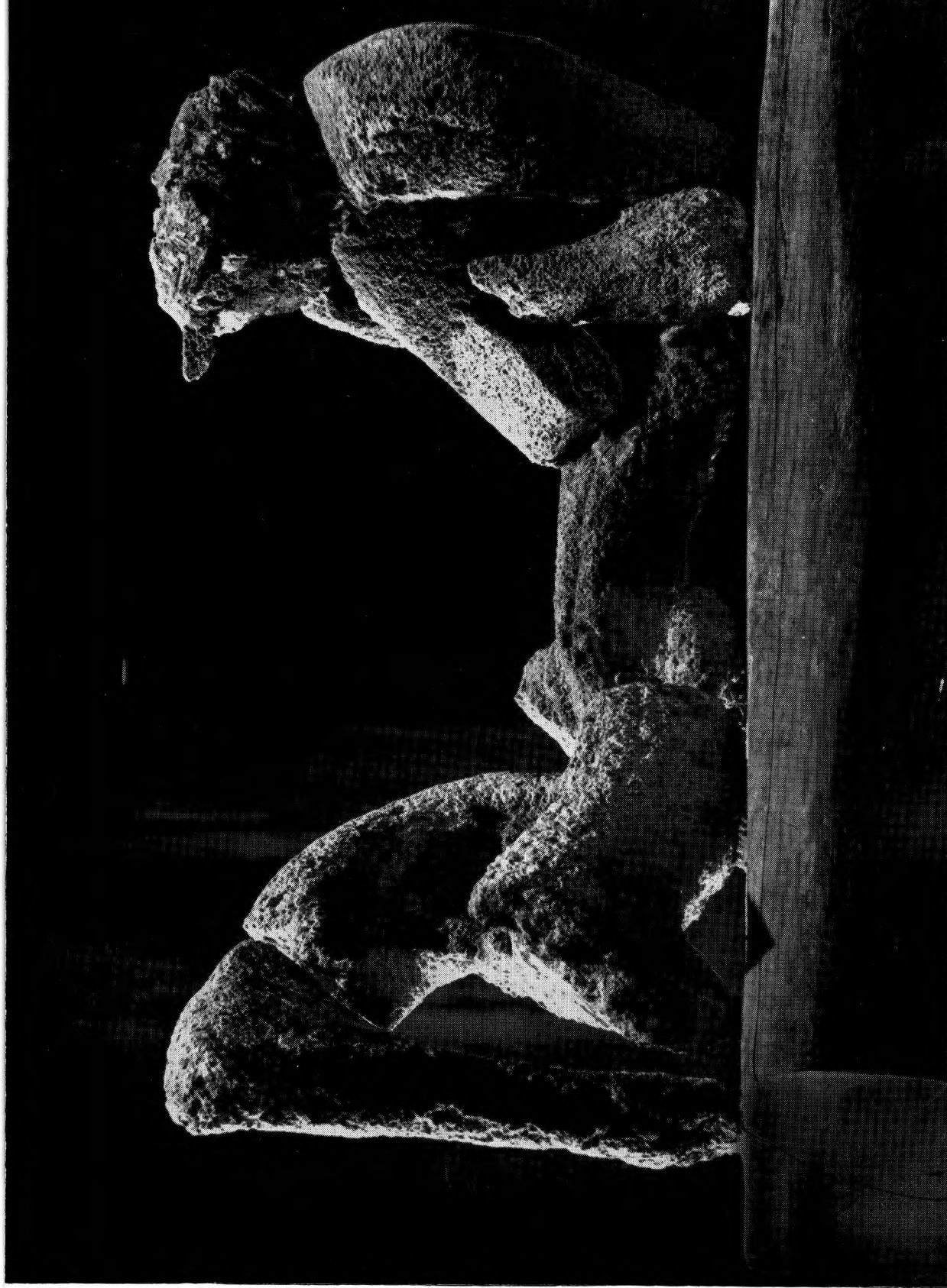
Jelenleg több vázlattal készíti új művét, a „Beszélgetők”-et. Az antropomorf és geologikus változatokban egyaránt jelzi Moore és Barcsay eszközeinek figyelembe vételével azt az ember és ember között ma még fellépő szakadékot, amiről Tóth Árpád szólt egyik nagy versében. Valószínű azt a változatot fogadja el szoboregyüttesnek, melyben ez a szakadék erőteljesen oldódik. Örülhetnénk e művészi választásnak, hiszen így a szobor esztétikai energiája találkozhatna társadalmunk humanisztikus, szenvedésszüntető törekvéseivel.

Varga Imre nagyszabású szobrászi gondolatokkal áthatott tevékenysége a jelen sikereinél is magasabb jövőt ígér. Feljogosít e reményre az a tény, hogy művészete minden új eszközt figyel, s az eszmetestestítő alkotások száműzik a gondolatatlanságot. Technikai apparátusa mozgékonyan gyors, és rugalmasan alkalmazkodik a modellhez, – lemezt hajlít, hegeszt, szobrot gyúr, vés, szögekkel ábrázol, betont kever, rajzol, fest, drótot tép, – ahogy a XX. századi emberi humánumot sok irányból közelítő művei konkrétan igénylik. Kiállításának szobrai között sétálva, műtermének magányában ismételve a plasztikai alkotásokkal folytatott beszélgetést, – testesedik az óhaj és kívánság, – hogy Varga Imre a „Prometheus”-i eredmények után még elementárisabban teremtsen meg e nagy szobornál is izgalmasabb, új, igazságlelkű szépeit.

HÁROM KÉPZŐMŰVÉSZETI ÉVFORDULÓ

1919-ben, ötven esztendővel ezelőtt halt meg Bécsben *Mednyánszky László*, – ködös, zúzmarás felvidéki tájképek, szenvedések sújtotta embereket ábrázoló festmények, a háború iszonyata ellen protestáló harctéri jelenetek százainak magányos, titokzatos, zseniális alkotója.

A művész a felvidéki Beckón született 1852-ben, ősrégi főnemesi családban. Egyik apai nagybátyját (aki bécsi gárdatiszt letére a magyar szabadságharc mellé állott) Haynau felakasztatta, – másik nagybátyja: Cézár (aki a 48-as forradalom idején tábori lelkész volt) az emigrációban pusztult el tragikusan. (Életét Sárközi György dolgozta fel a „Mint oldott kéve” című történelmi regényben.) A család egy harmadik tagja, *Mednyánszky Sándor*, 48-as honvédezredes volt, aki kibujdosott Kossuth-tal, és csak a kiegyezés után tért haza.

A későbbi festő a misera plebs életével korán megismerkedik; aranyosmedgyesi *Mednyánszky László* báró már gyermek- és kamaszkorában szlovák béresekkel, cselédekkel és kocsisokkal barátkozik. Felnőtt férfiként is a szegény emberek között érzi magát igazán otthon; ha festőfelszerelésével a magyar vidéket járja, pásztorok, szénégetők, halászok, sajtosok, erdészek társaságát keresi, – amikor Pesten van: a nyomortanyák lakóit, a lecsúszott kispolgárokat, a lumpenproletárokat.

Czóbel Istvánné – a művész rokona – *Mednyánszkyról* szóló életrajzában helytelenítő hangsúllyal jegyzi meg, hogy unokabátyja „ifjúságában – sajnos – felszedett holmi radikális elveket, az egyik fiatalabb nevelőtől.” Hogy a rosszállólag emlegetett házitanító milyen eszmék felé igyekezett terelni növendékét, nem tudjuk; *Mednyánszkyban* mindenesetre élénk érdeklődés alakult ki a társadalmi problémák iránt: „évről évre növekvő gonddal figyelte a magyar közéletet. 1894 elején egy pusztító társadalmi és nemzeti földregéss közeledtéről ír. Reformterveken gondolkodik, erkölcsi jópéldával akarja észretéríteni és a sürgőssé vált szociális engedményekre bírni a maradi kormányzatot.” Kállai Ernő nagyszerű monográfiájából (1943) idéztük e sorokat, amelyekből az tűnik ki, hogy *Mednyánszkyra* erősen hatottak Tolsztoj nézetei. (A művész szemléletére a tolsztojanizmuson kívül nagy befolyást gyakorolt a buddhizmus reinkarnáció-tana és a teozófia is.)

A kortársak zöme – tudva *Mednyánszkyról*, hogy altruizmusa szinte korlátlan, a földi javak teljesen közömbösek számára, mindenét elosztogatja pártfogoltjai között, miközben ő maga szedett-vedett holmikban jár – hamar kész volt az ítélettel: „Tehetséges festő, de bolond.” Lényegében e véleményt táplálta a művész jóbarátjának, Justh Zsigmondnak „*Fuimus*” című regénye (1895) is. E könyv egyik szereplője, Czobor báró (akinek vonásait félreérthetetlenül *Mednyánszkyról* mintázta az író) így lép be egy mágnes-társaságba: „Szalónkabátja teli pecsétekkel, nadrágja alul rongyos, egyik cipője felhasadva, úgyhogy a hüvelykujja kikandikál belőle...” De hasonló képet fest a mesterről Krúdy is, „*Mednyánszky László, a csavargók báránya*” című szép, ízes írásában, amely a „*Magyarság*” 1926. december 5-i számában jelent meg.

A közkeletű, leegyszerűsített, anekdotákra épülő *Mednyánszky-kép* azonban távol állott a teljes igazságtól: a művész – akiben bizzarr figuránál, hóbortos különénél alig látott többet az a korszak, amely évtizedekre kiütötte Szinyei Merse kezéből az ecsetet, kinevette a nagybányaiak „lila lovait”, keresztülnézett Csontváryn és Nagy Baloghon, de dédelgette Margitay Tihamért – valójában rendkívül összetett

és enigmatikus egyéniség... Szakit osztálya erkölcsi normáival, de azért (az úri virtust követve, egyelőre még ismeretlen ok miatt) kardpárbajt vív; tele van jószággal és részvétellel, felháborodik, ha egy lovat ütnek, ugyanakkor végignézi egy kivégzést; nincstelen barátai – kocsisok, tönkrement patikusok, csődbejutott kereskedők – gúnyos vagy bántó szót sohasem hallhattak tőle, de kollégáját: Katona Nándor tájképfestőt szarkazmusával sokszor megkínozza, megalázza... A karrier és a nagyvilági siker vágya időnként felébred benne, de ilyen természetű ambíciói hamar el is enyésznek. 1897-ben gyűjteményes kiállítása nyílik az egyik legtekintélyesebb párizsi galériában, Georges Petit-nél. A közönség és a sajtó nagy tetszéssel fogadta a képeket, amelyekből igen sok el is kelt. A kitűnő párizsi start után minden kilátás megvolt arra, hogy Mednyánszky az Európa-szerte jólismert, arrivált festők egyike legyen. Ő azonban ettől a lehetőségtől végül is visszariadt, – a tüzes vasat tartósan ütni, műkereskedőknek, műgyűjtőknek és befolyásos műkritikusoknak udvarolni: ez nem volt az ő kenye.

Mivel sok a támogatója, akik mind pénzt várnak tőle, – valósággal ontja a képeket, amelyek között sok a konvencionális munka. A nagyközönség túlnyomórészt festményeinek érdektelenebb részét ismeri, ezeket akasztják szalonjaik falára a tehetősebb családok. S míg a Dandin Györgyök csengő aranyakkal fizetik meg a kevésbé kvalitásos Mednyánszky-képeket, addig remekműveit, kivételes szépségű kompozícióit kopott ruházatú kisemberekre tukmálja rá – ajándékként – a művész. (L. Gál György Sándor: „Találkozás Mednyánszkyval”, *Műterem*, 1958. évi 8. sz.)

Amíg a művész élt, figurális képeit csupán egy szűk kör ismerte; a díjakat a zsűrik tájképeire adták, a közvélemény Mednyánszkyt mint bensőséges tájak festőjét könyvelte el. Az utókort viszont – bár tiszteli Mednyánszkyt, a *paysage intime* mesterét – az alkotónak azok a „monumentális és megdöbbentő erejű emberképei” (Lyka Károly) érdeklik elsősorban, amelyek „a társadalmon, a törvényen kívüli figurák borzongató magányát, a mindenhol való kiűzöttség, a sehova nem tartozás, a sorstól tiportság fájdalmát” (Németh Lajos) szóltatják meg.

A század végén – amikor a millenáris évforduló körüli évek tárlatain „Az ellenállhatatlan”, a „Melyik itt a Lizi kisasszony?”, a „Kosok az akolban”, a „Könnyű más kárán nevetni”, a „Terefe a mosásnál”, a „Kóstolja, be édes!” és más hasonló termékek készítőit, Roskovicot, Aggházyt, Skuteckyt és másokat övezte babérkoszorú – Mednyánszky ezt jegyezte be – szokása szerint görög betűkkel – naplójába: „A lelket festeni!”

Munkái – gondoljunk a „Töprengő”-re, az „Ágrólszakadt”-ra, „Az öreg és a fiatal csavargó”-ra, a „Leselkedők”-re, a „Lincselés”-re, az „Orosz hadifogoly”-ra, a „Melegedő katonák”-ra, a „Rabbifej”-re és még sok más, budapesti, pécsi, pozsonyi múzeumokban és magángyűjteményekben őrzött munkáira – e két szóba sürített célkitűzésnek valóra váltásai. A mester egyike volt azoknak a nagy művészeknek, akik – mint ezt André Gide az igazán jelentős alkotóktól megkövetelte – alászállottak az emberi lélek sötét és veszélyes tárnáinak mélyére, hogy e lenti világ rejtelméről a festészet nyelvén számot adjanak. Az ötven éve halott Mednyánszky László a művészet Vasco da Gamái, Cook kapitányai közé tartozott, – azok közé a festők közé, akik új felfedezésekkel, új tartományokkal gazdagították a magyar és az egyetemes kultúra birodalmát.

Húsz esztendeje, hogy 1949 nyarán – pátriárkai korban – eltávozott közülünk Koszta József, a modern magyar festészet nagy koloristája.

A Brassóban, 1861-ben született művész – az elemi iskola néhány osztályának elvégzése után – fényképészinas lett, majd vándorpiktorként járta be az erdélyi kastélyokat. Képzőművészeti tanulmányait Budapesten végezte (Lotz és Székely Bertalan növendékeként), majd a bécsi és müncheni akadémia s Itáliába és Párizsba is eljutott. Hogy vajon Nagybányán dolgozott-e, ez nem teljesen tisztázott kérdés. Réti István szerint („A nagybányai művésztelep”, 1954) 1902-ben háromnegyed évet töl-

tött ott, a művész viszont úgy nyilatkozott, hogy mindössze egyetlen napig tartózkodott Nagybányán. Mindenesetre az a körülmény, hogy Koszta jópár munkáját készségesen elküldte az 1912-es nagybányai jubiláris tárlatra, Réti állítását erősíti meg; a mester aligha látta volna értelmét munkáit e kiállításra eljuttatni, ha csupán átutazott volna a művészettörténeti nevezetességű erdélyszéli kisvároson.

Koszta fiatal éveiben tanulmányozta (és részben másolta) Fra Filippo Lippi, Velázquez, Tiziano, Goya, Millet és Ferenczy Károly munkáit, valamint a századvég két divatos festőjének: Bastien-Lepage-nak és Dagnan-Bouveret-nek képeit, – mindekelektől azonban Delacroix, a színek mágusa (akinek művészetét Baudelaire is annyira csodálta) és Munkácsy piktúrája ragadta meg őt. Koszta – és mellette Tornyai, Rudnay, Endre Béla, Holló László – lett azután a XX. századi magyar művészetben a Munkácsy-hagyomány legigazabb folytatója. Ő és említett társai nem a könnyen lekopírozható külsőségekben, hanem a paraszti-plebejusi sors hűséges tolmácsolásában váltak követőivé, örököséivé az „Ásító inas” és a „Rőzsehordó aszszony” festőjének.

Koszta korai munkái közül főként a „Hazatérő aratók” (1898), a „Mátyás király és Beatrix találkozása” (1900 körül), a „Domboldalon” (1902), a „Krumpliszedők” (1904) és a „Három királyok” (két változatban, 1905 és 1907) emelkedik ki. Talán legbecesebb közülük az utóbbi kompozíciónak a Magyar Nemzeti Galéria állandó kiállításán szereplő verziója. A bibliai jelenetet plein-air-ben ábrázolja a művész, – három öreg magyar paraszt áll kalaplevéve, tisztelettudóan Mária és a kisdéd előtt. Ennek a rendkívül közvetlen hangulatú, a Piloty- és Benczúr-féle dagályosságtól oly távol álló képnek kapcsán Bényi László művészettörténész – Koszta monografusa – joggal idézi József Attila versének sorait: „Isten fia, jónapot, jónapot! Nem vagyunk mi vén papok... Főtt kolbászunk mind elfogyott, Fényes csizmánk is megrogyott...”

„Én azok közé tartozom, – írta a század elején egyik levelében a mester – kiktől a közönség képet soha nem vesz.” Lyka Károly is megjegyzi „Festészeti életünk a milleniumtól az első világháborúig” című könyvében (1953), hogy nem a vásárlások, hanem a Röck Szilárd-díj és egyéb díjak „mentették meg az éhenhalástól” Kosztát. 1917-es Ernst-múzeumbeli kiállítása azonban az erkölcsi siker mellé az anyagit is meghozta; a művész az eladott képek árából tanyát és kis földet vásárolhatott magának Szentes mellett, s a következő esztendőben birtokocskáját tovább növelte. A hazai megbecsülést a nagyvilág elismerése is követte; Ybl Ervin egyik cikkében („Magyar Művészet”, 1949. évf. 2. szám) ezt olvassuk: „Bárhol rendeztünk is külföldön az utóbbi évtizedekben magyar művészeti kiállítást, mindenütt Koszta volt annak egyik ünnepeltje.”

A mester érett korszakának képein leggyakrabban hajladozó kukoricatörők, falusi szélmalmok, a „szegénysor” zsellérviskói, kezükben egy cserép muskátlit vagy ölükben macskát, kakast tartó, tarka sálat viselő parasztlányok, a tiszántúli száraz kánikulában izzó szántóföldek, tányértörő fejkendős asszonyok, tanyaudvarok (kötélen száradó színes ruhaneművel) láthatók. Az elmúlt emberöltő népi élete a maga keménységében, zordságában jelent meg mélytűzű vásznain; mint Lyka megjegyzi: „az ő parasztjai csöppet sem hasonlítottak a Népszínház cifra parasztjaihoz...”

Érthető, hogy a népi demokratikus Magyarország 1948 tavaszán az elsők között tüntette ki Kossuth-díjjal az agg mestert, s háromnegyed évvel halála előtt (1948 őszén) a Nemzeti Szalonban retrospektív kiállításon mutatták be festményeit, amelyeknek parázsló vörös, meleg sárga, vakító fehér, lila, zöld és mély kék színfoltjaiból olyan suggesztív kifejezőerő, olyan érzelmi forróság árad, amely a „Fauve”-ok (Rouault, Vlaminck, Czobél) legjobbbjainak alkotásai mellé emeli Koszta munkáit.

Egy évszázaddal ezelőtt, 1869-ben született Hódmezővásárhelyen az alföldi festők csoportjának egyik legmarkánsabb arculatú mestere: *Tornyai János*.

„Pályájának kezdetét haladó szemléletű történeti érdeklődés jelzi; korszerű emberábrázolásával messze túlnőtt kortársainak történeti kompozícióin”, – írja „Képzőművészet és közönség” című könyvében (1961) Aradi Nóra a művészről. E scrokok főként a Bercsényi-képre utalnak; e művet Medgyessy Ferenc is nagyon szerette, vásárhelyi látogatásaikor mindig elment a városházára, hogy újra meg újra lássa. Tornyai úgy állítja elének a kuruc főurat, ahogyan a történelem lapjairól és barátjának: Rákóczinak irataiból ismerjük: Petúr bán-i jellem, tele nemes tettvággyal és őszinte hazaszeretettel, aki azonban a feudális gögtől sem mentes. A Bercsényi-ábrázolással nagyjából egyidejű a „Rákóczi Rodostóban” című festmény. Míg Mátyási híres képéről a katonai és politikai sikereinek tetőpontján álló daliás férfi tekint le reánk, addig Tornyai sötét tónusú festménye az öreg száműzöttnek, a törökországi magyar kolónia „básbúg”-jának, a Confessiones magába fordult, reményeit veszített, a túlvilágra tekintő írójának állít emléket.

Tornyai későbbi képeinek legszebbjein „a falu nehéz élete kap hangot a paraszt egyszerű, darabos nyelvén”. (Pataky Dénes: A magyar rajzművészet, 1960.) Legnevezetesebb e munkái közül a magyar kritikai realista festészet chef-d'oeuvre-je, a több változatban ismert „A juss”; e műhöz (akárcsak Hollósy a „Rákóczi-induló”-hoz vagy Thorma János a „Talpra magyar!”-hoz) évtizedeken keresztül vissza-visszatért a mester, – érlelte, fejlesztette a kompozíciót, tökéletesítette a típusokat, a mozdulatokat, a színeket, az atmoszféra érzékeltetését. Parasztemberek és asszonyaik ülik és állják körül az asztalt a homályos szobában; a torzsalkodó, vérbeborult szemű örökösök a csekélyke hagyatékkért ölni is készek. A képet könyörtelen társadalmi igazmondás jellemzi, a komor témával adekvát a festésmód nagyvonalúsága, drámaisága. „A juss” – amely Tolnai Lajos, Móricz Zsigmond, Kodolányi regényeivel és elbeszéléseivel tart szellemi rokonságot – a kései korok számára dokumentuma lesz a régi paraszti életnek, a lelkeket megnyomorító, az embert dúvaddá változtató szerzésvágynak.

Nehezen feledhetőek Tornyai alföldi tájképei is, beborult égboltjukkal, a közelítő vihart sejtető, fojtott koloritjukkal. „Értsük meg jól: nem magyarosak ezek a képek, hanem magyarok”, – írta egy kortárs nagyon helyesen. Maga a művész egyik nyilatkozatában azt mondta, hogy „nagy gerjedés”, „lélekfelhevülés” nélkül nem tud festeni; valóban, legkülönb képein ott izzik a belső parancs, a felhevült lélek tüze, indulata. De hát művészete olyan volt, hogy nem kellett sem a hivatalos köröknek, amelyeknek kényelmetlen, vádló, rebellis, – sem a művelt, liberális polgároknak, amelyek kifinomult ízlése számára durva, idegenszerű volt ez a piktúra. Így maradt Tornyai egyedül... Az ügyeskedéshez nem értett, önmaga útját az érvényesüléshez nem tudta egyengetni. Egyik levelében – amelynek Petrovics Elek, a Szépművészeti Múzeum egykori nagyérdemű főigazgatója a címzettje – e sorokat találjuk: „Életem eddig nem volt egyéb, mint egy igaz művészlélek borzalmas küzdelme a szegénységgel.” A művész, amikor e keserű szavakat papírra vetette, ötvenkilenc éves volt.

Sorsa csak élete utolsó három-négy esztendejében fordult jobbra. 1933-ban neki ítelték az állami kis aranyérmét, 1934-ben elnyerte a Szinyei Merse Társaság tájképdíját, a KÜT tagjai közé választotta, néhány fiatal festő (elsősorban Barcsay Jenő) szeretettel vette körül, szülővárosa 1200 pengős évjáradékot szavazott meg számára. Mindez nagyon jólesett az idős és betegeskedő mesternek, lelkének görcei oldódni kezdtek, s művészetének utolsó periódusában – a szentendrei kerti részletek és enteriőrök élénk szinharmoniaiban – már fel-felragyognak az életöröm fényei.

Tornyai János alakját – születése centennáriuma – felidézve s tartalmas életművén végigtekintve, művészetének legfőbb értékét abban látjuk, hogy ő (ellentétben például Bihari Sándorral, Perlmutterrel, Szüle Péterrel, Glatzcal, sőt még Fényes Adolfal is) a paraszti élet felé nem kívülről vagy felülről közeledett, nem „kiment a nép közé”, hogy ott pittoreszk témát találjon, – hanem *belülről* látta (s mélyen átérezte) a magyar falusi szegények helyzetét, lelkivilágát, emberként-művészként maradéktalanul azonosulva, összeforrva velük.

MŰVÉSZETI KÖNYVEK

HERBERT READ KÖNYVE A MODERN SZOBRASZATRÓL

Ferenczy Béni írja párizsi emlékeiről egy prágai „bemutakozásában” 1956 tavaszán: „... Bourdelle-lel nem tudtam kijönni, mert nagyon modernnek talált; Archipenkóval pedig azért nem, mert a munkámat nem találta eléggé modernnek. Úgy éreztem magam, mint a szamarát a vásárra vivő paraszt a mesében: **hogyan tegyek mindenkinek eleget?**”

A decemberben 75. életévét betöltött kritikus és művészettörténész – egyben keramikus, költő, esszéista, publicista, „múzeum-őr”, egyetemi professzor és sok más még –, Read magyarul kiadott második könyvében eleve lemond a szamarát vásárra vivő együgyű paraszt teljesíthetetlen és mosolyra készítő szándékairól. A modern művészetek e nagyszerű, és hazánkban különösen népszerű, hosszú életében sok vihart látott krónikása tudatában van a vállalt téma és az adott lehetőségek el-
lentmondásainak: többféle oldalról kerüli el és kerüli körül anyagát. Ez a leszűkítés már annak meghatározásában is jelen van, hogy mit tekinthetünk egyáltalán szobornak abban a határtalan „háromdimenziós” dzsungelben, amely az első háború utáni esztendőkből és főleg a dadaisták működését követően a múzeumok és galériák posztamensenin vagy parkjainkban és tereinkben, az épületek külső felületén, homlokzatain és belső dekorációjaként (és még hol másutt!) megjelent.

A fémek csüggesztő méretű előretörésével a „hagyományos” anyagok erősen háttérbe szorultak, a divat győzött a vélt megszokás felett. Ma már elképzelni is nehéz matériát, amely ne szolgált volna az emberi kéz és képzelet együttműködésében alakot öltött műalkotás nyersanyagaként. A jelenkori plasztika történetében eldöntetlenül is avult problémának tűnik a „zárt formák” (Brancusi) és a „nyitottak” (Moore) vitája; „a határok közé nem szorítható emberi képzelet” (André Breton) mindegyre újabb lehetőségeket keres és talál „természetformáló, mágikus vágyainak” kielégítésére: a tűnékeny fénytől („fény-plasztikák” – Moholy-Nagy, Kepes György, Schöffer Miklós, Read könyvében Victor Pasmore) a mulandó papirosra (pl. Picasso papírszobrai, melyekről annyi kedves dolgot olvashatunk Brassai magyarul most megjelent könyvében!), a görögök óta ismert „natúrális” anyagok mellett a különféle jól megmunkálható tömör fémeken át egészen az ócskavas és roncs-telepek irtózatos géperővel összesajtolta halmazaiig.

Ebben az újkáoszban rendet tenni aligha lehet, a tapasztaltabbak (így Read is) meg sem kísérelik. Nemcsak a szűkreszabott lehetőségek és a tengernyi adat és változatainak összebékíthetlensége mond ellent a mindent rendszerező szándéknak, egy már elfogadott és ismert stílustörténeti kategorizálásnak, hanem az említett „határtalan képzelet” is. Aligha lehet tehát számon kérni sem neveket, sem irányzatokat mellőzését (Read a névsort igazította a koncepcióhoz és nem fordítva), azt a kétségtelenül meglévő „földrajzi elfogultságot” sem, amely a témát jórészt a Párizs–London–Berlin háromszög belügyének tekinti. A háromszög köré írtató kör középpontjában természetesen Párizs áll Picassóval, Degas-val, Matisse-szal, olykor éppen a Read-honfitárs Henri Moore érzéseink szerint kissé felszinezett jelentőségével (igaz, ezt az összefoglaló kötetet Read éppen harmadik Moore-monográfiájával egyidejűleg írhatta). Még New York is csak akkor kerül a modern szobrászat Read-szabta áramába, amikor a Duchamp-fivérek és társaik odalátogatnak, Róma az erőszakos és krakéler futuristák párizsi látogatásával vagy Moszkva Tatlin 1913-as párizsi útjával és Picassóval való találkozására révén. Ez az el nem ítélt és jól meg-

alapozottnak tűnő elfogultság aztán olyan nemzetközi méretekben is kiemelkedő fejleményeket hagy el, vagy szorít az elemzés perifériáira, mint az utóbbi évtizedek olasz vagy svéd plasztikája, a közép-európainál távolabbi áramlatokat vagy mestereket nem is említve.

Nekünk természetesen (mi is lehetünk egy kissé elfogultak) elsősorban a kimaradt magyarok hiányoznak, a Párizsban élő Csáky és a hazaiak közül Ferenczy Béni legalább. Ferenczy Béni nemzetközi hírének hiányát egy kissé magunknak is köszönhetjük: egy soknyelvű és reprezentatív magyar plasztikai album kiadása, hasonló kiállítások rendezése itthon és külföldön egyre sürgetőbb feladatnak látszik. Kampis Antal különböző nyelveken megjelent könyvét éppen képanyagának gyenge nyomdai minősége miatt nem tekintjük alkalmasnak az említett feladatra.

Aligha vigasztaló öröm a pár magyar jelenléte Read tudatában és így a kötetben is, akiknek – úgy tűnik – csak Nyugat-Európa adhatott megfelelő kibontakozási lehetőségeket: Beöthy István, Hajdu István, Kemény Zoltán, Moholy-Nagy László, Schöffner Miklós nevét és alkotásait fedeztük fel – mindannyian még az első háborút és a forradalmakat követő „bukott remények” éveiben kerestek szabadabb levegőt művészi elképzeléseik számára.

Amikor a fiatal román szobrász, Constantin Brancusi 1904-ben gyalog Párizsba érkezett, „munkái felkeltették Rodin érdeklődését, s a mester meghívta segédjének. Brancusi azonban visszautasította az ajánlatot. Nem akarta feladni a magányt és az egyszerűséget, a tizenegyedik századbeli tibeti szerzetes, Milarepa misztikus értékezéséből merített eszményeit”. Egyetértünk Read koncepciójával, amely szerint a modern szobrászat nem Rodin és Maillol vagy Bourdelle művészetéből nőtt ki, de mi Rodin ajánlatának visszautasításában többet látunk egyféle szellemi és művészi önállóság őrzésének szubjektív szándékainál. Többet, mégpedig egy más alapokról induló művész teremtő eltökéltségét, korszaknyitó ellengesztusát. Ekkor a máig tartó nagy képzőművészeti színielőadás (per inkább?) főszereplői már ott vannak Párizs ingatag és csábító forgószínpadán, a „vadak” mozgalmával ugyancsak folyik az első felvonás. Brancusi (és mások ugyanígy) pedig nem nézője vagy fanyalgó tömege, esetleg „harmadik polgára” kíván lenni a színjátéknak, hanem maga is rendező, akár a rivaldák előtt álló főszereplő: Picasso, Matisse, Gonzáles, Archipenko, Lipschitz, Laurens vagy éppen Csáky (bár őt Read nem említi) társaként. És legalább a „kubizmus” című második felvonásban.

Ahogy Picasso festményein vagy szobrain újjáéled a primitív plasztika, úgy Brancusi műveiben a román hegyiparasztok „barbár vágyai” élnek: úgy alkot, ahogy ősei és példaképei a faházukat rótták hatalmas, aligképzett fenyőgerendákból. A modern szobrászat valóban nem Rodin és Maillol végletekig elfinomult és csillogó márványtömbjeit tekinti példának, hanem távoli, primitív törzsek apró totemszerkezeit, a hegyi pásztorok kezétől faragott durva és elnagyolt figurákat, botokat. Csak így juthat el ez az „animisztikus művész” (Read), Brancusi is a még Rodin ihlette „Alvó múzsa” változatain át a sík vagy szabályosan görbe felületű kúbuszok útján egészen az ősfarmáig, a híres tojásig, melynek *A világ teremtése* (1924) címet adja. És ebből a végső formából, a térben ábrázolt differenciál egyenletek oldottan geometrikus testformáiból építi tovább műveit és alakítja esztétikáját. Oszlopai és térbe lendülő madáralakjai (egyet műalkotás helyett csak „nemesfémnek” tekint a New York-i vámhivatal) mind az így határolt tömeg megtalált kiindulópontjának változatai. Olykor még Picassónál is hasonló parafrázisok találhatók. A román szobrász szerepe a modern plasztika alakításában véleményünk szerint – bár valóban alig voltak kiállításai vagy állandóan látható szobrai – nagyobb, mint amennyit Read vállal és elismer. Bölöni egy 1925-ös írásában jelentőségét Bartókéhoz hasonlítja. Brancusi is bizonyító példa lehet a Picassónál már megpendített koncepcióhoz: a primitív és barbár plasztika teremtő hatásának feltételezéséhez, ebben a „mindent újakezdeni” alig rejtett szándékaihoz is. Ugyanígy tekinthető Moore példájának a természet által megviselt sziklatömb, annak érdesre tépett vagy fényesre csiszolódott felületei, nem a részletek, hanem a monumentális egész hatására és szépségére való törekvés. A primitívum ismételt teremtésre kész vágya él Arp-ban, Archipenko-

ban vagy Giacometti „forradásos” és vézna testű alakjaiban. A dada, az orosz konstruktivizmus, majd a Bauhaus mozgalmában már a modern technika célszerű és hatásos formái élnek, a gépi gyorsaság, a lendület, az erő harsány tisztelete a buffót éneklő futuristákban. És mindegyik változatban a korszak túlfinomult és precíz polgári művészetétől való elidegenedés, ebben az eltávolodás vágya is. Az új formák csökönyös keresése szinte természetes és szükségszerű következmény, ha társadalmi eredményeiben nem is egyértelmű (pl. a futuristák szövetsége a faszizmussal). És hasonló következménynek lehet tekinteni a legújabb fejlemények drasztikus és félelmetes, a feltámadt mágiák riasztó szörnyalkotásait, dekadens gesztusait is.

„A legderülátóbb még az iparral szövetkező művészet” – írja Read, és itt a Bauhaus esztétikájára vagy az orosz konstruktivisták kollektívumaira (Proun stb.) gondol. Míg a Bauhausnak eddig is, de éppen alakulása 50. évfordulója során egyre bővülő irodalma van, addig az 1915–22 közötti orosz művészeti mozgalmaknak, a forradalommal szövetkezett konstruktivizmusnak csak néhány kiemelkedő eredményét és alkotóját ismerjük (pl. Altman Lenin-mauzóleuma, Tatlin III. Internacionálé emlékműterve, bennük a statikus és a dinamikus konstruktivizmus változatai). Fejlődésükben azt a történelmi lehetőséget, amikor az elidegenedett és lázadó művészet találkozott a céljait világosan rajzoló forradalommal, a szocializmussal. A termékeny együttműködésnek inkább csak a lehetőségei gyűjtják a fantáziát, a tények alig ismeretesek. A témában Read által is egyetlen forrásmunkaként említett és az Új Írásban pár esztendeje bemutatott Camilla Gray könyvének (Perneczky Géza cikkében; „The Great Experiment: Russian Art 1863–1922”. New York–London, 1962.) elérhető kiadása egyre sürgetőbbnek tűnnék, méltó párja lenne a Drezdában 1967-ben megjelent Liszickij-albumnak. A Camilla Gray könyve (vagy hasonló témájú másik: Mácza János, Ferenczy Béni oroszul megjelent könyveire gondolunk) bizonyos fókig ellensúlyozná azt a látszatot, amelyet óhatatlanul Read is táplál: hogy a művészet 20. századi fejleményei eléggé „nyugat-európaiak”, távol állnak Kelet- és Közép-Európától, akár a szocializmustól. Bár ennek ugyancsak ellentmond egy nyugat-berlini nagysikerű kiállítás is remek anyagával: „Avantgarde 1910–1930 Osteuropa” (1967. október–november), és nem igazolják a későbbi esztendők beszükkült szellemű fejleményei sem.

Read szemléletének és esztétikájának a kortársak közül leginkább Henri Moore és más angolok (Barbara Hepworth, Eduardo Paolozzi, Armitage, Chadwick, Dalwood stb.) felelnek meg, az ő művészetük kivételes helyet is kapott a könyvben. Olykor más nagytehetségű alkotók bemutatásának kárára is. Az utolsó fejezet („A stílushatárok elmosódása”) név- és adattengerében is csak egy mestert tekint a fiatalok közül stílus teremtetőnek: Paolozzit („A sokszáz szobrász közül, aki 1945 óta feltűnt, csak egy van, aki szerintem joggal állíthatná, hogy új stílust alkotott – Eduardo Paolozzi.” 222. l.). Úgy gondoljuk, hogy az egyidejű művészet elemzésénél talán kissé merész dolog arról írni, melyik ága érik önálló stílussá. Még akkor is, ha egy-egy alkotó vagy irányzat közel áll az ízlésünkhöz. Különösen nehéz manapság, amikor a művészi érvényesülésnek szinte feltétele az „önálló stílusalkotás”, és valóban csak a meteorológiai előrejelzéssel egyenértékű abban ítélni, hogy egy-egy irányzat mögött a „publicity” feltűnésvágyó gesztusai vagy pedig valóságos művészi szándékok állnak-e, egy-egy műalkotás a műtárgybörzén kíván-e érvényesülni, vagy az „örök művészet” kissé elnyűtt pantheonjának mégiscsak álló posztamensein. Az inspirációkat adó elismerést és kritikát természetesen nem szabad megvonni, de összetéveszteni sem egy civil-assuntával. Ne könnyítsük meg a kortársak dolgát korai mennybemenetellel, hamar elkényelmesednek feltételezett glóriáik alatt.

Read részletesen szól arról a nálunk is tapasztalható beszűkülésről, melyet a túlzottan elburjánzó fém-szobrászat jelent. Okaként nemcsak esztétikai („un art brut”) vagy tartalmi igényeket említ, de a formai és technikai kényelmességet is. A vas és az acél valóban új statikai és felületi lehetőségeket rejteget, de a megmunkálás ipari egyszerűsége és az eredmény véletlenszerűsége (hegesztő pisztoly, lángvágó és tovább) már-már kétségeket ébreszt a művészi tudatosság és a határozott

szándék kérdéseiben. Read aggodalmaiban mi is osztozhatunk, emlékezve arra az egykori nagyszerű küzdelemre, melyet Cellini mester vívott egy bronzlovasának munkafolyamatában. A stílus, melyet a modern technika „hozott”, vajon nem válik-e banális akadémiizmussá egysíkú igénytelenségében, bármennyire is meghökkent és megkínöz „terribilitájával, drámai körülményeivel”? Ha mi nem is mernénk állítani, hogy „e fémszobrászok között nincs Goya vagy Grünewald”, de ezt a Read-i kijelentést kérdő formában mi is megkockáztatnánk: lesz-e hozzájuk hasonlítható? Read mögött háromnegyed század tapasztalata áll. A kérdésre válaszolni csak újabb 75 év tapasztalata lehet hivatott. És sok más kérdésre is.

Read forrásjegyzékében tudomásunk szerint csak egyetlen magyarul is olvasható mű szerepel: Adolf Hildebrand egy alaktannal foglalkozó munkája, 1910-ben jelent meg Budapesten. Márpedig „hildebrandizmus” esztétikájával a fiatal Ferenczy Béni is hadakozott, éppen ettől csömörödötten hagyta ott Németországot és költözött Párizsba 1911-ben.

Az ijesztően távoli dátum könyvkiadásunk elmaradását is illusztrálja (bár a jegyzékben nem szereplő művek nyilván jelentek meg itthon a modern plasztikáról), ugyanakkor az utóbbi évek öröndetes igyekezetét is: a modern festészetről szóló Read-könyvet 6 esztendő késéssel (1969-ben másodszer), a szobrászatit már csak 4 esztendő hátralékban adtuk ki. Sok itthon is közkezen szereplő mű nem jelentkezik Read jegyzékében, így a Knaurs Lexikon-sorozat vagy a Skira-kiadványok tárgyú kötetei. Személyes adatokban gazdag forrás mindkét sorozat, Read koncepciójában válik méltó párjukká.

A Corvina Kiadó a homályos horizontról talán a legalkalmasabb művet adta a témáról a magyar olvasó kezébe. Mert hiszen Read könyvei valóban azok, kevéske elfoglaltságukkal és szándékoltan (kényszerből?) elhatárolt horizontjukkal is.

Sajnos az új könyv aránytalanul drága, az előző kötetnél jóval kevesebb képpel és lapszámon jelent meg, mégis: azzal majdhogyan egyező áron. Igaz, kevesebb példányban is.

LE CORBUSIER: A JÖVŐ NAGYVÁROSAI

Több róla szóló tanulmány – utóbb Major Máté szép és lírai esszéje a *Magvető Almanach* 1966/I. kötetében –, írásaiból szemelt idézetek és válogatások után végre a nagy francia építőművész maga is megszólalt magyarul: Gerő Balázs fordításában az idézett címmel jelent meg a *Manière de penser l'urbanisme* című könyvecskeje, mely már a háború után íródott. A kötetkét dr. Pogány Frigyes előszava és fényképfelvételei bővítik, de láthatók itt Le Corbusier a műhöz készült vázlatai és rajzai is. Pogány előszava maga is egy kis építészet-esztétikai tanulmány, korántsem ragad meg a mester pályájának egyszerű és egysíkú ismertetésénél. Ezt a feladatot a kötet végén látható szűkremért kronológia, néhány művének felsorolása látja el.

„Corbu”-t nálunk sem kell bemutatni, hiszen Gropius mellett (sokszor éppen vele vitázva) a 20. századi európai építészet új iskolát és szemléletmódot teremtő alakja, a forma és funkció szoros kölcsönhatásainak, a fénynek és természetnek, „sugárzó városoknak”, egy új életörömnek az apostola. Mester és esztéta, gondolkodó és gyakorlati szakember, álmodozó és léptékben tervező. Egyetlen adat mégis talán: ifjúkorában hazánkban is járt – egy dunai hajón utazott Belgrádtól Bécsig. Akkor az útjába és látószögébe eső több magyar város jellegzetes épületéről készít rajzokat, mappáiban szeretettel őrzi vázlatát a megcsodált esztergomi Bazilikáról.

A francia mesterről többet várnánk a hazai könyvkiadástól, leginkább egy, a műveiről készült hatalmas albumot (az építészt és a festőt egyaránt bemutatva), de legalább egy alaposan dokumentált kötetet az *Architektúra-sorozatban*. Nyilván szerepel a szerkesztők tervei között, ez a kis könyvecske csak előleg, mint ahogy annak tekinthetjük a jelenkori építészetünkben itt-ott már megnyilvánuló Le Corbusier-i szellem feltűnéseit.

A művészetek iránt csak általában érdeklődőket ne riassza el a név és cím – nem pusztán „szakmai” vagy „szakismereti” könyv a megjelent –, inkább (és az első részeiben mindenképp) filozófiai és szociológiai – használjuk a divatos szót: „futurológiai” – elmélkedés a modern kor világáról, a gyorsaság, a felfokozott életritmus által teremtett új premisszákról, ezek építészeti kihatásairól – arról az „izgatott élelenségéről”, amely (Corbu szerint) az 1943-as esztendőt követve létrehozta a beteljesedett építészeti forradalmat, annak kristályosan új elveit és korszerű jellegzetességeit. A korábbi „kaszányaélet”, a „kis ház nosztalgiaja”, a városból való menekülés helyett egy új életmód nemes igényeit. Az ezeket az új igényeket (fény, természet, változatoság, könnyedség, élelenség stb.) kiszolgáló új építészetet nevezik frazeológiánkban (sokszor lekicsinylően és számon kérve a „nemzeti jellegzetességeket”) „internacionális”-nak. Szép eredményei és példái ennek az igénynek (hogy a könyv épületesztetikai és gyakorlati fejtegetéseit itt ne idézzük) az ENSZ-palota New Yorkban, a Marseille-i Unité d'habitation („lakóegység”), az indiai Chandigarh középület-együttese és más indiai épületek, a Maison du Brésil Párizsban, mindannyi Le Corbusier tervei alapján, a tanítványok és követők szép és sokszámu épületeit nem is említve. Bár úgy érezzük, hogy a Notre-Dame-du-Haut kápolna Ronchamp-ban vagy a De la Tourette kolostor Evreux-ben inkább a szigorú építész, a derékszögekben tervező kirándulása a termékeny művészi fantázia, elveinek és anyagainak szélsőséges világa felé, új lehetőségeket keresve és találva – külön csoportot alkotnak Le Corbusier művészetében.

A kötet Függelékében a CIAM és a CIRPAC után egy újabb egyesülés, az ASCORAL alapelveit és szervezeti felépítésének tervét olvashatjuk, ennek feladata a meszter szerint az építészet ismételt megújítása, az építészeti forradalom nemzetközi konszolidációja lenne.

Meggyőző, hogy az új szervezet doktrínáit (elsősorban a „természetes körülmények újrateremtésének” elvét) Descartes gondolatainak felidézésével kezdi, kapcsolatot teremtve ezzel filozófia és szaktudomány között. Ugyanígy a könyvben is mindig érezzük a francia materialista felvilágosodás, a „l'esprit nouveau”, leginkább talán Rousseau szellemét. Le Corbusier purista racionalizmusa, természetszeretete, sajátos szocializmusa a francia filozófia klasszikusaiból merít és abból ágazik, annak kristályos logikáját, elvi gazdagságát és művészi stílusát értékeli és követi. Így tehát stílusában és gondolataiban is művész, irodalmi és filozófiai jelenség. Kár, hogy ezt az állításunkat több művének magyar fordítása alapján nem bizonyíthatjuk a fentiek-nél meggyőzőbben. Nem véletlen tehát találkozása a társadalmi szocializmussal sem – amikor a moszkvai Centroszojuzt építi 1934–35-ben –, és sajnálatos, hogy ez a találkozás oly rövid életű.

Egy Le Corbusier-ről szóló hosszabb írás régi vágyaink közé tartozik, ezáltal csak a kis kötet megjelenése feletti örömről regisztrálnánk. Sajnáljuk, hogy örömről elég megzavart a kötet szerény kiállítása, a szűken mért képanyag és a sok-sok zavaró sajtóhiba, mely a szövegben található (csak az Előszóban: „felszínesen, kultúrális, paizsztimpreszionisták, kaleidoszkópikus” stb.). Kevésbé szerényen és gondosabb korrektúrákkal jobban szolgálhattuk volna a nagy francia építész hazai megismertetését.

ALBUM A CSEH AVANTGARDE KIALAKULÁSÁRÓL

Szinte a felfedezés ritka élményét hozta egy nemrégiben kezünkbe került prágai album, mely a modern cseh festészet századeleji „keresőinek” munkásságát mutatja be képen és írásban (Miroslav Lamač: Moderne tschechische Malerei. Anfänge der Avantgarde 1907–1917. Prága, Artia K.).

Publikációk és tárlatok híján meglepően keveset tudunk a szomszédnépek eszázadi képzőművészetéről, egy-egy felbukkanó album ugyancsak fehér holló és véletlen palackposta, kiállításra alig emlékezünk. Pedig – éppen ez a most felbukkant

könyv nagy tanulsága – a cseh piktúra említésre és köztudomásra érdemes tíz esztendőttől át a címben jelzett évszámok között; az 1907-ben alakult prágai „Nyolcak” (Feigl, Filla, Horb, Kubin, Kubista, Nowak, Pittermann, Procházka) és társaik (Beneš, Čapek, Spála, Zrzavy, Gutfreund a szobrász) gazdag eredményeivel az európai avantgarde alakulatok élvonalában.

Prága a századelőn a monarchia talán legmozgalmasabb városa: kétnyelvűségével, széles nyugateurópai és főleg francia orientációival, Európa koordinátarendszerének középpontjában, az égtájak között készséggel és kulturáltan közvetítve. Katalizátor-létét jól tükrözi az a tény is, hogy a prágai Nyolcak a miénknél három esztendővel korábban alakult, négyvel is tán. Az első évtizedben már nemcsak az 1880–90 között született, „messzebb-néző” cseh művésznemzedék látogatja Párizs „szabad-egyetemeit”, de a művészetek európai fővárosa is szívesen mutatkozik Prágában: 1903-ban francia impresszionista kiállítás van itt, majd 1905-ben Edvard Munch „léleklátásos és lázongó” képeit mutatják be, 1910–12 táján pedig a már összekovácsolódott új cseh alakulatokkal együttesen jelentkezik az Aranyvárosban Picasso, Derain, Friesz, Braque, Gris, Pechstein, a német Die Brücke-csoport és mások is. 1913-ban a Sturm-galéria rendez nagy kiállítást a cseh avantgarde alkotásaiból Berlinben, Herwarth Walden védnöksége alatt, az általa válogatott kollekcióból.

Úgy tűnik tehát, hogy Prága ugyancsak szinkronban van ekkor Európával, legalábbis így az izmusok gyermekkorának Párizsával. Bár ez a szinkronia olykor nem egy nemzeti nyelvre lefordított képalkotásban, inkább a legújabb áramlatok igen kvalitások, de át nem értékelt megfogalmazásaiban jelentkezik.

Az albumban jó nyomdai technikával reprodukált képek egy 1966-os párizsi kiállítás („Párizs–Prága”) alkalmából gyűjtődtek össze. A témához mért szelekcióban, az „ingadozó, de nem süllyedő város” közvetlen hatásának egyértelmű bizonyítékaiként. Egy pár év előtti budapesti modern francia kiállításon alkalmunk adódott meggyőződni a Prágában őrzött francia anyag gazdagságáról „Delacroix-tól Picassoig”. Nem kis nosztalgiával gondoltunk a miénknél jóval merészebb egykori cseh gyűjtőkre és állami vásárlásokra. A Prágai Modern Képtár és mások anyaga nyilván termékenyítően hatott már melegebben az akkori fiatal cseh művésznemzedék fejlődésére és bátorságára is. Erről a mai is élő egy-két kiváló idős mester (Vincenc Beneš, Otakar Kubin) bizonyosan sok érdekeset tudna mondani, Kubin („Coubine”) megtoldhatná a Párizsban töltött évtizedek emlékeivel is.

A század első két évtizedének „uralkodó stílusirányai” (a Fauves, a kubizmus és az expresszionizmus mozgalma) nem is annyira elhatároltan, önállóan és egyenként, hanem inkább együttesen, mintegy szintézisben érik a cseh piktúrát: a Vadak színessége Munch vagy Kokoschka ideges ecsetvonásaival mutatkozik a prágai „kuboexpresszionizmus” szerkezetes alkotásain. Ez a többszörös szintézis aztán szokatlan és eredeti alkotásokat eredményez: Václáv Spála már Malevicshez vagy a fiatal Kandiszkijhez közelítő kép- és forma-élményeit, Josef Čapek (az író Karel Čapek fivére!) „orfikusan” összetett képalkotásait, Vincenc Beneš Braque-os kubizmusát vagy Otakar Kubin („Coubine”) színes szerkezetességét. A párizsiak mellett az északi Munch (később Kokoschka) közvetlen hatása is jelentős (1905-ös prágai kiállítását említettük is már): az expresszionizmus korai jelentkezésében (Zrzavy, Filla, Procházka), amely aztán előnyére olvad fel a kubizmustól átvett eredményekben is.

A prágai növendékek szíves fogadtatásában bizonyosan jelentős szerepe volt a jőnévű szálláscsinálónak: Frantisek Kupkának is, aki 1895-től haláláig Párizsban is maradt.

A cseh avantgarde alkotásait bemutató és elemző kötet elsősorban alaposabb körültekintésre és pótolnivalókra figyelmeztet. Egy kiállítás a tárgyalt korszak (és más koroké, akár más szomszédnépé) anyagából bizonyosan a kellemes felfedezés még több lehetőségét nyújtana, ugyanígy a megidézett album magyar nyelvű kiadása is.

Tél

Itt kéne rendet tenni még
 Az íróasztalon kimutatások
 hevernek szerte
 precíz számadatokkal
 melyek inkább csak a jövőre vonatkoznak
 Egy kivágott újságcikket
 az úrpilóta széles mosolyával
 keretbe foglal a reggeli fény
 Az omladozó cserépkályhából
 kicsap egy láng
 hogy kiengesztelje az ember arcát
 melyet beárnyékolt
 annyi sok év után
 tüsttel és korommal a szén

*

Ha futja a keretből
 jövőre beszerelik
 a konvektorokat
 Már mondogatják
 a fűtő nyugdíjba megy,
 Kis virágcsokor búcsúztatja majd
 no meg az illendő pénzjutalom
 Csupa tehér krizantémok
 világítanak aznap
 a fűtő otthonában
 osonva menekülnek a kert alatt
 a tél gyűlékony árnyai

*

Bújkál a világ szeme elől
 A tilos szerelem
 léptei a lépcsőn
 valahol megállnak
 Aztán pici csengőszó hallik
 Egy kabátzsebből
 útjára eresztettek egy madarat
 akit itt ért a fagy
 s megörül
 mert kigyúlt egy ablak

*

*Az árnyak olykor
felülkerekednek
önnön lehetőségeiken
A pénztárosnő
munkája fölé hajolva
keresi a hiányt
Számok és számsorok
merülnek el az estben
amint telnek az órák
s kiegyenlíthetetlen arányaikkal
a nappalok és az éjszakák*

*

*Aramszünetben
ha leszállt már az este
az asztaliókból előkerül a gyertya
A régi fagygyúcszepek a gyertya oldalán
felolvadnak tovább folynak a csonkig
ki kell tartani mondogatja az ember
míg ír tovább
kék színű árnyak imbolyognak
a fehér papiroson*

Köd

*Puhán mozognak akárha
önmaguk emlékei lennének csupán
a hajnali utcán hol lágyabbak
s engedékenyebbek a körvonalak
és nem lehet tudni hogy közeledik-e
vagy távolodik a lépte
annak a férfinak aki keres valakit
s a lánynak aki a megállónál
fel s alá járkal
mert az autóbusz késik ma szokatlanul*

KALEIDOSZKÓP

ÉLET ÉS ELMÉLET

A jugoszláviai magyar irodalom története klinikai tisztasággal mutatja azt a folyamatot, hogyan csírázik, nő fel és önállósul egy magára hagyott néptöredék irodalmi élete. Hogy ezt a folyamatot lépésről-lépésre nyomon követhetjük, ez a legfőbb érdeme és jelentősége Bori Imre munkájának, mely *A jugoszláviai magyar irodalom története 1918-tól 1945-ig* címmel 1969 elején jelent meg Újvidéken. Pusztán történeti analógiák alapján azt hihetnők, hogy a jugoszláv államban élő magyarság szellemi élete hasonló törvények szerint alakult, mint általában az idegen impériumok alatt élő népeiségeké, így például a cseheké és a szlovákoké az osztrák, illetve a magyar uralom alatt. De korántsem ez a helyzet. Csehszlovákia állami szuverenitását végleg I. Ferdinánd alatt, az ún. 1547-i „véres országgyűlésen” veszítette el, kulturális önállóságát azonban mindvégig meg tudta őrizni, sőt egyik virágkorát egy német császár, IV. Károly alatt érte el. A szlovák irodalom is, noha nemzeti önállóság híján, de szervesen fejlődött az első kezdetektől fogva a felszabadulásig. Az erdélyi román irodalom sem nyújt használható analógiát, élete az erdélyi fejedelmek protektorátusa alatt, magyar és szász támogatással indult meg, s a XVII. századig megtartotta vezető állását a két Kárpátokon túli fejedelemséggel szemben. A Vajdaságban pedig az 1690-i beköltözés óta „gazdag szerb irodalom fejlődött ki,” – írja Bori. A jugoszláviai magyarság azonban művi úton szakadt el néptörzsétől 1918-ban, kapcsolatát középkori dús hagyományaival elvagták a török hódoltság századai, szellemi életének helyi, vékonyzájú gyökerei legfeljebb a XVIII. századig nyúlnak vissza, s maga is jórészt új telepés lévén, módja sem igen volt a lombosodásra. Ez különbözteti meg helyzetét a Romániához és Csehszlovákiához csatolt magyarságétól, s hátrányát nőveli jóval csekélyebb száma is.

Közhellyé vált a megrovás, hogy a kiegyezés korszaka egészségtelen módon Budapestre központosította az ország gazdasági és szellemi-irodalmi életét, s így a vidék elhalásra volt ítélve. Ezt a tényállítást kissé át kell fogalmazni: 67 után szükség volt az államhatalmi és gazdasági központosításra, hogy a maga lábán álló ország nézhessen szembe Ausztriával, s hogy felemelkedhessék a balkáni szintről, ahol Széchenyi és Kossuth találták. Azonban egy tőkés-parlamentáris formában élő országban az államhatalomnak közvetlen ingerenciája az irodalmi életre nincs, nem központosíthatja sehová. Ellenben az irodalmi életet fenntartó tőke központosult Budapestre, a kiadók, folyóiratok, hírlapok húzódtak, elemi érdekeiket követve, a fővárosba, s természetes gravitációval oda vonzották az „országos” becsvágyú, tehetségű írókat is. Ez a folyamat már félszázaddal 67 előtt, Széchenyi és Kossuth idejében megkezdődött, elindító Kisfaludy Károly, Vörösmarty, Bajza voltak, első „intézményei” az Auróra kör, az Athenaeum, a Tudományos Gyűjtemény stb. Bori éles szemmel fedi föl a párhuzamot (bár érvényét megszükiti, hogy a folyamat az anyaországban indult és nőtt fel): „ami „országos” méretekben a múlt század hajnalán s első évtizedeiben játszódott le a magyar irodalomban, kicsiben ugyanazt kényszerült megismételni mind a romániai, csehszlovákiai, mind a vajdasági magyar irodalom.” Eladdig irodalmunknak seholsem volt középpontja, csupán egy regionális jellegű: Erdélyben Kolozsvár; ellenben kisebb-nagyobb jelentőségű középpont támadt mindenütt, ahol valamely írói vállalkozás megszületett. Más szavakkal: irodalmunk a XIX. századig teljes egészében vidéki irodalom, ennél fogva minden egyes mozzanata ma helyi hagyomány valahol. A panasz tehát, mely az elcsatolás után a helyi hagyományok hiányát vagy gyér voltát siratta, olykor még Erdélyben is, másutt siratja ma is, alaptalan, csupán a régi

Magyarország déli részein van egy török okozta hiátusz. A panaszt magyarázza, hogy az impérium-változáskor a helyzet felméréséhez hiányzott a történeti távlat és tapasztalás; ezért kerekedett felül a hagyománytalanság tana és programot adó elmélete („levágott tagok”, „semmitől indulás” stb.). Azonban ma, ötven esztendő múltán már semmiképp sem alkalmazható.

Viszont való, hogy a század elején, midőn 18 millió ember tartozott magyar uralom alá, vidéken az irodalmi élet csak vegetált. Egyes nagyobb városokban összevagdított néhány író, csoportok alakultak, de nem szerves okokból, sűrültek-oldódtak, többnyire szerkesztőségek körül, tanári karokban (Szeged, Nagyvárad, Kolozsvár, Debrecen, Kassa, Pozsony), ám alig egy-kettő ragadt meg helyben, a többség Pest felé gravitált, s ott kötött ki. A főváros volt a mérce és a küszöb, s a kikötés jelentette gyakorlatilag az íróvá elismerést. Budapest túlsúlya a széthullás pillanatában vált feltűnővé, szinte megdőbbségteljesítővé, azonban utána is természetesen találta és őrizte a kizárólagosság szerepét és kiváltságát, s a vidékre egy Jeruzsálem öntudatával tekintett: Mi jó jöhet Názáretből?

Így az utódállamokba került magyarság íróinak magára hagyottsága többoldalú volt: sem az anyaországtól, sem az új impériumoktól nem kapott semmiféle támogatást, helyi hagyományait nem fedezte föl (kivéve Erdélyt), s hirtelen egy történelmi vákuumban, légüres térben találta magát. Az írók, írók lévén, követték ösztönük parancsát, Pompeius mondását variálva: *Scribere necesse est, vivere non necesse*. Azaz megállapítva űrben lógó helyzetüket, keresték, hogyan írhatnának, mi a feladatuk, más szóval propomákat szerkesztettek, ismét más, lényegre mutatóbb szóval elméleteket állítottak. Erről a pontról indul ki Bori Imre vizsgálódása, de mielőtt rátérnék, hadd jegyezzek meg valamit: semmiféle program vagy elmélet magában véve nem teremthet életképes irodalmat, maradandó művet (emlékezzünk a „sematikus” művekre, a „szocialista realizmus” produktumaira), – időállót csak az írók élményanyaga, hajlamainak sajátossága, érdeklődésének köre, kialakult mondanivalója szülhet. Ehhez program vagy elmélet nem szükséges, csupán annyiban hasznos, hogy a *velejáró vita* tisztázza a fogalmakat, s táborokba gyűjti az írókat és olvasókat.

Ezen az alapon kellőképp értékelhetjük Bori munkáját, mely úttörő, azonban igényeinél fogva jóval több kísérletnél, monografikus jellegű, és sikere követendő mintává teszi. A folyamatnak, melyet lépésről lépésre elemez, itt csupán vázát jelezhetem, s legfőbb megállapításait regisztrálhatom. A problémahalmaz boncolását a helyi hagyományok kérdésének fölvetésével kezdi. A hely jelenti a tájat, az országrészt, a hagyomány a múltat, a történelmet. A táj természetesen jóval több festői vagy festőien háttérnél és lakóhelynél: „A „táj” a vajdasági magyar irodalom alapvető kérdései közül való, bár nem kétséges: nem tájélményről van szó csupán, hanem tájról mint egységről, amelyben az embernek szellemi, társadalmi, etnográfiai szempontból sajátos, más vidékek, országrészek életétől különböző vonásai alakultak ki elannyira, hogy szellemi és gazdasági autonómiára is képes, melynek ismérvei közül nem egyet akár évszázadokra visszafelé nyomozva is felfedezhetünk”, – evvel a mondattal kezdi könyvét Bori, s a benne szembevetendő probléma-látó és megfogalmazó érzék mindvégig jellemző kvalitása marad. Leszögezi, hogy nemcsak az erdélyi, hanem a szlovákiai és vajdasági irodalom is már 1920 előtt törekedett némi önállóságra, munkálkodott saját arculatának megformálásán. A hagyomány azonban tökéletesen hiányzott, s a helyzetet a vajdasági irodalom legfőbb ideológusa és irányítója, Szenteleky Kornél igen borúlátón ítélte meg: „Legelőször a tradíció hiányzik, a múlt, az elkezdett irány, a lefektetett alap, melyet folytatni, lerombolni, átformálni, megtagadni mindig könnyebb, mint teljesen újat csinálni. Ezen a tespedt, művészietlen lapályon... ezen a józan, disznóól szagú földön” sohasem termett kultúra. „Hol vert volna gyökeret a vajdasági irodalom?” Ha tehát a Vajdaság e tekintetben tabula rasa, mégis földrajzi és történeti valóság, itt kell saját nemű életet teremteni, s ezért a „vajdasági” jelzőt, hacsak munkahipotézisül is, mindenki elfogadta.

Evvel azonban, mint Bori rögtön megállapítja, megszűnt a magyar irodalom addigi centralisztikus szemlélete, s vele az „érték” és a „nagyság” (tehetség) kategóriáinak tartalma, jelentősége. Vagyis míg azelőtt az „országos” és a „vidéki” viszony-

latában az utóbbi jelző diminutív értelmű volt, ezután jellegzetesen erdélyi vagy felvidéki írónak lenni értéknek számított. Hasonló felismerésből született Szenteleky couleur locale-elmélete, egyúttal gyakorlati programja. Bori pedig kiegészítésül és helyreigazítva Szenteleky tévedését, feltárja a múlt elparentált, valójában gazdag hagyományait, melyek az ő előadásában még a török idők alatt is meglepően eleveneknek látszanak. (Hozzátenném: a gazdagság onnan eredt, hogy az Árpádok és az Anjouk Adria és Balkán felé terjeszkedő hatalmi politikája folytán a birodalom súlypontja s vele a művelődés apparátusa Dél-Magyarországra tolódott egészen a Hunyadiak idejéig, s az ország „fő” városai Pécs, Szeged és Temesvár voltak; a török pedig a reformátorok működését – Habsburg-ellenességük miatt – szívesen tolerálta, így lett Dél-Baranya a hazai protestantizmus bölcsője.) A török idők után már a XVIII. század végén megindulnak a magyar kulturális törekvések, s meghonosul a Vajdaság szerb eredetű fogalma is.

A decentralizált helyzet okozta továbbá, hogy az elszakadt irodalmak olyan kezdeményezéseknek és impulzusoknak adhattak helyet, mint a csehszlovákiai Sarló, vagy hogy a vajdasági Kalangya hazai íróknak lehetett fóruma, s hogy a Hid szinte elsőnek fedezte fel József Attilát. Ezek mellett számításba kell venni, hogy a Vajdaság több nép kultúrájának földje, melyen a magyar csupán az egyik. Végül zárjuk le a helyzetelemzést avval a meggondolással, hogy az új impériumok élete sem folyt zavartalanul, az új országrészek új problémákat hoztak, heterogén képletek támadtak, társadalmi, politikai, államforma változások, diktatúrák, háborúk, forradalmak torlódtak egymás nyomába, s terelték külön utakra a magyar népességek életét.

A vajdasági magyar irodalom helyzete indulásakor tehát egyáltalán nem volt tiszta képlet: hagyományai nem éltek, egyaránt hajolt a semmiből indulás és a meglévő helyi eredmények felhasználásának gondolata felé, de életszerű, reális munkamenet csak egy évtized vitái után, a 30-as évek végefelé alakult ki. Bori nem fogadja el a semmiből indulás tételét, mert ez „voltaképp elképzelhetetlen a szellemi életben, s az is kétségtelen, hogy a Vajdaság... nem volt irodalmi tabula rasa, különben nem játszódhatott volna le aránylag gyorsan a vidéki irodalom vajdaságivá válásának folyamata, s nem tudott volna oly gyorsan beilleszkedni a vajdasági keretek közé.” Születés helyett konszolidálódnia kellett. Ebben három tényező játszott közre.

Az írók egy része elköltözött, a maradók jelentették az elszakadás pillanatában a hagyományt, „ők voltak a sarjadó irodalom első magvetői és ők voltak első tanítóink és felfedezőink”, – írja Majtényi Mihály 1961-ben. – Az indulás és tovahaladás másik fontos tényezője a Bács megyei Napló volt, már a háború előtt talán a legjobban szerkesztett vidéki napilap, liberalizmusa, mozgékony-sága, nagy nyilvánossága révén mintegy azt a szerepet játszotta, amit az ütőer a szervezetben. – A harmadik döntő faktornak a könyvkiadás mondható, bár ebbe irodalmon kívüli mozzanatok is beleszóltak. Mindenesetre vitalitás jele, írja Bori, „hogy a helyi könyvkiadás igen gyorsan megindult: 1921–22-ben már könyvek jelennek meg Becsétől Becskerekig”.

Mindezek csakugyan az életképesség helyi eredetű és jellegű tünetei voltak, ugyanakkor azonban egy kívülről érkező „megerősítés” is csatlakozott hozzájuk: a Pécs-Baranyai Szerb-Magyar Köztársaság forradalmárainak egy része a Vajdaságba költözött, nagyrészt írók, nyugatosok, avantgardisták, szocialisták stb. Nagyot lendítettek az irodalom ügyén, eszmei és irodalmi tájékozottságuk, internacionalizmusuk, radikális és osztályharcos öntudatuk által a katalizátor szerepét játszották, s vitáik szőlították porondra Szenteleky Kornélt, a vezért és a legtevékenyebb és legeredményesebb szervezőt, a fiatal Csuka Zoltánt.

A tíz évig tartó viták bonyodalmas historikumát nem vázolhatom, mint említettem, tisztázták a fogalmakat és kialakították a frontokat. Csupán Barta Lajos Pozsonyból küldött javaslatát emelem ki: „intézményesíteni” kell az elszakadt irodalmakat. Erre ugyan mindenhol mindenhol magától rájött, azonban mindenhol hiányzott a nervus rerum, az anyagi bázis, s leginkább talán a vajdasági Kánaánban. Hogy mégis létrejöttek, abban tetemes része Csuka Zoltánnak volt, bár senki más erőfeszítéseit nem szabad lekicsinyelni. Csuka már 1921-ben megjelentette az Út című, rövidéletű, aktivista folyóiratot, 1928-ban a Kéve antológiáját, ugyancsak 1928-ban Szentelekyvel

megindítják a Képes Vasárnapot s ennek mellékleteként a Vajdasági Írást, 1932-ben pedig a Kalangyát. A 30-as években megszervezik a könyvkiadást is, sorozataik: a Kalangya Könyvtár, a Jugoszláviai Magyar Könyvtár; eladdig csak a Bács megyei Napló kiadója, a Minerva Rt. adott ki alkalmilag néhány könyvet.

1934-ben megindul a Hid, mint a „fiatalok” lapja, s válik idővel a jugoszláviai magyarság reprezentatív irodalmi folyóiratává. – Ez a – nem teljes – felsorolás szemre biztatónak látszik, de nem fedi föl a látszat fonákját: a könyvkiadás nem hozhatott szerves szelekciót, nyomdászhitelre, előfizetést gyűjtő szorgalomra, nagyrészt a szerzők saját zsebére volt alapítva. Feladatát megnehezítette a közönség közönye, a magyarság kisebbségi státusa, s az államhatalom politikája, mely a régi magyar kultúrintézményeket megsemmisítette, s újabbak létesítését meggátolta; ezen a téren minden magánkezdeményezésekre volt utalva. Röviden: „A vajdasági magyar irodalom és szellemi élet a két világháború közti időszakban szinte szüntelen és meg-megújulón a vajúdas kínjait és görceit szenvedte”, – állapítja meg Bori.

Ez a helyzet kijelöli a bírálat és az értékelés nézőpontjait: az esztétikum mellett tekintetbe kell venni az író és műhely és idő adta jelentőségét is. Bori ehhez igazodik, azonkívül tudatában van, hogy egy magára hagyott mikroorganizmust vizsgál, tehát mikrobiológiai módszereket kell használnia. Szám szerint negyvennégy író munkásságát teszi görcső alá, és időrend, irányszat, írói szemlélet és alkotás szerint csoportosítja. Az elsőbe tartoznak a helyi *vidéki* írók, akik még az irodalom centrális szemléletében nőttek fel, s azokhoz a konzervatív-liberális szépségeszményekhez vonzódtak, amiket már a Nyugat félretolt a haladás útjából. A második csoport a vajdasági *avantgarde*, ennek hőskora, változatai, hullámai. Külön-külön csoportot alkot a *polgári* írók, a *Kalangya* és a *szociális* írók táborai. Könyve záradékaul a Hid szerepét és jelentőségét méltatja Bori.

A vajdasági magyar irodalom életét e két évtizedben – mint idéztem – a vajúdas szüntelen kínjaihoz és görceihez hasonlítja. A hasonlatot folytatva, munkáját körtörténetnek nevezhetnők tehát. De a szülés nem betegség, s ezért talán helyesebb volna dokumentumfilmhez hasonlítani, melyben a pozitív és negatív elemeknek egyaránt helyet kell kapniuk, s amelyhez ötven év története kellő távlatot és háttérrel biztosít. Bori érdemeit növeli, hogy előzmények nélkül, mintakép és forrásművek híján, magának kellett a forrásanyagot összegyűjtenie és nyomban feldolgoznia, rendszereznie. Ezt a hálátlan munkát eléggé meg nem hálálható alapossággal és szorgalommal végezte el; evidens eredménye, hogy a vajdasági irodalom e korszakának története máris beilleszthető az egyetemes magyar irodalom történetébe. A regionális problémák vizsgálatával járó közel-látás veszélyét úgy kerüli el, hogy mindenkor hangsúlyozza az író vagy a mű helyhez és időhöz kötöttségét. Kicsiny területet térképez fel részletező figyelemmel, de léptéket betartja. Maga írja könyve zárószavául: A szerző „munkája sok tekintetben a földrajzi íróéhoz volt hasonlatos, aki arra vállalkozik, hogy a Vajdaság földrajzát írja meg, s azt kényszerül leírni, hogy a Vajdaság legmagasabb csúcsa a Čot – ám abban a tudatban, hogy az ország legmagasabb csúcsa a Triglav és Európáé a Mont Blanc.”

EGY KEZDEMÉNYEZÉSRŐL

Az 1919–20 években hosszabb időt töltöttem Szlovákiában, megfordultam Pozsonyban, Nyitrán, Léván, Losoncon, Kassán, részt vettem néhány írói vállalkozásban, napilap-szerkesztésben és terjesztésben, könyvkiadásban, és persze cikkeket is írtam. A hírlap-szerkesztés például így esett: a csehek sok magyar tanítót elbocsájtottak, egyikük szert tett nagyobb mennyiségű papirosra, engedélyt kért napilap kiadására, kibérelt egy kis nyomdát, s nyolc-tíz nap múlva megjelent a nyitrai Hír első száma. Öten-hatan lézengő ifjak csináltuk a lapocskát, magam cikkeztem, a Figaro híreit fordítottam, terjesztettem is személyesen Léván, Érsekújvárt, Komáromban. (Ide, nem járván a vasút, gyalog kutyaoltam Újvárból, de visszafelé már bérkocsin utaztam.) A lap elég jól fogyott, de még mielőtt létalapja, a papiros elfogyott

volna, betiltották. A maradék létalapból még gyorsan kihoztunk egy Magyar Nap-tárt, aztán a társaság elszéledt. Nem állítom, hogy írásaink klasszikus becsűek voltak, az öt-hat ifjú közül egyedül én gondoltam, hogy talán íróféle lehet belőlem, de amit velük s a többi városban forgolódva tapasztaltam, megláttatta velem, hogy az elcsatolt magyarságnak szellemi létfeltétele a nyomtatott magyar szó.

Hazajövet megtartottam néhány kapcsolatot, s igyekeztem újabbakat szerezni, kivált Erdélyben. (A Vajdaságban egyelőre nem lehetett, mert Baranyát-Baját a szerbek megszállva tartották, s emiatt ellenséges volt a viszony.) Ebből kiterjedt levelezés keletkezett a következő évek alatt, s mikor aztán a pécsi Egyetemi Könyvtárba kerültem, amennyire lehetett, megrendeltettem az utódállamokban megjelenő folyóiratokat és könyveket, részint tájékozódás, részint támogatás céljából; az írókat kértem, küldjék meg munkáikat és életrajzi adataikat egyenesen nekem. Minderre szükségem is lett, midőn megbízást kaptam a modern magyar irodalmat tárgyaló munka írására. Bizvást mondhatom, hogy hasonló érdeklődést az elszakított irodalmak iránt idehaza seholsem tapasztaltam, csak közönyt, sőt a hivatalos irredenta politika, amint Szenteleky is felpanaszolta, csak ártott a „kisebbségi magyarságnak”. Én azonban épp eléggé láttam és hallottam, mit jelent a „kisebbségi” íróknak a legcsekélyebb érdeklődés, elismerés, támogatás, s azt is, hogy munkásságukat (csakúgy, mint az emigránsokét) más szemzőből kell megítélni, mint a hazaiakét; azt akartam, lásák, hogy van, aki számontartja őket. Eleve vállaltam a kritikai szemszög és mérce megváltoztatásának ódiúmát és az elfogultságnak, a szemmérték-torzulásnak vádjait, – ha úgy tetszik, jogosult kifogásait.

Nem is csalódtam. Könyvem az elcsatolás után tíz évvel, 1928-ban jelent meg, s a Nyugat kritikusa az idevágó fejezetet következőképp bírálta el: „Az utolsó rész az elszakított területeken virágzó irodalmat tárgyalja, könyvének legpozitívabb kritikai része: itt találja meg világnézetének legpregnansabb kifejezőit, azonban megbocsájtja esztétikai termelésük hiányait a nemzeti, a tradicionális és az etikai föllendülés nevében; meg nem érdemelt fontosságot tulajdonít oly átlagos tehetségeknek, akiket a ... fővárosi irodalmi termelésében észre se vennénk.” A bírálatot testilelki jóbarátom, volt egyetemi kenyeres társam, M. Pogány Béla írta Osvát megbízásából, s talán megbocsájtja haló porában, ha most, negyven évi hallgatás után fel-említem: magára a tárgyra, az elcsatolt irodalmakra egy szót sem szentelt, az irodalomból általa kirekesztett műveket nem olvasta, és például egyszerűen nem hitte el, hogy a *Szűzmáriás királyfi*, – melyet én akkor még a Brassói Lapok folytatásos közleményeiben olvastam – szép és jó regény. Bírálata egyébként túlsordult az elismeréstől és baráti indulattól; a világért sem kívánok tehát perújítást kezdeni, annál kevésbé, mert akkor sem pereltem. A fenti idézetnek az ad időszerűséget Bori könyvével kapcsolatban, hogy a kirekesztő ítélet leghaladóbb lapunk, a Nyugat szerkesztőinek jóváhagyásával látott napvilágot akkor, midőn a „kisebbségi” magyar irodalmak létharcaikat vívták.

Ezeknek a harcoknak némi szemléltetésére hadd álljon itt néhány rapszodikus, töredékesen kiemelt mondat Csuka Zoltán leveleiből. Ugyanis hírét véve agilitásának, megtudakoltam címét, kértem, tájékoztasson ügyeik állásáról, és hozzon érintkezésbe a vajdasági irodalom számottevő munkásaival, amit a legnagyobb készséggel meg is tett:

[1928. IV. 25.] Mélyen tisztelt Uram! E hó huszonnegyedikén kelt kedves levelét megkaptam és igyekeztem is mindent megtenni, hogy a kért ügyben Önnek segítségére lehessenek ... [1928. V. 3.] A Képes Vasárnap, sajnos, nem rendelkezik anyagiakkal és így, míg a lapot ki tudjuk építeni, kénytelenek vagyunk a nagyközönségnek engedményeket tenni, de öszre már sokkal nagyobb teret adhatunk a ténylegesen értékes irodalomnak és művészetnek [...] Pár nappal ez előtt lenn voltam Belgrádban, ahol a közoktatásügyi minisztérium szépművészeti osztályának főnökével, Petrovics Veljkoval folytattam a szerb-magyar irodalmi közlekedés ügyében tárgyalásokat ... [1928. VI. 2.] Örömmel közölhetem, hogy a Kéve elhagyta a sajtót és a mai napon b. címére már el is küldtem egy tiszteletpéldányt. Igen kérem, ha a könyvről valahová

kritikát méltóztatik írni, legyen oly kegyes részünkre támpéldányt küldeni. A [pécsi Egyetemi] Könyvtár részére a Képes Vasárnapot is megindítottam, úgyszintén a Kévet is elküldöttem... [1928. VI. 25.] Igazán szívbéli nagy örömmre szolgált, hogy a Kéve az Ön tetszését is megnyerte és előre köszönöm az ígért ismertetéseket. Mi igyekszünk az itteni magyar irodalmat minél inkább megerősíteni... Sajnos, az itteni közönség valamennyi magyar olvasóréteg között talán a legtunyább és a legnehezebben mozdítható és a házak kapuira tán a hizott disznófej lenne a legjellemzőbb címer... A Képes Vasárnapban „Vajdasági Írás” címen feltétlenül nivós és komoly irodalmi mellékletet akarunk adni, amelynek ismertetését, illetőleg az egyes írókhoz intézett felhívást mellékelten megküldöm Önnek, bizonyára érdekelni fogja... [1928. VII. 12.] Kitüntető bizalmát nagy örömmel veszem... jól esik tudni, hogy odaát is vannak emberek, akik nemcsak hideg megfigyelők, hanem melegen érző emberek is és akik... az érkező fiatalok még meleg buggyanó vágyait, új költészetét még tudják érteni, főleg a cselekedeteit [...] Ami készülő szemlényt illeti, most öt-hat nagy magyar kultúregyesülethez fordultunk ideiglenes segítségért [...] Van néhány lelkes ember, kovászai a vajdasági magyar kultúrának. Ezekről várunk most mindent, hiszen mecénás, mint pl. Erdélyben Kemény báró... itt nincs. De őszre a becsei Népkör jubileumot ül és vezetője, dr. Draskóczy egy napra először akarja valamennyi vajdasági magyar íróat egybegyűjteni. Így hát van reményünk, hogy ezekkel az egyesületekkel együtt dolgozhatunk és a Vajdasági Írás nemsokára talpraáll... Igen köszönöm szívességét, amellyel a Kéve és a Képes Vasárnap finánciális ügyeiben közbenjárt... [1928. IX. 27.] ...örvendezve közlöm, hogy a régóta tervezett vajdasági magyar irodalmi szemle első száma megjelent és azt a mai postával el is küldtem becses címére... [1928. XI. 11.] A Napkelet októberi számát dr. Müller megküldte és a kritika valóban elismerésre méltó írás. [Molnos-Müller Lipót kérésére írta ezt a cikket.]... [1929. II. 2.] [A Vajdasági Írás] hiányzó példányait nagyon szívesen megküldöm... Az új forma feltétlenül szebb és alkalmasabb is lesz, mert nem hétről-hétre jelenik meg és nem kell aprólékosan egybegyűjtögetni [...] A bejelentett szemlét nagy örömmel várom... kérlek, ha van időd és kedved, ne feledkezz meg rólunk, akik bizony itt a vajdasági vártán meglehetősen maroknyi számban és összeszorított fogakkal dolgozunk... [1929. V. 3.] Nem volt sok írnivalóm, hiszen a Vajdasági Írás sem jelent meg a múlt hónapban és egyelőre szótlanul végeztük a rögtörés nehéz munkáját. ... [1929. V. 30.] Örömmel közlöm Veled, hogy a Vajdasági Írás április-májusi száma 160 oldal terjedelemben e hét elején megjelent és egy példányt küldtünk is címedre. Sajnos a lapot az államügyesség elkoboztatta... Az elkobzás Draskóczy könyvkritikája miatt történt... Ennyit röviden és szárazon az elkobzásról, amelyhez csak annyit lehet hozzáfűzni, hogy minden valószínűség szerint denunciació alapján történt... [1929. XII. 28.] Valószínűleg ezzel a levéllel egyidejűleg kapod meg a Vajdasági Írás legújabb számát, amely nehéz vajúdás után, de mégis megszületett... [1930. I. 28.] Ma feladtam Neked a Képes Vasárnap legújabb számát, abban meg van írva a Vajdasági Írás halálának története. Olvasd és jegyezd meg magadnak: a Vajdasági Írást megölte a bácskai közöny, a kishitűség és az örök betegség: a széthúzás... [1931. I. 7.]... a küldött Reggeli Újság karácsonyi számából láthatod, újra életrekeltünk s ezután minden két hétben nyolc irodalmi oldalt adunk a Reggeli Újság mellékleteképpen, de olyan formában, hogy teljesen szabad legyen a napilaptól s aki éppen megbecsüli az irodalmat, be is köthetesse... [1932. IV. 30.] Minden bizonnyal örömmel veszed tudomásul, hogy az évek előtt megszűnt Vajdasági Írás helyében új irodalmi folyóiratot indítunk, a Kalangyát, amelynek első számát ma postán elküldtük címedre.

PASSUTH LÁSZLÓ — A RENDHAGYÓ BESTSELLER-ÍRÓ

I.

Passuth László lelkes hívei olvasói sorából valók, s ez nem olyan magától értetődő, mint hinnők. Sokan tartják a múlt páratlan erejű meglevenitőjének, kimagasló stilsztának, világszinten is számottevő kultúrtörténeti regényírónak. Itt hozzá kell tennem: akik kételkednek abban, hogy a regényre, mint műfajra fényes jövő vár, sajnálják, hogy – holott minden adottsága meg lenne hozzá – nem a „szakmát” műveli, nem ír „igazi” kultúrtörténetet.

Az olvasóközönség jelentős része általában nem igen fogalmazza meg „szakszerűen”, miért szeret egy író. Az azonban a Passuth és mások történelmi tárgyú regényeivel kapcsolatos, néhány szavas értékelésekből is kiderül: műltszemléletünk meglehetősen romantikus. Olyan évszázadok, amelyekben az emberi átlag-életkor 26 és 30 év között mozgott, a jogrendszer barbár, a kasztrendszer zárt volt, az uralom keménysége inkább a szadizmus, mint az államrezon követelményeihez igazodott – a mai olvasók jelentős részében nosztalgiát ébresztenek. Sajátos jelenség századunkban, amelynek során lehetővé vált, hogy úgynevezett egyszerű emberek olyan kényelmi berendezéseket, higiéniát élvezzenek, amelyekről XIV. Lajos, sőt III. Napoleon még csak nem is álmodtak. Furcsa dolog, amikor azt halljuk némelyektől, mennyivel „jobb volt” Mátyás király, vagy a római szenátus korában. Veszprémi könyvtáros koromban egy művelt olvasó felháborodottan beszélt Funck-Brentano Udvari világ című nagyszerű kultúrtörténeti munkájának egy anekdótájáról. Arról szölt, hogy a Bourbon-restauráció után egy idősebb arisztokrata nő kísérlőjével a versaillesi kastély termeiben sétált. Egyszerre mindketten rossz szagot észleltek. „Ez a gyönyörű időket idézi emlékezetembe” – mondotta a hölgy. Funck-Brentano szerint az ancien régime idején az udvaroncok bizonyos természetes szükségleteiket a kastély folyosóin elégítették ki.

– Gusztustalan hazugság! – mondta veszprémi olvasóm. A kultúrtörténész e közlése belegázolt illuzionista műltszemléletébe. (Miért tisztelte a Bourbonokat és udvaroncaikat? Rejtély...)

Passuth nem gázol bele semmiféle illúzióba. „Előkelően ír” – mondják róla. „Sokat, nagyon sokat lehet tőle tanulni” – főleg ezt mondják s ez lényegesebb, mint a stílus és szemlélet eredményeként jelentkező atmoszféra-előkelőség, lényegesebb, mintha kultúrtörténeti naturalizmus útján Funck Brentanót vagy másokat követne (ami elvégre nem kötelező).

II.

Tradicionális bestseller írónk. A második nemzedék olvassa már. Az ötvenes évek elején, amikor a szerző hallgatásra kényszerült, műveit a közkönyvtárak nem kölcsönözhatték, antikváriumok nem árulhatták – úgynevezett *lappangó* bestseller volt. Féltve őrzött műveit még a baráti kör számára is elismervény ellenében kölcsönözték ki. Az *Esőisten*... zúgforgalmi árért tucatnyi Ázsájevet vagy Aczél Tamást lehetett volna kapni. Ma már tizezres példányszámokban adják ki annak idején in-

dexen szereplő, kiátkozott könyveit. Egyetlen esztendőben, 1966-ban 122 000 példányban kerültek a könyvpiacra.

Ma is termékeny író s pedig nem a szó *pejorativ* értelmében. (E megjegyzést azért tartom szükségesnek, mert a „termékeny” jelző, mintha nyílt vagy burkolt helytelenítést képviselne sok kritikai írásban. Az ember szinte hallja a kritikus sóhajtását: „Már megint megjelent...”).

III.

Gondos Ernő–Polonyi Péter *Írók és olvasóik* című cikke (Valóság, 1967. 5. szám) egy budapesti fiókkönyvtár adatai alapján, más tapasztalatokkal egybevágó tényeket közöl a Passuth-olvasókról. Korcsoport szerint 77⁰/₀-uk a negyven éven felüli, ami nem meglepő egy-két nemzedék óta az olvasói köztudatba úgyszólván *beépült* szerző esetében. Igen fontos, lépten-nyomon észlelhető izlés és igénytendencia, hogy az emberek érettebb vagy idős korukban (újabb nosztalgia!) visszanyúlhatnak ifjúkoruk könyvtáraihoz.

Azt, hogy műveinek élvezéséhez bizonyos műveltség-alapra van szükség, bizonyítja, hogy a műveit kölcsönzők nagyobb része legalább középiskolai végzettséggel rendelkezik. Bizonyos mértékben meglepő adata ennek a felvételnek (valamint az antikváriusi s könyvterjesztői tapasztalatnak), hogy egy időszakon belül 60,9⁰/₀ nő és 39,1⁰/₀ férfi kölcsönözte ki Passuth egy vagy több művét. Kétségtelen, a közkönyvtárak felnőtt olvasóinak nagyobb része általában a szerelmi tematikát kedvelő nő, akik jelen esetben olyan írókat preferálnak, kinek művei nem éppen szerelem-centrikusak.

IV.

Minden kimagasló írói siker a természeti jelenségek elkerülhetetlenségével szüli az ellenhatást. Az elfogult hívek hozzájárulnak az elfogult ellenzék toborzásához. Ha egy író sokan szeretnek – „rangot” jelent a kevesekhez tartozni, akik *nem* szeretik.

Kritikánk nem éppen Passuth-barát. Hiába, a siker gyanús árnyéka rávetődik a szerző vaskos köteteire. Általánosságban szólva, a tények bizonyossága szerint az *ilyen* eredőből származó kritikai gyanakvás többször indokolt, mint indokolatlan. Egyébként sem az a baj, hogy túl szigorúan ítéljük meg a bestsellereket, hanem az, hogy *sehogysem* ítéljük meg őket, hallgatunk róluk, mint tisztas családban a rossz útra tért sarjról szokás – akiről általában a *családon* kívül túl sokat beszélnek.

A magyar kritikusokat aligha számíthatjuk az elfogult Passuth-ellenzék közé. Egészen természetes, hogy egy akár társadalmi, akár történelmi regény esetében a kritikának nem joga: kötelessége, hogy többek között pszichológiai realizmust, szerkezeti egységet, epikai következetességet, atmoszférateremtést s sok más egyebet kérjen számon szerzőjétől, vagy hogy az epikai üresjáratokat, az erőszakolt „nagy” stílust, a ma már nehezen elviselhető retorikai ábrázolásmódot olyan esztétikai fogadtatásban részesítse, amilyent azok megérdemelnek.

Viszont kétségen kívül az *elfogult* Passuth ellenzékhez tartozik az az irodalomkedvelő, aki kimondja a „Szilvási-, Berkesi-, Passuth és a többi Rejtő” közönségre, szerzőkre egyaránt vonatkoztatott esztétikai nagyátkot. A „kiátkozó” értékrendszere – a siker közös nevezőjén az összeegyeztethetetlenek összeegyeztetése – nyilvánvalóan hibás. S ezzel valahogy elárulja: elvakultan bizalmatlan minden tömegsikerrel, s talán külön-külön a tömeggel és a sikerrel szemben is.

Ezenfelül több ízben meggyőződtem arról, hogy olyanok is bírálják bizonyos stereotípiák alkalmazásának segítségével szerzőnket, akikről igen hamar kiderül: egyetlen könyvét sem olvasták. A jelenség elkerülhetetlen tartozéka minden náció irodalmi közvéleményének s természetesen nem csak Passuthal kapcsolatos.

Nem egyszerű helyzet egy író értékelésénél, ha legenda ellenlegendával néz farkasszemet. De legalább mind az egyiknek, mind a másiknak van – ha ilyesmi egyáltalán létezik – valami kétes indulati értéke. A „középen az igazság” nem kiút, hanem bősztító közhely. Lényege egyfajta gondolati restség, amelyet a legenda és az ellenlegenda egyaránt s egyszerre befolyásol.

Talán valahol ott rejlik az igazság, hogy Passuth meglehetősen rendhagyó jelenség. Sokan nem tudnak mit kezdeni a rendhagyó jelenségekkel s ezért egyszerűen *helytelenítik létezésüket*.

Passuth eddigi életműve valóban makacsul ellenáll a beskatulyázás heves vágyának. Csoportba aligha sorolható. Legkevésbé a mai és tegnapi historizáló belletrisztika csoportjába.

Szerzőnkől mindenekelőtt hiányzik az, ami a bestsellerek talán legfőbb ismérve: a világosan érzékelhető, lemérhető, igen gyakran kevésbé magasnívójú tömegigényekhez, a piachoz való akár ügyes, akár csak ügyeskedő igazodás.

Ezzel nem *arra* utalok, hogy általában rendkívül vaskos, legalább 30 íves regényeket ír. E körülmény inkább az „igazodás” gyanúját kelti, mint nem. Minden ellenkező híreszteléssel (amely főleg a „modern ember időhiányára”, a „sűrítettség” kedvelésére stb.) hivatkozik – a „vastag” könyv igenis *tömegigény*, a sűrített kisregény és a még sűrítettebb novella kevésbé az.

Könyvtárosok mindennapi tapasztalata szerint vékonyabb könyveket jóval gyakrabban hoznak vissza félig olvasatlanul, mint vaskosakat. A vastag könyv – önmaga legjobb propagandája. Imponáló jelenség! Nagy írói munka materializálódása. Ha valaki belekezd egy terjedelmes műbe, azt legalább két okból nem hagyja abba. Az egyik: ha már több-kevesebb fáradsággal beleélte magát egy írói világba, nem szívesen hagyja ott. (A novelláskötetek megkínázzák az új szituációkba való új és új beleélést.) A másik: majd mindenki vigyáz arra a bizonyos kultúrprezstizsre. Önmaga előtt is! Ha abbahagy egy olyan könyvet, melyről oly sokan beszélnek, oly sok elismeréssel – úgy érzi, kudarcot vallott. S ez *tanúk nélkül* is önbizalomfosztó tényező.

Passuth Lászlóról mégsem állíthatom rosszakarát nélkül, hogy művei terjedelme okából népszerű. Inkább, hogy azért is az.

Voltaképpen miért is rendhagyó jelenség Passuth László – sikerével együtt vagy attól függetlenül?

Kezdjük azon, hogy nem tartozik a szó közkeletű értelmében olvasmányos írók közé. Elsősorban is olyan *nagy* műveltséganyagot tartalmaz, hogy *kis* műveltséganyagra van szükség legalább részbeni, mondhatnánk felületi megértéséhez. („Passuth irodalmunk legnagyobb paradoxona – mondta valaki –: unalmas bestseller.”)

Mi sem áll távolabb tőle, mint az, hogy az olvasmányosság érdekében – mint oly sokan – a riport, jelesen a rossz, az „álszínes” riport útját kövesse, mindenáron kalandregényt fabrikáljon vagy felhasználja a nemzeti és nemzetközi giccs kellékeket.

Tematikai módszere sem szokványos. Nem ragad ki – mint ugyancsak oly sokan – egy-egy hatásos, vagy mondjuk bizonyos megértett vagy félreértett szempontból *aktuális* kort, történelmi figurát. Olyat, ahol a téma – önmagában siker. Műveiből úgy tűnik, nála nem a *téma* tudati felbukkanása az elsődleges, amelyet aztán öt-hat könyv elolvasása: az anyagkutatás követ. Korok, figurák előbb váltak vérévé, alig valami túlzással szólva: élményanyagává, mielőtt eszébe jutott volna arról, azokról regényt írni. Útja olvasmányokon, tanulmányokon, utazásokon, mindezek belső feldolgozásán, kemény munkán keresztül vezetett. Passuth kultúrtörténeti regényírása mögött nem piackutatás konzekvenciáinak levonása a fedezet. Több az, mint érdeklődés, nemes kíváncsiság. *Belső azonosulás írói megformálásáról van szó*.

Ha tovább taglalom az általa *elhanyagolt* tömegsiker tényezőket, meg kell említenem, hogy bár nem siklik el szikkadt prűdériával ama tény mellett, hogy *minden*

időben meglehetősen szabados szexuális életet éltek az emberek (tehát nem ír úgynevezett „fehér” regényeket) –, izlése, mértéktartása nem engedi, hogy a „közönségfogó”, általában epikai funkció nélküli részletező erotika útjára tévedjen. Azt hiszem: írói tudatossága is gátolja ebben. Meglehetősen nyilvánvaló, hogy az élet fontos jelenségei közül aránylag a testi szerelem *tényeinek* van a legkevesebb variációja. S ez rákényszeríti az írókat a sablonok alkalmazására. A túlbuzgó erotikus regény valahogy éppen olyan torzító, mint az író által regényalakjaira kényszerített önmegtartóztatás.

VI.

Passuth László rendkívüli műveltségét mindenki elismeri – ki enyhítő, ki súlyosbító körülményként. Kritikusok, művelt, szkeptikus valamint tudálékos olvasók időnkint rámutatnak regényeiben fellelhető tévedésekre, anakronizmusokra. Megkockázatom az állítást: ezek bizonyos fokig részben elkerülhetetlenek, részben nem perdöntöek. Lytton Strachey Macaulayról szóló kis esszéjében a nagy angol történétíró szemére veti, hogy amikor arról ír, hogy Schomberg a Westminster Abbeybe temették el, e meglehetősen bombasztikus kifejezéseket használja: „a nagynevű hadvezért a tiszteletreméltó apátságban temették el, amelyet számos nemzedék fejedelmeinek, hőseinek, költőinek pora szentelt meg.”

A rosszmájúság határáig ironikus Strachey megjegyzi: „Schomberg nem a Westminsteri apátságban temették el, hanem Dublinban, de ennek a stílus laposságához viszonyítva vajmi csekély a fontossága.”

Ha Macaulay nem tudta, hogy a boynei győző hamvait hiába keresnők Westminsterben az a *kisebb fajsúlyú*, jelentőségű ténybeli tévedések elkerülhetetlenségére utal. A stílusról szólva s Passuthhoz visszatérve: könyveiben néha a fent idézethez hasonló modorosságokra bukkanunk. Az ő esetében azonban nem beszélhetünk laposságról. Inkább a laposságtól, a közhelytől, a „mindennapos” stílustól való írói félelemtől, amely vajmi gyakran az ünnepélyes stílus zsákutcájába vezet – természetesen nem az úgynevezett „fennkölt” történet szemlélettől függetlenül.

Am stílus, szemlélet tekintetében az író fejlődése legújabb műveiben meglehetősen világosan érzékelhető. (Az olyan címekben, mint „Aranykőben fáznak az istenek” és „Ravennában temették Rómát” – kevésbé.) Belső fejlődés, vagy bizonyos modern irodalmi módszertanhoz való igazodás ez – nehéz volna eldönteni. A retorika, a pátoz, a csillogó jelzők, a stílus igazi vagy álemelkedettsége – mit kezdjen velük a mai olvasó még akkor is, ha nem is olyan „mai”, mint azt szeretnők? „Lobogónk – Hemingway!” – a nagy író s mások látszólag szinte kopáran, tárgyilagos stílusa mintha bizonyos fokig az általános követelmény rangjára emelkedett volna. (A túlságosan hű tanítványok stílusa nem csak *látszólag* kopár.)

Az új stílusáramlatok, hangvétel-szabványok bizonyos, igen korlátozott fokú hatása érződik a *rossz irányokban* nem konformizálódó Passuth László újabb műveiben. A történelem, a kultúrtörténet s főleg a barokk-kori még *megenged* egyet s mást. Sőt a korhűség, a korfestés szemszögéből – egyenesen meg is *követel*. A barokk – a látszat világa volt. A „nagy” stílus gyakran csak látszatra az.

VII.

Passuth László legújabb regénye a Madrigál (Carlo Gesualdo életregénye) jelentős írói teljesítmény akár a szerző életműve, akár a szélesebb értelemben vett kultúrtörténeti vagy akár életrajzi regény keretében. A tárgyválasztásban Passuth hű maradt eddigi, jól bevált színvonalas módszeréhez. Amikor napról-napra tapasztaljuk, hogy minden *kis* író megtalálja a maga *nagy* témáját – meg kell állapítanunk, hogy Passuth hőse, témája nem nagy, nem felöltő, nem *per se* érdekes. Ki ismerte a

Madrigál megjelenése előtt zenetudósokon, zeneakadémiai növendékeken, nagyon művelt zenebarátokon, polihisztorokon és polihiszterikákon, Aldous Huxley egyik remekművű (de magyarul eddig meg nem jelent) esszéjének olvasóin kívül Carlo Gesualdo nevét?

Úgy tűnik neve, műve – legalábbis a hazai közönség, a regény 60 000 példányának többszázezer olvasója számára – eddig az úgynevezett „elsüllyedt kultúrjavak” közé tartozott. Venosa hercege, a barokk-kori Itália egyik leggazdagabb főura furcsa, – de akkoriban nem szokatlan – módon volt egyszerre híres és hírhedt. Huxley szellemes mondása szerint élete utolsó éveiben nemcsak azt mondhatta: „apám a herceg”, hanem azt is, hogy „nagybátyám a szent” (Boromeói Szent Károly bíboros, akit 1610-ben kanonizáltak). Barátai közé tartozott többek között Thomaso Campanella, a Napváros és Torquato Tasso, a Megszabadított Jeruzsálem szerzője. Cselekvő hőse volt az akkori Itália leghírhedtebb házasságtörési rémtörténetének. Nem a csábító szerepét játszotta (ehhez nagyon kevésbé férfias, jelentéktelen külsejű ember, sőt tipikus intellektuel volt) – *szarvai* készítették arra, hogy töréhez nyúljon. Mégcsak nem is a sajátjához. Inasaival gyilkoltatta meg feleségét s annak szeretőjét. A hercegnek s a szent unokaöccsének természetesen semmi baja sem történt.

Ettől az erősen feudális színezetű vulkánikus kitöréstől (illetve inkább megszervezésétől) eltekintve meglehetősen passzív, szelíd ember volt. „Véletlenül született nagyúrnak” – mondták róla a regényben. Művészlélek volt, „zenebolond.” Nevét nem annyira a kettős gyilkosság miatt őrizte meg az utókor emlékezete, hanem azért, mert korának talán legkiválóbb madrigál komponistája volt.

A fentiekből talán kitűnik a sablonmentes, kitűnő, majdhogynem modern ízű tárgyválasztás.

Gesualdo jellemében valóban találkozót adnak egymásnak a modern ambivalenciák. Mint főúr, mint kora konvencióinak rabja, gyilkossággal védi becsületét, de mint alapjában passzív intellektuel „antihős”, a technikai kivitel inasaira bizza. Bár herceg, platonikusan rokonszenvezik Campanella meglehetősen forradalmi ízű elgondolásaival, mint egy szent unokaöccse egyházellenes színezetű tanaival. Politikai beállítottságát illetően az Itália jórésztét akkoriban megszálló spanyolok híve. Mondhatnánk kollaboráns, ha e fogalomnak a XVI–XVII. századbeli Itáliára vonatkoztatva bármiféle józan értelme lenne. Am házasságtörés, Campanella vagy kollaboráció – alapjában lelkivilágának felszíni rétegeiben találták csak meg helyüket. Amiért élt, a madrigálszerzés, zenetanárokkal, arisztokrata – s közrendű dilettánsokkal folytatott igen magasszínvonalú zeneelméleti diszkúzió volt. Miközben birtokai, főúri reflexei időnként, kedve-akarata ellenére belerángatták a XVI. századbeli Olaszország s ezzel a spanyol világbirodalom áthatolhatatlanul obskurus politikai ügyeibe. Tulajdonképpen nem volt sem olasz, sem spanyol állampolgár, hanem a muzsika birodalmának mélyen elkötelezett állampolgára.

Érzésem szerint Passuth Lászlónak nemigen állt szándékában Gesualdo – vagy akár a többi figura – egyénítése. Fontosabbnak tartotta, hogy *beleágyazza* őket korukba –, vagyis azt tartotta fontosnak, ami egy kultúrtörténeti regényben tényleg a legfontosabb.

Írónknak nem is erőssége a lélektani folyamatok mélyreható, differenciált ábrázolása, a hősök lelki rezdüléseinek szoros követése, általában a hősök fizikai és pszichikai egyénítése. Nem a kort rendeli alájuk – *ők* a kor alárendeltjei. Mondhatnánk termékei, adalékai. Az irodalomtörténet tanúsága szerint igen gyakran igen tudatos írók szándékai sem válnak valóra. S ez sok esetben – szerencse. Minden passuthi módszeren ellenére – a feleséggyilkos zeneszerző, a maga ellentmondásosságában, lélektani bakugrásaival, motivált és motiválatlan passzivitásában – valahogy élő ember. Kevesebb s több, mint egy jól megkomponált regényalak. Szinte köztudomású, hogy az emberek (hétköznapi emberek, kikkel nap mint nap találkozunk, barátokunk) lélektana, ebből eredő vagy sokszor ettől független cselekedetei, jóval kevésbé logikusak, mint a közepes regények hőseié. Ami a regényben szinte elfogadhatatlan – az életben mindennapos.

Ilyen értelemben (de csak ilyen értelemben) Gesualdo pompás figura, körüljárható s *pszichikai* létében szinte tapintható. Amit nem mondhatunk el többi alakjáról. Akár Tassót, akár Campanellát, akár Alfonso Estét, akár a főhős két feleségét, családját nézzük – az írói egyénítés kevés nyomát láthatjuk.

A Madrigál párbeszédeinek nyelve, hangvétele sem egyénített. Tiszta, világos de *egyszólamú* hang uralja őket. Hiányzik belőlük a feszültség, a drámai összecsapás, a hősök lelki világának művészi direkt vagy indirekt ábrázolására irányuló törekvés. A figurák a párbeszédekben – az olvasó javára, okulására – információkat cserélnek. Kultúrtörténeteket, politikaikat – legalábbis az olvasó szemszögéből. (*Akkoriban* részben pletykák voltak.) A szerző akkor van elemében, ha többnyire stílusvirágoktól mentes, világos értekező prózájával a korfestés informatív jellegű feladatát teljesíti.

VIII.

A Madrigál részben mindennek ellenére, részben mindezért igen érdekes, jó *könyv*. Nem merném viszont azt állítani, hogy jó *regény*. Még akkor sem, ha – mint *majd* mindenki – tudom, hogy a műfaj joga, hogy sok-sok mindent, majdnem mindent magába olvasszon. Sőt a dokumentum – az esszé –, a tisztán informatív célzatú, sőt népszerű ismeretterjesztő regény mai elháríthatatlanul fokozatos előrenyomulása idején ez a – mondjuk – hibridség, úgy tűnik, egyenesen – kötelessége.

De nem annak a vizsgálatra lényeges, mennyire közelíti a Madrigál, vagy a szerző munkássága általában a XIX. vagy mondjuk a XX. századbeli regényeszményt (mely utóbbinak talán az az eszménye –, hogy nincs eszménye).

Ha a bírálat a *manifeszt* írói célkitűzés nyomát követi – s szerintem ez a főfeladata – akkor a korhűség vagy korhűtlenség szempontját kell elsősorban figyelembe vennie.

Akár a kritikus, akár a laikus, vagy művelt olvasó számára a korhűség tekintetében való döntés a legnehezebb – paradox módon mégis a legkönnyebben *születik* meg. Sokszor döntjük el minden alátámasztás nélkül, egy-két tömondatban: „Bocskay kora olyan volt ahogyan azt X. Y. leírja”. Nem adatokról van szó. S az adatokat is csak olyan *tudós* tudná ellenőrizni, aki mindvégig szorosan követi az ugyancsak *tudós* Passuth lábnyomát s aztán esetleg diadalmasan mutatja fel munkájának sovány eredményét: a szükségszerű tévedéseket, amelyekben sokszor a források a ludasak. A kor szelleméről van szó. S e ponton minden történelmi vagy kultúrtörténelmi periódus olyan *objektív* hitellel rekonstruálható, amelyet a többség annak fogad el. Úgy érzem, akár a laikus olvasó, akár az egyes korok tekintetében többnyire ugyancsak laikus kritikus esetében *szubjektív* hitelről lehet csak szó. Nyersen kimondva arról: hisz az írónak vagy sem. Hite részben azon alapulhat, érzékeli vagy sem, milyen mélyre tapintott az író a rekonstrukció során. A mélység pedig szerintem annak függvénye, mennyi apró, jellemző részlettel szolgál (a részlet a felületesség és a közhely legnagyobb ellensége!), s a részletek mozaikját hogyan állítja össze írói lelemény, még sokkal inkább történelmi koncepció segítségével többé kevésbé egységes, hiteles vagy inkább *szubjektív* annak tűnő egészé.

Nem csak arról van szó, milyen művelt az író. Nemcsak arról, milyen a forráskritikai érzéke, képes-e arra, hogy az érdekeset az érdektelentől, a lényegest a lényegtelenről elválassza. A főkérdés: rátapint-e a kor lényegére; a főbb jellemvonások summája – valóban a kor „lelke”-e?

Passuth otthon érzi magát a barokk-kori Olasz- és Spanyolországban. Az „otthonérzet” természetes s egyben örömdetes következményeként nem erőszakolja a történelem s kultúrtörténet e periódusára a *mi* társadalmi, szellemi és erkölcsi normáinak. Rendhagyó eset, rendszerint csak író-tudósokkal fordul elő: a *múlt manipulálja az író, s nem az író a múltat*. Ezzel az előnnyel igyekszik közelíteni a történetírók,

esszéisták, regényírók szinte elérhetetlen álmát: úgy megszólaltatni a régvoltat, hogy az szinte „egyenest adásként” hasson.

Az elérhetetlen elérésére irányuló tiszteletreméltó szándék Passuth esetében inkább tudására, mint regényírói leleményére támaszkodik. A fantázia előzéken s okosan utat enged a könyvekből, okiratokból, épületekből s zenéből lassan, de biztosan kibontakozó, szinte testet öltő múltnak.

Mindez azonban nem jelenti azt, hogy Passuth a Madrigálban barokkból *vizsgázik*, mint az olyan írók, akik elég keveset tudnak a korról, amely művük tárgya, s e kevésből – természetesen – jóformán semmit sem hagynak ki. Amit Passuth az olasz barokkról tud, annak érezhetően csak kis része kapott helyet a Madrigálban, vagy akár a Mantuai herceg muzsikájában. A forráskritikai érzék csak akkor érvényesülhet, ha a forrás bővizű; csak az tud szelektálni, akinek van miből.

IX.

Passuth László felkészültsége – mind a részleteket, mind a nagy történelmi-kulturális erővonalat illetően – valóban imponáló. Sok mindent megtudunk a korról, a késői renaissanceról vagy a korabarokkról (az író kedvenc korszakáról). A Madrigál olvasója igen alapos, színvonalas tájékoztatást kap a spanyol és olasz inkvizíció módszerbeli eltéréséről, a pápák unokaöccseinek szerepéről, a spanyol alkirályok kíméletlen és mégis rugalmas adóbehajtási módszereiről, Campanella „eretnek” hittételeiről, a ferrai Esték viszonylag liberális, polgárosodás felé haladó uralmi rendszeréről, II. Fülöp erejét messze meghaladóan nagyvonalú terveiről s szinte páratlanul kicsinyes bürokratikus életszemléletéről, az olasz fő- és kisnemesség magatartási normáiról, erényeiről s főleg bűneiről, a kor sajátos diplomáciai stílusáról, a jezsuitákról, a hegyi rablókról. Legtöbbet a főleg idegen hatások nyomán kifejlődő olasz zenei életéről.

Ezek a jól megválogatott, jellemző, rendkívül érdekes részletek alakítják ki azt a társadalmi összképet, amely lényegében azonos Symons, Barzini, Burckhardt s mások a *kor lényegét* tükröző fejezeteivel, frappáns megállapításaival.

Az olvasó tehát hatalmas, számára túlnyomórészt új műveltséganyag birtokába jut. Rajta múlik, hogyan emészti meg, hogyan használja fel.

Többen rámutattak már (főleg a tévével kapcsolatban), hogy van egyfajta, fölöttébb elterjedt tájékozottság, amely nem műveltség, hanem bizonyos mértékig annak éppen ellentéte; még csak nem is feléje vezető út, hanem zsákutca. Sokan innen-onnan elsajátítanak egyet s mást s ennek vészterhes következményeként eljutnak az önelégültségig – vagyis a *fejlődésképtelenségig*; belépnek azok nagylétszámú táborába, akik „mindenhez hozzá tudnak szólni” s úgyszólván enciklopédikus félműveltséggel rendelkeznek. Különösen félelmetessé válhatnak, ha ezt átviszik a közélet területére – márpedig szinte lehetetlen, hogy át ne vigyék.

Ez a veszély fennáll. Sokkal lényegesebb azonban minden komoly műveltséganyagot tartalmazó könyv, tévé-műsor, újságcikk, rádióelőadás – a tömegkommunikáció valamennyi válfajának nemcsak előrelátható, hanem már tettenérhető *pozitív* hatása.

Ami nem abban nyilvánul meg elsősorban, hogy bizonyos adatok megragadnak az olvasó (néző, hallgató) fejében s ha jó memóriája van bármely lehető és lehetetlen alkalommal fel tudja sorolni a renaissance-pápákat, pontosan tudja a fornovói ütközet évszámát vagy azt, melyik híres festmény melyik híres festő munkája (bár ez sem akármilyen). A lényeges azonban az a képesség, amellyel valaki a politikai-kultúrtörténeti folyamatokat, részben kordeterminálta emberi erkölcsöket, magatartásokat bele tud illeszteni a maga világképébe s ezzel bővíteni tudja azt.

Ha az összes, egymásra hatást s kölcsönhatást gyakorló tömegkommunikációs eszközöket figyelembe véve igyekszünk a hazai közízlésről valamiféle képet kialakítani, akkor hol örvendetes, hol elkeserítő, hol nehezen besorolható, de mindenképpen meggondolkoztató jelenségek, adalékok tömegére bukkanunk.

Magyarországon szinte elkapkodják a valóban rangos versköteteket – és milliók hallgatják a táncdalfesztiválokat. Különösen a művelt fiatalság körében népszerűek a gondolatigényes, valóban modern regények – és a szentimentális ponyva ál-demokratikus és álregény köntöst öltve hódít. Az értelmiség körében egyre inkább hódítanak a szociológiai művek – és sokezres példányszámban adnak ki olyan bestsellereket, amelyek „közéletisége” kevésbé őszinte, mint a távolsági vonatok utasainak unaloműző beszélgetése, emellett rosszabbul vannak megírva, mint egy átlagriport. A külföldi klasszikusok kultusza olyan méreteket ölt, hogy egyes írókat nálunk többen olvasnak, mint hazájukban – és egy-egy tévé krimi nemzeti esemény, azonfelül detektív- és rémregény olvasásra ösztökélő hatásos propaganda.

E heterogén közízlést látva: hová soroljuk Passuth Lászlót s tőle úgy látszik elválaszthatatlan népszerűségét?

Érzésem szerint az örvendetes kultúrjelenségek közé. Megkockáztatom az állítást: Passuth rendkívüli népszerűsége egyszerre ad bizonyos rangot az írónak s olvasóinak. E megállapítás érvényét talán nem csökkenti – s nem csatlakozás a regényt elsirató elméletekhez –, hogy nem egy kiváló epikus, történeti regényíró, hanem egy kiváló *tudós-író* sikeréről beszélhetünk.

Az irodalmi, főleg azonban irodalomszociológiai, közművelődési tényezőket, elvárásokat mérlegelő bírálat végső konklúzióként nehezen zárkozhat el a felismeréstől: *Passuth Lászlónak fontos funkciója van szellemi életünkben.* Az európai kultúráörökség kevésbé ismert rétegeit tárja fel, ismerteti meglehetősen magas *tudományos* színvonalon regényeiben.

A templom előtt

Helyén a kelták pénzverdéje állt.
 Valóban, környékén sokszor talált
 „püpos” pénzt a kíváncsi kereső,
 turkáló ásó, rozsdás gyikleső.
 Itt játszottunk mindig, mi gyerekek,
 bujócskást, rablóst; sűrű rejteket
 kínált mindenütt bokrok, fák hada.
 – Négy-öt cédrus, nővő gesztenyefa,
 ez minden. A kedves domb oly sivár.
 Néhány akác-suháng növésre vár,
 ami végül a sokból megmaradt.
 Ott a harangház a nagygömb alatt,
 ahová néha vasárnapokon,
 elámulva a gerendázaton,
 fölmerészkedtem én is, kiskölyök.
 Ha föltekintek, ma is szédülök,
 mint egykor, találgatva konokul:
 sarkány az ott, vagy felhő komorul,
 s a torony dül, vagy száll lassan az ég?
 Akkor még élők voltak a mesék.

*

Kétszáz éve, az összeroskadó
 fatemplom helyén épült a mai.
 Magam is láttam durván összerótt
 padok tucatját, miket hajdani
 paraszt-elődök nehézkes keze,
 nem gyakorlott mester-kéz faragott.
 Ha még maradt hírmondó, gazdagit
 egy leendő helyi múzeumot.
 Micsoda erő, konok és kemény,
 mivel új létet kezdtek eleink!
 Másfél százados pusztulás után,
 kezük nyomán falu épült megint,
 erdőt irtottak, burjánzó vadont,
 s termővé tették a vadult határt, –
 amíg e torony büszkén égbe tört,
 harangja szava néha messze szállt,
 mennyegzőt jelzett, komor temetést,
 virradó hajnalt, vecsernyét s delet,
 pusztító tűzvészt olykor, féltalut
 végigtutót nem egyszer, felleget,
 fenyegetőt, ártó vihart hozót. –
 Útról nézve, ma is úgy látni még:
 ül dombján a templom s ülnek körül
 a házak, mint kotlóssal a csibék.

FRANCIA KRÓNIKA

ROGER VAILLAND ÚJJÁSZÜLETÉSE

Négy éve halt meg, s máris itt a Vailland-renaissance: díszkiadásban adják ki összes műveit és megjelent az *Écrits intimes* („Bizalmas írások”, de talán jobban lehetne fordítani egyszerűen így: „Vallomások”) című roppant vaskos (836 old.) kötet, egy sereg levéllel, naplórészletekkel, kiadatlan cikkekkkel, és – csodák csodájára – egy ilyen mű, mely általában csak a vájtfülüket és a bennfenteseket szokta érdekelni, óriási tömegsiker lett. Az év elején a bestsellerlistán szerepelt, méghozzá hónapokon keresztül.

Rögtön meg kell jegyeznem, hogy ezt a nagy sikert nem kismértékben az magyarázza, hogy Vailland írásai valóban intimek: részletesen és szókimondóan beszélnek az író viharos és nyárspolgárijesztő szerelmi, sőt nemi életéről, s vannak a könyvben olyan jelenetek, amelyekre Sade óta nem sok példa volt az egyébként felettébb szabadszájú francia irodalomban. Az író egyik utolsó regénye, *Az ünnep* is elsősorban azért nem jelent meg szemérmes hazánkban, mert alig némi áttétellel számolt be Vailland szekszuális kiruccanásairól, amelyeket a felesége tudtával és beleegyezésével, sőt olykor segítségével rendezett. Nos, most ezekből a naplójegyzetekből kiderül, milyen valóság volt a regény mögött, s ez a valóság valóban tizennyolc éven felülieknek való...

Persze, ha csak a magánélet ilyenén vonatkozásainak a kitergetése lenne ez a testes (a szó mindkét értelmében...) kötet, nem érdemelné meg, hogy annyit foglalkozzék vele a kritika. De Vailland vallomásai egyúttal tanulságos képet adnak egy 20. századi baloldali értelmiségi szellemi, erkölcsi és politikai viszontagságairól. Én, megvallom, izgatott elragadtatással olvastam Vailland *évadait* (nyilván Rimbaud nyomdokain adta ezt a nevet élete egymást követő, de egymással ütköző korszakai-nak). Részben persze alanyi okokból, mégpedig azért, mert mindig nagyon szerettem írásait, sok előszót követtem el művei magyar kiadásaihoz és sok cikket, megemlékezést írtam lenyűgöző alakjáról – arról nem is beszélve, hogy, bár személyesen nem ismertem, a felszabadulás után egy ideig egy lapba írtunk (*Action*) és közös francia és magyar ismerőseink voltak (Courtade, Szekeres).

De objektív okokból is. Többek közt azért, mert sok újat tudtam meg róla. Például ifjúságáról. A gimnáziumot Reimsben végezte, a francia királyok koronázó városában, a világ egyik legszebb székesegyházának tövében, de ifjúságára nem Klodovig vagy Szent Johanna emléke, nem a hermelinpalástos ceremóniák hatottak, hanem sokkal inkább egy bátor királynnyakazó reimsi diák, Saint-Just kísértő és igéző szelleme (akiről én is írtam egy regényes életrajzot). Nagyon érdekes, amit első „évadjáról”, a szürrealista kalandról ír. Ugyanis ő is kijárta – mint a francia értelmiség legtöbb nagy költője – ezt az iskolát. A szürrealisták hurrá-pesszimizmusa, a minden művészetnek számárfület mutató, ma már néha gyerekesnek látszó handabandázás, a kéjes rombolás és hírnév-tépázás, a minden beérkezettségre köpő hányavetiség olyan zsbívsár volt, ahol mindent lehetett találni: habzó háborgást, égerbőhögő nyelvtöltőgetést, vijjogó kétségbeesést, s nagy építő szándékok még öntudatlanul gomolygó gőzét. Vailland a költői abszolutomot kereste benne, s túl az esztétikai síkon, olyan életformát, amely mindennel leszámol és, ha kell, mindent, még az életet is felszámolja. Tudjuk, hány szürrealista lett, sajnos, öngyilkos. Breton hívei mindig kacérkodtak a halállal, s anketót rendeztek az öngyilkosságról. A *Le Grand Jeu* című folyóirat körül csoportosuló három szürrealista ifjú, köztük Vailland, közös öngyilkossági

tervet dolgozott ki, ez azonban szerencsére füstbe ment. Mihelyt túljutott kamaszháborgásán, győzött benne az életkedv. Mohón, habzsolva szeretett élni, s minden életstílust ki kívánt kísérletezni. Sajátos belső dialektikája szerint adagolta életében a kockázatot, a kalandot és az életfenntartó önmegóvást. Amikor megalázó módon kizárták a szürrealista csoportból, mert mint újságíró dicsérte Chiappe párizsi rendőrfőkapitány egy intézkedését, vadul vetette magát a hírlapírásba, melyből azonban később sikerült sok írói hasznot húznia. Mindig eléggé szerette magát ahhoz, hogy minden helyzetet kiaknázzon, mindig megtalálta azt, ami érdekes az életben és használható a művészetben.

Aztán jött az Ellenállás évada. 1942-ben, a maga moralista módján, amely a kifejezés mértani tökélyét és a stílus klasszikus ötvözetét tekintve vetekszik a hajdani nagy francia erkölcsanítók írásaival, ezt jegyezte titkos naplójába:

„Nem érzem magam eléggé franciának, hogy szívemre vegyem a francia érdekeket, de polgárnak sem eléggé, hogy megvédjem a burzsoá osztályt, s proletárnak sem eléggé, hogy részt vegyek egy forradalmi akcióban; sohasem voltam aktív semmilyen politikai pártban: ugyanis mindig csak *hajlamaim* voltak politikai téren, nempedig 'meggyőződéseim', sohasem éreztem egyetlen ügyet sem annyira az enyémnek, hogy vállaljam érte a veszélyt... Minden boldogságom, minden boldogtalanságom önmagamtól függ, és, úgy vélem, csak önmagamtól; nincs más védeni valóm, mint önmagam.”

Ez a tökéletesen tisztánlátó önvizsgálat nem akadályozta meg, hogy ne vesse bele magát az Ellenállásba és ne vállaljon életbevágó kockázatokat. Elvonó kúrának veti alá magát (nem alkoholista, hanem ópiumszívó volt) és ezzel elkezdődik az új „évad”. Hosszú, hősi szezón, amely korántsem ér véget a háborúval: utána a *Libération* című szélsőbaloldali napilap haditudósítója lesz, majd később világhíróriporter, de csak 1952-ben lép be a pártba: a börtönbe zárt Duclos-hoz írt híres levelében jelenti be csatlakozását.

Vailland, mint többé-kevésbé minden ember, kivált ha íróról vagy művészről van szó, bonyolult alkat volt és egy sereg ellentmondás hordozója. Az imént említett tisztánlátás mellett sok naivitás is volt benne. Már a háború alatt érdekes jegyzeteket írt de Gaulle személyéről, sok mindent látott, ami akkor még nem volt közismert; ugyanígy nagyon érdekes ma olvasni azt, amit Maóról jegyzett fel. De milyen megéjtő és leszerelő az ábránd, amelyben a felszabadulás után ringatta magát: „Meg voltunk róla győződve, hogy az elkövetkező tíz évben megváltozik a világ arculata... S ez a mi művünk lesz... Már ki is adtuk egymásnak a szerepeket: te leszel Saint-Just, én leszek Robespierre és ki lesz közülünk Marat?... Hány éjszakát töltöttünk azzal, hogy párhuzamot vontunk a Történelem forradalmi közt! De a miénk lesz a legregényesebb... És aztán nem történt semmi. Mi voltunk az elmaradt Forradalom ifjúsága.” (Részlet egy 1963-as cikkből, amelyben barátját, Pierre Courtade-ot parentálta el.) Egyszer meg, amikor egy bőrkabátot vett, arra gondolt, milyen nagyszerű ruha-szerszám lesz a forradalomban. Vailland ekkor teljesen elmerült ebben az ábrándban. Íróasztalán Sztalin arcképe trónolt. Nem csoda, hogy teljesen összeomlott, amikor – a sors véletlene folytán – 1956 tavaszán éppen akkor tartózkodik Moszkvában, amikor a XX. Kongresszus ülésezik. A *Különös játék* íróját ekkor éri életének legnagyobb megrendülése. „Sírtam Sztalin halála napján. És újra sírtam Moszkvából hazajövet Prágában, egy egész éjjel sírtam, amikor másodszor is meg kellett ölnöm, miután olvastam bűneinek történetét.” Különös tehetsége volt hozzá, hogy belelovalja magát abba, mihez egy bizonyos „évadban” kedve volt. Az ötvenes években romantikus elképzelései szerint alakította ki magában a koncepciót arról, hogy a 20. század lovagjai a bolsevikok. Mikor kiderült, hogy nem félistenek, nem lovagok, hanem csak emberek – Vailland összeomlott. Másfél évtizedig a közélet, a politika volt az éltető eleme, boldogan tetszelgett a világmegváltó forradalmár szerepében – de talán helytelen a fogalmazás: nem tetszelgett, hisz őszintén hitt benne. 1956 ősze volt a kegyelemdőfés. De sohasem lett belőle – mint oly sok más hazánkiából vagy francia útítársból – ellenség. Nem kellett kizárni, de nem is váltotta ki 1957-ben az új párttagsági könyvet. A politikai szereplés után megint önmagába temetkezett, de nem

annyira, hogy ne tett volna meg 2000 kilométert kocsiján, hogy ott legyen Togliatti temetésén (mindig nagyon rokonszenvezett az olasz párttal). Bálványa képét leakasztotta az íróasztaláról. Egy másik arcképpel helyettesítette: egy cserfakó, horgas orrú, tépett szájú, barázdás arcú Savonarolával, aki nem más volt, mint önmaga, mert az élvhajász Vailland furcsa mód ilyen aszkéta arcot viselt...

Ezután jöttek a nagy könyv- és filmsikerek. Kivált *A törvény* hozott sok pénzt a Jura-vidéki villa lakójának a konyhájára. Az új „évad” bizonyos mértékig visszatérés az ifjúsághoz, a kamaszévek hedonizmusához. De bármennyire is igyekezett többé nem ábrándokban ringatni magát, minden során (s minden cselekedetén) érződik az immár örök sóvárgás a társak, a közösség, a forradalmi akció iránt. Vailland, aki mindig szigorúan elválasztotta a szerelmet és a gyönyört, s külön elméletet dolgozott ki a libertinus életstílusról, a 18. századi szabadosság dicsőítéséről, haláláig olykor már-már érzélgős nosztalgiával sirta vissza boldog naivsága éveit. Ebben a hatalmas kötetben, amelyben sajnos sokszor bántó sorok, kicsinyes szúrások is olvashatók, egész gazdagságában, egész bonyolultságában tárul ki előttünk egy lenyűgöző ember és egy tehetséges író ellentmondásos pályája és lelkiülete. Olyan ösztönességgel, olyan tisztánlátással, amely lehetővé fogja tenni, hogy a jövő korok kutatói okuljanak esendő korunk emberi viszontagságaiból.

HÁROM NAGY ÖREG HALÁLA

Az elmúlt hónapok halálaratásából három lekaszáltról szeretnék megemlékezni. Hogy mi a közös bennük? Talán az, hogy mindhárman nagyon magas kort értek meg – no meg az, hogy a mi sajtónk, ha nem tévedek, még pusztá napihír formájában sem számolt be az eseményről.

Ami az elsőt illeti, érdekes volna megkérdezni egy elektronikus számítógépet (persze kellő „betáplálás” után), mondja meg nekünk, kik élnek tovább átlagosan, a magyar, vagy a francia írók? Azt hiszem, a versenyt az utóbbiak nyernék meg. Nekünk például sosem volt Fontanelle-ünk, (Corneille unokaöccse, az Akadémia örökös főtitkára), aki kerekén száz esztendeig élt (1657–1757). Henry Bordeaux kilencvenhárom éves korában halt meg 1963-ban; Paul-Albert-Birot, akiről megemlékeztem 1967 decemberi krónikámban, kilencvenéves volt; a 66-ban elhunyt Duhamel sem adta alább nyolcvankét esztendőnél, s még sokáig sorolhatnám a nagy és tartós öregeket. S ki tudja, meddig élt volna Apollinaire, Péguy, Alain Fournier, Saint-Exupéry, Benjamin Crémieux, Jean Prévost, Paul Nizan, Max Jacob, Robert Desnos, Saint Pol Roux és még sok más áldozat a két világháború nélkül?

Ami a másik kritikus megjegyzésemet illeti, sajnos, meg kell mondanunk, hogy nálunk a világirodalmi tájékoztatás nem létezik. Tudom: van egy, a maga nemében remek, folyóiratunk, amely elég gyorsan és színvonalasan hoz szemelvényeket a világirodalom legújabb termékeiből, de a Nagyvilág csak ritkán és szeszélyesen informál. Irodalmi hetilapunk pedig nem véli feladatának, hogy világirodalmi tájékoztatást nyújtson. Napilapjaink kulturális rovatai a világ érdekes közművelődései híreinek egy százalékát sem közlik – kivéve a Magyar Hírlapot, amely tiszteletreméltó erőfeszítést tesz Nagyvilág című heti összeállításában.

No, de abbahagyom ezeket az amúgy sem kifizetődő sirámainkat, és rátérek az első nagy öregre. Jean Paulhanról (ejtsd: Polian) van szó. Ahá! az olvasó máris örvendezik: ismét rajtacsipett francia elfogultságomon, kóros frakomániámon. Ugyan miért kellett volna nekünk megemlékeznünk erről az ismeretlen nagyságról, hisz a kutya sem hallotta a nevét. Erre én azt felelem, hogy van egy francia hetilap, amelyet több mint húsz esztendeje több száz magyar bódében is árusítanak, s ez a lap a homlokán viseli a nevét. A címe *Les Lettres françaises*, s a címfej alatt rögtön ott olvasható: „alapítók: Jacques Decour (a náci agyonlőtték) és Jean Paulhan”. (A hetilap egyébként különszámban emlékezett meg egyik alapítójáról, s főszerkesztője – Aragon – három kolumnás visszaemlékezést közölt róla.)

Jean Paulhan 1884. december 2-án született a dél-francia Nîmes városában, amely

római emlékeiről, különösen óriási arénájáról (103 méter hosszú és 101 méter széles) híres. Azt hiszem, nem véletlen, hogy amikor Paulhan Párizsban telepedett le, választása a Diáknegyedben lévő, szintén római aréna melletti rue des Arènesre esett, s szívesen tekézt e dicső múltú helyen író barátaival (Arland, Dhôtel, Blanzat és mások), vagy – jobb híján – a biztos urakkal, akik a rendre ügyelnek (ez abból áll, hogy reggel összeszedik az éjszaka az amphitheatrumban felejtett bugyikat és egyéb szerelmi szerszámokat).

Apja Frédéric Paulhan filozófus volt; ő maga latint tanított egy messi gyarmati, pontosan tananarive-i gimnáziumban, meg is tanulta a malgas nyelvet; de lemondott a nem nagyon jövedelmező pedagógus pályáról, felcsapott Madagaszkárban aranyásónak, majd Párizsban a Keleti Nyelvek Főiskoláján tanított, aztán katona lett, s 1914 karácsonyán megsebesült. Az első világháború után a Közoktatásügyi Minisztériumban lett tisztviselő, s mint ilyen mindent megtett szürrealista barátai támogatására. Mikor Breton nyárspolgár szülei azt akarták, hogy elfajzott fiúk válllaljon valamilyen tisztos polgári állást, s ne legyen szabadúszó, Paulhan megjelent nála a Panthéon téri szállodában (*Hôtel des Grands Hommes*) és felajánlotta neki valamit, amelynek elnyerése holmi vizsgától függött. Breton azonban szabadkozott, mondván, hogy nem tud megfelelni a követelményeknek. Erre Paulhan kijelentette, hogy előre közli vele, mi lesz a feladat, előre megírja neki a dolgozatot, csak másolja le. Breton erre sem vállalkozott, s megmaradt annak, aki volt. Ezt az anekdotát Aragon hosszú visszaemlékezéséből tudtam meg. A *Lettres françaises* jelenlegi főszerkesztője meleg hangon emlékezett meg róla. De ez csak természetes – gondolja az olvasóm – hisz Paulhan a lap egyik alapítója volt. Én meg hozzátehetném, hogy az Országos Íróbizottságnak is alapító tagja volt, s mint bátor ellenállót letartóztatták. Igenám, de az élet és a történelem nem ilyen egyszerű! Paulhan ugyanis, aki a húszas évek vége óta osvátkodott a francia Nyugatnál, vagyis a *Nouvelle Revue Française*-nél, s egymás után fedezte fel a tehetségeket, a felszabadulás után a kollaboránsok védelmezője lett, s ekkor már természetesen hadilábon állt Aragonnal. Paulhan, akit a németek Drieu La Rochelle közbenjárására engedtek szabadon, szót emelt például Giono érdekében. Rövidesen lemondott a C. N. E. (Országos Íróbizottság) tagságáról, s megint a l'art pour l'art híveként irt és hadakozott.

Paulhan a francia irodalom szürke emjnciásának hívták. „Nem kevés könyvet irtam – mondta – valamennyi talált vagy hétszáz-kétezer olvasóra. Szerintem ez nagyon tisztességes szám, noha kiadóimnak nem mindig ez volt a véleménye.” Valóban: Paulhannak sokkal nagyobb volt a hatalma, mint a neve. Az írói berkekben ropant befolyásos író, kritikus, szerkesztő a nagyközönség előtt szinte ismeretlen volt, s csak élete vége felé lett többé-kevésbé ismert, amikor a bulvárlapok is sokat írtak róla, mert neki tulajdonították azt az *Histoire d'O* című pornográfának mondott regényt, amelyhez először irt (és amelyet nemrég Fehér Ferenc hosszan elemzett a *Kritika* hasábjain.) Én is olvastam *O történetét*, amely a maga nemében talán a 18. század libertinus irodalmát is túlszárnyaló remekmű, s olyan stílusbravúr, amely önmagában is kizárja a pornográfia vádját.

Paulhanról valaki azt mondta: „maga a jóakarát szolgálatába állt álnokság”. Csupa ellentmondás volt az élete, csupa paradoxon az életműve. Azt rebesgették, hogy nem vesz komolyan semmit, hogy szadista, aki szereti barátait feszélyezett helyzetbe hozni, hogy állhatatlan, hogy megfoghatatlan, kisiklik minden skatulyából, s hogy valóra váltja azt a talleyrand-i mondást (a Gallimard-cég a volt Talleyrand palotában székel és Paulhan a Gallimard, illetve az N. R. F. irodájából gyakorolta nagy hatalmát!): „a szó azért adatott az embernek, hogy eltitkolja vele gondolatát”. Mások szerint mindvégig megmaradt dél-francia tréfamesternek, különöc beugratónak. Tény, hogy tudatosan és szenvedélyesen művelte a paradoxonokat, de ugyanakkor elvetett minden művészkedést. Keverte a racionalist és a misztikust, de azért volt egy alapeszméje, mégpedig a szép, a szépség kultusza, habár a szépet sokszor csak a ritkával azonosította – Baudelaire és Apollinaire nyomdokain. Minden könyvet olvasott, minden festőt ismert (Braque és Picasso első kollázsait lehetett látni dolgozószobájában s Duabuffet és Fautrier volt a kedvence), de nagyon keveset írt. Dühödten ül-

dözte az ékesszólást, irtotta a közhelyet, s a természetet, a spontánt dicsőítette – de sokszor a mives stíluskékely márvány merevségével.

Bár évtizedekig volt a *Nouvelle Revue Française* főszerkesztője, a széles publikum éppúgy nem ismerte, mint nálunk Osvátot. Közben felfedezettjei egymás után akasztották le a Goncourt-díjakat. Végül 1945-ben mégis elnyerte az Akadémia Irodalmi Nagydíját, sőt még később, nyolcvan esztendőskorában, be is választották a „kupolás kriptába”. Olyanok köszönhetnek neki nagyon sokat, mint Eluard, Michaux, Jouhandeau, Arland és Artaud, akiknek útját kemény kritikával és sok jó tanáccsal egyengette. Tapintatos volt és szerény, de azért szerette az irodalmi *gloire*-t (gyűjtötte a ritka kitüntetések és medáliákat). Halála előtt nem sokkal nyilatkozta egy újságírónak: „Mindig elkésztettem, hogy nem lehettem jelen születésemnél. Ha meghalok, legalább szerencsém lesz és jelen leszek.” Ez a „beköpés”, azt hiszem, jól jellemzi látszatra felszínesen csillogó hökkentményeit...

*

Két héttel Paulhan után hunyt el a kilencvenéves Jean Schlumberger, akinek pályája szintén a *Nouvelle Revue Française* folyóirathoz fűződik, amelynek alapítója és első szerkesztője volt. Olyan magas korban távozott és olyan szűk kör ismerte már csak, hogy, akik csak hallomásból, a lapokból tudtak róla, alighanem így kiáltottak fel: „Mi az, hát még élt?”

Igen, élt, s talán elmondhatjuk, hogy eleven anakronizmusként, mert munkássága az utóbbi évtizedek során mind nagyobb hullámokat verő, szennyes irodalmi fekete tengerben szinte magányos, tiszta, eszményi szigetként húzódtott meg. 1877-ben született, az akkor még Németországhoz csatolt elzászi Guebwillerben. Jómódú szülei janzenista szellemben nevelték, s hosszú életén át hű maradt a pascali puritán hagyományokhoz. Anyai dédapja az a híres Guizot történész volt, aki Lajos Fülöp miniszterelnökeként a sokszor idézett jelszót adta ki: „Gazdagodjatok meg!” a 19. század tülekedő polgárságának. Schlumberger-től távol volt minden ilyen tülekedés. Az ő jellemének fő vonása a tapintat volt, s az erényes erély kultusza. Ami annál meglepőbb, mert legjobb barátja André Gide volt. Schlumberger vele meg Jacques Copeau-val alapította meg 1909-ben a *Nouvelle Revue Française*-t. Mindhárman arra vállalkoztak, hogy harcot indítsanak az irodalmi berkekben akkor dúló pusztító piaci vásárnak, a sógor-komaságon alapuló értékrendnek. Tudjuk, hogy a folyóirat milyen óriási szerepet játszott a két háború közti francia irodalmi életben. E sikerben nem csekély része volt Schlumberger ritka ereklési erejének, nemes gondolkodásának, s persze nem utolsó sorban annak is, hogy noha ő maga minden porcikájával a puritán erkölcs, a nemes akarat, az ösztönöket megvető értelem híve volt, meg tudta érteni, sőt értékelni és felkarolni is tudta azokat, akik az esendő emberi érzések zűrzavarában alámerültek a dosztojevszkiji mélységekben (szándékosan emlitem az orosz óriás nevét, mert Gide könyvet szentelt neki, Copeau pedig, aki a *Vieux Colombier* színházat vezette, több Dosztojevszkij-művet alkalmazott színre).

Schlumberger nem volt igazi szépiró. Ama ritka eset történt meg vele, hogy első regényét (*Üvegfal*) kivonta a forgalomból és a megmaradt példányokat megsemmisítette. Tehát a második regénye lett az első: *A nyugtalan apaság* (1913), de nem aratott vele sikert. Az 1921-es *Boldog ember* című kisregény már jobban sikerült, s azt a címet is adhatta volna neki (kivált ha Gide barátja *Tékozló fiú*-jára gondol), hogy *A tékozló apa*, mert arról szól, hogy egy férfi elhagyja otthonát és aztán visszatér amerikai kalandjai után családjához (mindezt egy fiához intézett levélmonológban mondja el).

Legjelentősebb műve a *Családtő* (1931), amelyet Hevesi András fordított magyarra (1935), s amely egy Saint-Saturnin (ez eredeti címe) nevű uradalom körül játszódó családi tragédia, három nemzedéken keresztül. Sajnos, itt is kiütközik, hogy a szerző voltaképp nem igazi mesélő, hanem inkább moralista; az olvasó nem kerül igazi kapcsolatba a személyekkel, a hang inkább a szónok és a bíró tónusa, mint az együttérző alkotóé. Néha azonban, amikor az író egybe tud olvadni hőseivel, bonyo-

lultan és mélyen elemző átérzéssel tárulnak elénk a lélek mélységei. 1935-ben írta utolsó regényét (*Négy fazekas története*), amelyben – nyilván Gide hatására, ki ekkor a kommunizmus felé fordult; illetve általában a francia Népfront-korszak légkörétől befolyásolva – már megkísérli bizonyos társadalmi és termelési kapcsolatok elemzését is, ő, aki eladdig mindig az örök eszmények társadalom felett lebegő felhőire tekintett. Legutolsó szépirói vállalkozása, a magyarul is megjelent *Szenvedély* című 1956-os novellás kötet (magyarul 1962-ben) azt tanúsítja, hogy – a szépirodalom területén – legjobban a novellában talált magára, s klasszikusan kristályos stílusban, tapintatosan, nemesen, egyszerűen vizsgálja az emberi lelkiismeret és felelősség, a test és lélek viszonyát; s azt is bebizonyította, hogy még ma is lehet tragikus témákról szenny és bűz nélkül szólni – ha többé-kevésbé pusztában is.

Schlumberger sok-sok évtizeden át vívta Don Quijote-i harcát a dekadencia, az elpuhultság és az irodalmat elöntő csatornavíz ellen. Corneille emlékének szentelt 1936-os antológiájában hitet tett, Racine-nal szemben, a „hősi művészet” mellett, szemben az „élvétel művészetével”; mindvégig azt vallotta, hogy a művészetnek „példaképet” kell adnia az embernek. De csak az írók írója maradt. A mai közönség nem akarja, hogy neveljék, fittyet hány minden didaktikus törekvésnek, s Corneille szónoki szenvedélyét elvont pátoznak érzi. Ha már választania kell, Racine-t választja. Schlumberger harca azonban még így sem volt hiábavaló: előkészítette a talajt a modern „hősi” irodalomnak, Malraux-nak és Saint-Exupérynek. Az emberi méltóságba vetett hite nem volt arányban művészi tehetségével, de mint moralista ő volt talán az utolsó nagy francia erkölcsitanító.

*

Néhány hónappal később, szintén roppant magas korban, hunyt el az az André Salmon, akit egy Budapesten 1963-ban megjelent francia irodalomtörténet már 1926-ban eltemetett. Ő volt a századeleji nagy művészeti forradalom egyik utolsó élő tanúja. Különös, érdekes, eredeti figura, kinek esküvőjére legjobb barátja, Apollinaire külön köszöntőt költött: *André Salmon esküvőjén felolvasott költemény* (1909. július 13.), s mivel az esemény a nemzeti ünnep előestéjén történt, a bohókás poéta így írt:

Párizst föllobogózták, mert megházasodik André Salmon barátom
Holmi gyalázatos lebuiban találkoztunk először
Ifjúságunk idején
Fújtuk mindketten a füstöt és rossz ruhában vártuk a hajnalt
Szerelmesen ama szavakba miket új értelemmel kell telítenünk*

A vers sokkal hosszabb, mint amit itt idézek, de nem mondja el a legérdekesebbet. Azt, hogy Salmon fogadásból nősült, vagy viccből, vagy nem is tudom, hogy mondjam. A nagy tréfagerjesztő Apollinaire rávette, hogy vegye el feleségül az első nőt, akit meglát egy diáknegyedi lebuiban. Így is történt. (A házasság egyébként – ennek ellenére – nem sikerült.)

Ekkor még csak huszonnyolc éves volt. 1881-ben született Párizsban. Gyermekkorát és kamaszéveit Oroszországban töltötte. Pétervárott, a Gagarinszkaja utcában lakott, s egész életére teleszívta magát a cári Oroszország sejtelmesen lázadó és véres változásokat tartogató levegőjével. Miután hazatért, azonnal bekerült, előbb a montmartre-i, majd a montparnasse-i újító társaságba. Előbb a szimbolistákkal, aztán a kubistákkal, majd a futuristákkal a dadaistákkal és a szürrealistákkal vívta a művészeti forradalom küzdelmét, de mindig megmaradt „iskolakerülőnek”, azaz eklektikusnak. A kezdő költő felett Paul Fort, a poéta-fejedelem bábáskodott, de Salmon még ismerte Isabelle Rimbaud-t, a látnok költő nővérét, aki dedikált is neki egy példányt az 1917-ben megjelent, agyoncenzúrázott háborús riportkönyvéből. És ismerte Izambard urat is, a charleville-i tanárt, aki Rimbaud-t tanította. Versköteteit olyan

* Kálnoky László ford.

festők illusztrálták, mint Modigliani, Derain, Marie Laurencin, Pascin; őt magát többször lefestette és lerajzolta egyik legjobb cimborája, Picasso.

Salmon költőnek indult, s vagy hét kötet verset publikált. A legjelentősebb az 1919-es *Prikaz*, vagyis „Parancs”. Ezt a zaklatottan zengő, ütemes szabad verssorokban patakzó poémát néhány hét alatt írta, lázasan és fájdalmasan, amikor, mint Oroszországban felnőtt poéta, megrendülten hallotta a forradalom híreit. A költemény orosz címe arra utal, hogy a tömegek a fagy, az éhség és a nyomorúság parancsára mentek a forradalomba. Ekkor, amikor Párizsban általában még hevesen elítélték a távoli eseményeket, s a francia *rentier*-ék az orosz kölcsön elvesztését siratták, Salmon nem mint politikus, hanem mint költő, érzelmi mentségeket keresett a bolsevikoknak. Nemzedéke egyik legtehetségesebb költőjének indult, lehetett volna belőle valamilyen Cocteau-féle ezeremester, de nem lett átütő erejű, vezető művész egyéniség. Inkább csak mint nagy idők nagy tanuját és buzgó krónikását tartották számon.

Több regénye is megjelent (az utolsót a télen olvastam: *A két lövetű monokli* a címe, s a cselekmény is ilyen kacifántos), ezek javarészt önéletrajzi szövegre szőtt bohémkrónikák. Leghíresebb a *Gyöngéd gazemberek*. Írt még sok művészeletrajzt. Ezek közül egy magyarul is megjelent, eddig két kiadásban (*Modigliani szenvedélyes élete*). Minthogy évtizedekig foglalkozott műkritikával, sok Párizsban élő magyar művészről is írt, többek közt Csáky Józsefről és Farkas Istvánról. Mellesleg, ha már a magyar vonatkozásokról van szó, megemlíten, hogy írt egy *Nacsalo*, vagyis „Kezdet” című négyfelvonásos drámát. Az orosz című darab a forradalom kitöréséről szól, és több párizsi meg vidéki színházban játszották. De hol itt a magyar vonatkozás? Ott, hogy a fordulatos színmű egyik alakját, név szerint Arkagyij Arkagyijevicset, a szerző Zichy Mihályról mintázta, akit még gyermekkorában ismert meg. Kiváló hazánkfia ugyanis akkor Pétervárott dolgozott, s egyébként kitűnően beszélt franciául, mert előzőleg öt esztendőt Párizsban töltött, ahol a Párizsi Magyar Egylet elnöke volt.

FRANCIA VONATKOZÁSÚ KÖNYVEK

Nagyon csinos és izléses Victor Hugo kötetet kínál a Magyar Helikon *Századok legendája* címmel, Szegzárdy-Csengeri József műértő válogatásában. Eleddig ez a 40 íves mű a legrepresentatívabb magyar Hugo-válogatás – igaz, hogy ez még csak a második. Fantasztikusnak tetszik, de igaz, hogy az első csak majdnem hetven évvel a költő halála után, 1953-ban jelent meg. Hogy ez miért alakult így, arra rámutat igényes utózávában Szegzárdy-Csengeri, nagy felkészültséggel és széleskörű tájékozottsággal vizsgálva Hugo lírai *oeuvre*-jét, illetve a francia (és magyar) utókor hálátlanságának okait. Bátor tanulmányában, amely alighanem a legjobb magyar Hugo-esszé, ki meri mondani, hogy „Victor Hugo a legnagyobb költő”, és nem teszi hozzá a gide-i „sajnos”-t. S azt is megjegyzi, hogy „Hugo a *Fenyítések* és *A rettenetes év* jogán a francia politikai költészet legnagyobb alakja”. S ezen is túl, bebizonyítja, hogy Shakespeare, Dante és Goethe társaságában van a helye. Egyébként az utószó remek párhuzamot von Hugo és Petőfi közt. A kötet külön érdekessége és értéke, hogy Hugo ön-illusztrációit is bemutatja – most először a magyar olvasónok.

Ugyancsak Szegzárdy-Csengeri válogatásában jelent meg az Európánál Hugo *Ezt láttam* című naplója, mely a hosszú életű költő rendkívül gazdag és színes emléktára. Majdnem egy évszázad királyai, miniszterei, írói, tudósai, akadémikusai vonulnak fel benne – egy kitűnő riporter tükrében. Részemről nagyon élveztem, hogy Hugónak Lajos Fülöp mesélte el, hogyan akarta Pétion megházasítani Robespierre-t, mert tele volt „képzelt bajokkal, fanyarsággal, keserőséggel, rosszkedvvel, méreggel és epével... Asszony kellene ide” mondta a Konvent elnöke, de hasztalan: a nagy forradalmi vezér megmaradt annak, akinek – amint szintén a király idézte – Mirabeau mondta „macska, amelyik ecetet iszik”. Vajon hogyan alakult volna a francia történelem, ha a Megvesztegethetetlen hajlik a jó szóra és megnősül? Tetszett, hogy egyhelyt Hugo az utcalányt szellemesen „Mindenki-szultán háremhölgyének” nevezi.

A legmeggrázóbb rész *A Balzac halála* című fejezet; a legérdekesebb pedig az 1870-es ostrom idején vezetett napló, mikor a nagy költő patkány- és lóhúson élt.

A Magyar Helikon közzétette Stendhal Műveinek 6. kötetét, amely két híres önéletrajzi írást, *Henry Brulard életét* és az *Egoista emlékezéseket* tartalmazza. „A legarisztokratikusabb hajlamaim voltak és vannak ma is, mindent megtennék, hogy boldog legyen a nép, de azt hiszem, inkább börtönben tölténék el két hetet havonként, mint hogy együtt éljek a butikok lakóival” írja az első írás 27. fejezetében, és azt hiszem ebben az egész Beyle benne van. Ez a mondat talán fényt vet a Stendhal kitálalta „egotizmus” szóra is, amely semmiképpen sem önzést, hanem csak nagy érzékenységet takar. A maga korában ritka, már-már 20. századi szenzibilitást – legalábbis ez derül ki a rengeteg emlék, kitérő, a sok (részben téves) filológiai utalás tömkelegéből, amelyeken azonban érdemes átrágnunk magunkat, mert olyan remek részeket olvashatunk, mint az *Egotista emlékezések* 3. fejezete, melyben azt meséli el, hogyan akartak 1821-ben buzgó barátai véget vetni immár szégyenletes „szüziességének” (38 éves volt!) – egyébként sikertelenül, mert – mint írja – „tökéletesen csődöt mondta, teljes fiasco”. Ha elolvassuk ezeket az emlékezéseket, igazat adunk Illés Endrének, a legjobb magyar stendhaliánusnak: „Az egotizmus csupán szenvedélyes védekezés a világ ellen.”

Egy nagy ugrással az időben (de csak az időben!) az Európánál megjelent új Malraux-regényre térek (*Az ember sorsa*), amely tulajdonképpen most jelent meg igazán először nálunk, hiszen az első változat (*Emberi sorsok*, 1934) csonka és oly gyenge volt, hogy Gyergyai Albert a Nyugatban kénytelen volt izekre szedni a fordítást. Azért ma már aligha lesz olyan sikere, mint akkor frissiben. Az eredeti 1933-ban nyerte el a Goncourt-díjat, s ez volt Proust díjazása után a legkiemelkedőbb Goncourt. A francia sajtó, a szélsőjobbtól a szélsőbaloldalig, meglepetten fedezte fel az üstökösként felvillanó ifjú tehetséget. Mauriac ezt írta Naplójában: „... különös társadalomban élünk; öreg, unatkozik, megbocsát annak, aki érti a módját, hogyan szórakoztassa, még ha félelmet vált is ki belőle... A tehetség lefegyverzi. Íme egy fiú, ki már serdülő korában törrel a kezében indult meg feléje...” Tudjuk, hogy az „öreg társadalomnak” nem is kellett félnie: a tört tartó ifjú titánból tizenkét év múlva de Gaulle minisztere lett. Akárhogyan is alakult a szerző emberi sorsa, *Az ember sorsa* nagy regény. Főhőse a halál. Vezető gondolata és érzése a kétségbeesett hősieség. Léghőre a kaland, s az akkor még a kommunizmussal kacérkodó író minden kollektív szándéka ellenére is a magány költője, az első, s bizonyos mértékig még a későbbi ifjú Sartre-nál is szélsőségesebb egzisztencialista, kinek apja (a *Royal Dutch* tőnkrement ügynöke) és nagyapja öngyilkos lett. (Réz Pál fordítása, melynek nehézségét, mint szaktársa a Malraux-fordításokban, fel tudom mérni, kitűnő – de miért írja, hogy „szüziességi öv” az erényövről?)

Tizennégy évvel az eredeti után végre megjelent (Görög Livia színvonalas tolmácsolásában) a Gondolatnál Armand Lanoux *Jónapot, Zola úr* című remek írói arcképe, mely egyúttal új utat nyitott az írói monográfiák sorában. Lanoux-nak sikerült egy egészen eredeti, csipős és izes, de azért értékes és tartalmas cocktailt készítenie a zweigi és maurois-i regényes életrajzból meg a professzoros-filoszofos monográfiából. Ember- és korközelbe hozza hőjét, akinek nagysága és gyengesége tárgyilagos szenvedélyességgel tárul elénk. Reméljük, hogy Lanoux újabb írói-portréja, a szintén remek és pótolhatatlan *Maupassant, a szépfüű*-ra már nem kell tizennégy évig várnia a hazai közönségnek.

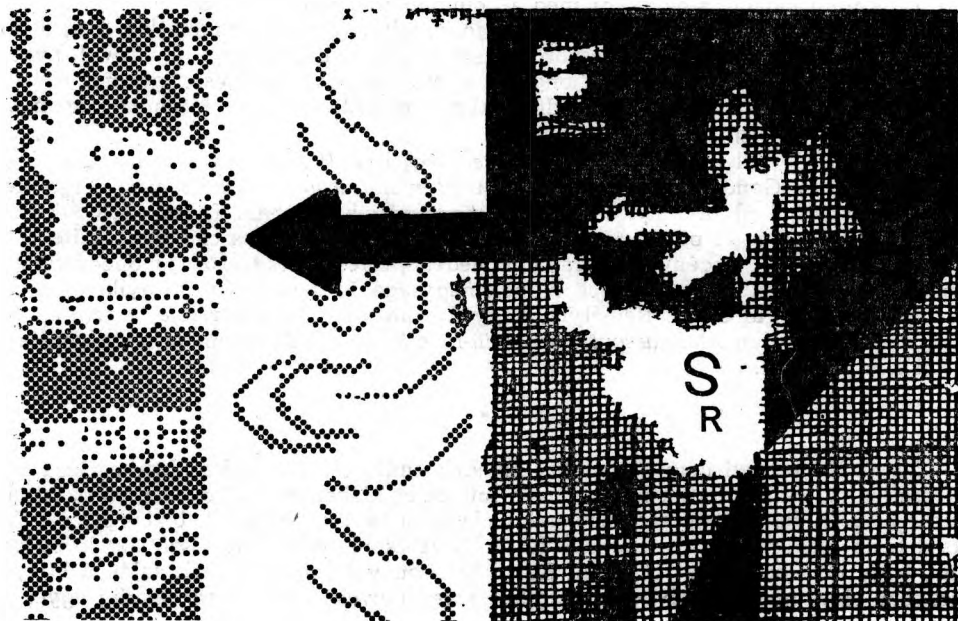
*

Végül két eredeti magyar munkát kívánok említeni. Az egyiket Csorba Géza írta Modiglianiról és a Corvina népszerű „A művészet kiskönyvtára” c. szép sorozatában jelent meg. A fiatal művészettörténész széleskörű tájékozottsággal, biztos kézzel vázolja fel a tragikus sorsú, legendás festő életét és munkásságát. Csak azt kifogásolom, hogy nem használta fel Bálint Rezső kis könyvét (igaz, ma már talán a könyvtárakban sincs meg), amelyben a tragikus sorsú művész megírta az eddig egyetlen

magyar visszaemlékezést az *École de Paris* kiváló alakjára, kivel két évig együtt lakott a Montparnasse-on.

A másik mű messze visz a művésztől, bár Zsigmond László *Franciaország 1789–1968* című történeti munkájának dicséretre válik, hogy ki-kitér a művelődésre és a művészetre is. (Kossuth Könyvkiadó). A „fül” szerint „a rendelkezésre álló kezetek között a lehető legárnyaltabban mutatja be a modern Franciaország kialakulásának folyamatát”. Nem értem, mire céloz ez a furcsa és alighanem suta fogalmazás. Miféle „keretekről” van szó? A mű egyébként csakugyan nem olyan sematikus, mint a tíz évvel ezelőtt született hasonló munkák, azt azonban én – az említett füllel szemben – nem merném állítani, hogy „különös erénye választékos stílusa”. Már az első mondat is így hangzik: „A munkának, amint címe és szerkezeti felépítése is mutatja”... stb. Szerintem így általában csak emberi munkáról lehet beszélni. Ha a saját könyvére gondol a szerző (ami nem kétséges), így kellett volna fogalmaznia: „E munkának”... stb. A gazdag és érdekes képmelléklet egyik képaláírása az „Algériában szervezkedő ellenforradalomról” beszél. Hogyan lehetett „ellenforradalom” az a megmozdulás, amely nem forradalmi rendszert akart megdönteni, hanem egy jellegzetes polgári demokráciát? Csak államcsíny lehetett! (Az is volt...) Lavalról írja a szerző: „Baloldali múltja és a francia átlagembert tipizáló (*sic!*) figurája...” Miért és mennyiben volt Laval alakja tipikus? Azért, mert ügyvéd volt és fehér nyakkendőt viselt? Apróságok: a szerző Blumot – mint nálunk általában – Blümnek ejti helytelenül, legalábbis erről tanúskodik az áruló – őt rag: „Blumöt”. Ez túlbuzgóság, a franciák ugyanis csak Blumnak ejtik (*u*, mint *Ubul*). Ugyancsak túlbuzgóság a Force Ouvriere szakszervezetet mindig Force-nak írni, hiszen *e* és *i* előtt nem kell a *cédille*, ha *sz*-nek ejtjük a *c*-t. Szintén a túlbuzgóság számlájára írható, hogy a francia szervezetek és intézmények neveibe felesleges genitívusokat iktattak: nem *Comité Française* (!) *de la Libération Nationale*, hanem csak partitívus, vagyis *C. Français* (és nem nőnemben – ez is túlbuzgóság, de sajnos majdnem az egész könyvben minden hím-nemű francia szónak nőnemű a jelzője!) *de Libération Nationale*.

Csak azért bohászkodom így, mert igenis el lehet érni egy magyar szerkesztőségben és nyomdában is, hogy hibátlan legyen a franciaság. Az említett Hugo- és Stendhal-kötetekben például nincs hiba!

EMBER ÉS SZEREP A SIROKKÓBAN

Hernádi Gyula írói törekvései ma már – négy kötet próza és hét film után – nyilvánvalóak. Felesleges kritikái „álkulcsokkal” közeledni hozzá, az író és a műhely erős karaktert mutat: maga igazítja el az olvasót. Hernádi a kor, a huszadik század nagy történelmi és társadalmi konfliktusainak végső lényegét keresi. Úgy dolgozik, mint a matematikus: a legbonyolultabb helyzeteket, a legösszetettebb problémákat is néhány alapvető tényezőre vezeti le. Vagyis a konfliktusok mértani ábráit szerkeszti meg, képleteket ír fel, melyek a meghatározások aforisztikus nyelvén sűrítik magukba valamely belső ellentmondásokkal terhes struktúra legfontosabb szociális, lélektani és erkölcsi elemeit. „Ne élményeket mesélj, definiálj!” – olvastuk egyik korábbi novellájában. Ezzel az igényével a magyar próza hagyomány legáltalánosabb és legnépszerűbb áramlatának mond búcsút. Szakít az anekdotázással, megveti a mesélés olcsó kényelmét, elutasítja a líraiság vagy az impresszionizmus csábításait. Helyettük a tárgyyszerűséget választja és a logikát: mintegy ontológiai természetükben ragadja meg a társadalom és a történelem konfliktusait. Általában néhány alapvető fogalomra redukálja le ezeket a szerfölkött bonyolult összeütközéseket. A *Folyosók* az ember metafizikai és társadalmi aktivitásának kölcsönösségét faggatja. A *Szegénylegények* az atomizált tömeg és a manipulációs-terrorisztikus hatalom eleve eldöntött küzdelmét vizsgálja. A *Csillagosok, katonák* a forradalom és a humanizmus viszonyára figyel. A *Fényes szelek* a forradalom belső konfliktusait s az őt érő külső manipuláció következményeit vonja elemzésének körébe. Megannyi alapvető konfliktus ez: a modern társadalom szerkezetének felettébb jellegzetes „képletei” jelennek meg szemünk előtt. Új regénye: a *Sirokkó* (amelyből Jancsó Miklós rendezésében most készült magyar-francia koprodukciós film) ugyanilyen fontos konfliktust világít át, ugyanilyen fontos „képletet” öltöztet történetbe és stílusba: az emberi személyiség és a manipulációs-terrorisztikus társadalmi vállalkozások viszonyát.

A modern kor sajátos paradoxona, hogy egyszerre fejleszti és sorvasztja az emberi személyiséget. A személyiség – tudjuk – történelmi produktum: a civilizáció fejlődésének bizonyos szakaszán keletkezik, létéhez a szabadság és a civilizált élet bizonyos foka kell. A modern kor potenciálisan növeli a szabadság és a civilizáció mértékét: a technika kiterjeszti a szabadság lehetőségeit, az információk bősége, a művelődés demokratizálódása elősegíti a civilizált életet. Mindez tehát az emberi személyiségek fejlődését eredményezi, mennyiségi és minőségi szinten egyaránt. A fejlődés mégsem folytonos, legalább annyi erő fékezi, mint ahány előre hajtja. A huszadik században kialakult társadalmi mechanizmusok jelentős részének ugyanis nem szuverén „személyiségekre” van szüksége, hanem engedelmes „alattvalókra”, a központból érkező utasítások egyszerű végrehajtóira. Ez a mechanizmus, a személyiség korlátozására és elfojtására irányuló tendencia vegytiszta formában érvényesül a fasizmusban, de jelen van a kapitalista „konzum”-társadalmakban is. E mechanizmus nem személyiségekre, hanem *szerepekre* épül, s manipulációval, terrorral, a propagandaapparátus és a hatalom eszközeivel arra kényszeríti alattvalóit, hogy előre elkészített szerepekhez igazodjanak, kész formákba simuljanak. E szerep-kategória együttjár az elidegenedés fogalmával. A szerep, amibe az elidegenedett ember kényszerül, konvenciók, sztereotípiák szerkezete. Az ember nem lehet önmaga, a szerep előírásaihoz, mások terveihez kell alkalmazkodnia. Jelleme elvesz, erkölce feleslegessé válik, szabad választását a szerep automatizmusa váltja fel. A szerep az egyéniség elsorvasztásával, az autonóm ember megsemmisülésével jár. Mint Heller Agnes, a „sztereotípiák” legutóbbi marxista értelmezője mondja *Társadalmi szerep és*

előítélet című tanulmányában: „Minél sztereotipabb szerepfunkciók alakulnak ki, annál kevésbé „nő fel” az ember történelmi hivatása magaslatára”. A szerepfunkciók bővülése – a személyiségek fejlődése helyett – tehát a történelem veszedelmes, konzervatív tendenciái közé tartozik.

A modern kor számos szerepfunkciót ismer: az alattvaló, a katona, a csendőr és az összeesküvő mind lehet szerep. Hernádi új regénye az összeesküvő és merénylő szerepének elemzését választja. Azt beszéli el, hogy egy emberi személyiségből: Lázár Markó horvát hazafiból miként lesz a merénylő szerepkörének betöltője, az a valaki, akit királygyilkosságra szemelt ki az összeesküvés.

A regény konkrét történelmi tényekre épül, noha nem ragaszkodik a megtörtént események valamennyi mozzanatához. 1934. október 9-én Marseille-ben egy macedon-bolgár merénylő meggyilkolta Sándor jugoszláv királyt és Barthou francia külügyminisztert. A rendőrségi vizsgálat a szálak felgöngyölítése során az ORIM nevű macedon terrorszervezethez, majd ezen keresztül a horvát nacionalista Usztasához jutott el. Így derült fény a magyar hatóságok által fenntartott jankapusztai táborra, amely kiképzési lehetőséget és menedékhelyet adott az Usztasa aktivistáinak. Jankapuszta nem szolgált ugyan a marseille-i merénylet laboratóriumának vagy előszobájának, de mint mondtuk, Hernádi nem is ragaszkodik a történelmi események minden mozzanatához. Ezért helyezheti Magyarországra a valójában más körülmények között megszervezett merénylet előkészületeit. Nem krónikát ír, hanem regényt, sőt elvontabb konfliktusokat elemző regényt, azt is mondhatnánk: parabolát. Nem az foglalkoztatja, hogy az Usztasa hívei miként szervezték meg a Sándor elleni merényletet, hanem az, hogy egy autonóm, „belülről vezérelt” ember miként válik egy szerepfunkció – a merénylő-sztereotípiára – betöltőjévé, illetve képviselőjévé.

Lázár Markót ravasz manipulációk fosztják meg önmagától, s tesz ki egy terroristikus vállalkozás készséges eszközévé. A nacionalista mozgalomhoz talán szubjektív tisztességből, hazafias lelkesedésből csatlakozott. A jankapusztai kiképzőtáborba azonban már tört lélekkel és zavart szívvel érkezik. Itt azután, bekerül egy gátlástalan és ördögi mechanizmus fogaskerekei közé. Egyszerre keltenek benne félelmet és agresszív hajlamokat. Szorongásokat ültetnek el benne, agresszivitásának talaja a rémület, az üldözési mánia. „Az ől szűk terében – olvassuk a tanya disznóóljában menedéket kereső, rémképektől gyötört Lázár félelméről – Lázár összehúzódik, minden leépül róla, már csak a félelem absztrakt, tiszta nedvei mossák, előfutnak rejtett csatornáikból, átszakítják a milliméteres szárazság gátjait, szájaiba töltik fátyolos, sós izeiket.” A fasizmus, a terror, általában a korlátlan és törvénytíró hatalom lelkiállapota, „közérzete”, mint ismeretes, a *paranoia*. Jellemzőek azok a rémálmok, amelyekkel Lázárnak kell viaskodnia. Agresszív ösztöneinek hirtelen fellobbanását szinte kivétel nélkül szorongásos álmok készítik elő. Ezek az álmok kegyetlenül megkínózzák, de talán csak azért, hogy annál gátlástalanabb agresszivitással vegyen elégtételt magának a múlt sérelmein és szenvedésein.

A félelem légkörében aztán Lázár gyilkossá válik, s minél többet öl, annál nagyobb hidegvérrel húzza el a ravaszt. Ellenségeket, ártatlanokat, sőt bajtársakat gyilkol meg közönnyel és kegyetlenül. S mind e mögött ott az Usztasa, Ante és társai, akik egy mérnök pontosságával és egy pszichológus emberismeretével terelgetik Lázárt a cél: a szerep felé. Az emberi személyiség áldozatává válik az ördögi manipulációnak, Lázár elveszíti szuverénitását: „merénylővé” alakul. Tökéletes merénylő válik belőle: hidegvérű, gátlástalan – automata, mint a fegyver, amellyel a gyilkosságot végre kell hajtania. Hivatásos merénylő, mint az a Matuska Szilveszter, akiről Lázár inasa és egyik áldozata, Horváth olvas. „Valami kényszerít arra, hogy vért lássak, tüzet, robbanást, érzem a füst szagát” – hangzik az agg tömeggyilkos Hernádi által interpretált nyilatkozata. Lázár is ezt a belső kényszert érzi: irányítóinak, megbízóinak sikerült kialakítani benne a gyilkos kondicionált reflexeit.

Ember és mechanizmus különös viszonyának tanúi vagyunk. Az ember elveszíti autonómiáját – önmagát –, s mindenestül a mechanizmus karmaiba kerül. A mechanizmus pedig logikusnak tetsző szabályok egész rendszerével kormányozza arc nélküli, pusztán szerepfunkciókat betöltő eleven alkatrészeit. Kemény szabályok ezek.

egy állati szintre leszállított társadalom struktúrájának törvényei. A regényben leírt tyúkfarm s azok a szabályok, melyek e farm gondozásának módszereit meghatározzák, ennek a struktúrának s e struktúra vezetési kódexének a szimbólumai. Az a folyamat, melynek során az egyes ember és a társadalom elveszíti humanisztikus arculatát, dialektikus, kölcsönös. Az embertelen mechanizmus elsorvasztja a személyiséget, a szerepfunkciók betöltésére redukált emberek pedig nem szabnak gátat a dehumanizált mechanizmusnak, sőt féktelenebbé teszik a manipulációt.

Hernádi arra is rámutat, hogy az ilyen mechanizmusok kifejlődését milyen körülmények és helyzetek segítik elő. A regény összeesküvőit kezdetben hazafias célok: a nemzeti függetlenség, az elnyomás elleni küzdelem eszményei lelkesítették. Az eszményeket s főként megvalósításuk eszközeit azonban nem hozták összhangba az emberi személyiség autonómiájával, a személyiség humanisztikus és morális érdekeivel. Minden tétjüket a terrorakciók lapjára tették, s ezért a terrorhoz kellett igazítaniuk a személyiséget is. Vagyis szerepfunkciók ellátásává kellett sorvasztaniuk az emberi autonómiát. Eppen ezért elvetik az erkölcsi választás és felelősség gondolatát. A regényben megjelenő Matuska Szilveszterrel mondhatnák ők is: „minden gonoszság felülről jön, mint minden jóság. Én ártatlan vagyok”. A felelősséget eleve elutasítják maguktól, a kitűzött cél, úgy gondolják, mindent igazol. A kitűnő lengyel író, Brandys *Beszélgetés Ballmeyer tábornokkal* című novellájában így fejt ki egy náci tábornoknak a jankapusztai terroristák által is vallott álláspontját: „a felelősség mindig absztrakt... Absztrakció, amely a végeredmény pillanatában válik valóságossá: a győzelem vagy a vereség pillanatában. Csak akkor lehet eldönteni, ki és miért felelős.” Az emberi személyiség ugyanis állandóan tudatában van felelősségének, a szerepfunkcióba kényszerített ember – mint ezt a háborús bűnösök pere is bizonyították – azonban áthárítja a felelősséget a vezetésre vagy az ügyre, aminek szolgálatába szegődött, aminek eszköze lett. S így érthető az a megjegyzés, amelyet Brandys tesz: „Mivel elbukott az általuk elfogadott álláspont... az emberből nem marad semmi.” Igen, ha az ember lemond szuverenitásáról, s mindarról a morális értékről – felelőségről, választásról, lelkiismeretről –, ami a szuverén emberség fogalmának következményei közé tartozik, másoknak, esetleg személytelen hatalmaknak vagy vállalkozásoknak engedi át önmagát. S nemcsak személyiségét, autonómiáját szolgáltatja ki, hanem létét is.

Brandyst annak bizonyítására idéztük, hogy Hernádi műhelye korántsem spekulatív, nem külcenc módon előállított problémák laboratóriuma. Ellenkezőleg, az őt foglalkoztató konfliktusokkal – más módon, más stílusban és más megközelítésben – a modern irodalom, s különösen a modern kelet-európai irodalom is számot vetett. Ezek a konfliktusok ugyanis nem filozófiai absztrakciók, hanem mindennapi életünknek szerves részei. A személyiség és a szerep, az emberi szuverenitás és a mechanizált életvitel viszonyának vizsgálata a modern kor egyik lényeges konfliktusának megértését segíti elő. Hernádi új regényének ez a kérdező vizsgálat a legfőbb ereje: fel kíván zaklatni, gondolkodásra akar serkenteni, eszméletünket szeretné mozgósítani.

EGYÉRINTŐ

Mándy Iván válogatott novellái

„Tizenhat-tizenhét éves lehettem – írja válogatott novelláskötete „fűlszövegében” Mándy Iván, – mikor egy fejlemérközésen valamit észrevettem. Öreg csavargó ment át a téren, leült a padra és elaludt. Ez lett az első novellám. Ezzel rábukkantam az alaptémára,

vagy még inkább: az alaptéma talált meg engem. Hőseim azóta is jönnek, legyintenek, elalszanak.” – Valóban, olyan ez az életmű, mint egy hatalmas szimfonikus alkotás egyik tétele, amelyben a zeneszerző megcsendíti az alapmotívumot, s aztán számtalan variációban elrejtja a zene csillogó szövetében. Az avatatlan úgy véli, fárasztó ismétléseket hall, nem tudja kihámozni a zenei mondanivalót. Az értő fül azonban könnyen kihallja a variációk sokaságából azt az egyetlen motívumot, amely

hol ilyen, hol olyan változatban, de makacsul felbukkan újra és újra, és épp e változatok során izmosodik, gazdagodik, míg nem a tétel végén már e megújult formában tér vissza diadalmas lendülettel, sodró erővel.

Az alaptéma: a tér, ahol középén, a megbarnult, poros kavicson egyérintőt játszanak a vagányok, a gypszelezen öregasszonyok kötögetnek, s emlékeztetükben fel-felködlik a múlt, amely sokkal fényesebbnek, sokkal gazdagabbnak indult egykoron. Időnként Csempe–Pempé ügét végig a focizó gyerekek között, s szívében egy keserű Titánia-ereség csődjével keresi az új tehetséget, aki talán majd egykor megváltja a csapatot, de megváltja őt magát, Csempe–Pempét is. A bokrokon túl ütött-kopott ócskás piac, réges-régi zakók, ruhák és emlékek temetője. Aztán az üzletek, s egy eszpresszó, ahol Turcsányi, Zsámboki és a mindig könyveket hurcoló Fabulya találkozgatnak. Aki tovább merészkedik, a Körútra jut, de ennek fénylő, hangos világa már nem árasztja ezt a sajátos varázslatot. A Körút a jelen, a tér azonban makacsul őrzi a múltat is, s e kétfajta dimenzió összeötvöztetésével, a jelen és múlt szüntelen egybejátszásával építi fel írói világát Mándy Iván.

Szép és egyéni világ ez, s mert az író oly tökéletesen játszatja egybe a valóság két síkját – a gondolatét és az eseményekét –, méltatói hajlamosak szürrealisnak látni, holott minden mondatával és szavával a legjózanabb valóságban gyökeredzik, s ami megemeli, az az író nagyon egyéni és nagyon szuggesztív látásmódja, formálása, ez a mai magyar irodalmunkban oly sajátos és ugyanakkor oly nagy hatást gyakorolt prózairói módszer, melynek legigazibb színei mégis Mándy ecsetvonásai nyomán bomlanak ki. Hadd idézzem ennek bizonyosságául az *Előszó helyett* című írás néhány mondatát, amely dióhéjban adja Mándy stílusának és látásának minden sajátosságát:

„Azt mondta Rózsi a Károlyi-kertben:

A már megint megy ahhoz a Schöpflinhez! A padon ültünk. Én spenótzöld zakóban, a barna nadrágot akárcsak egy nyugdíjas honvédtisztól örökölttem volna. Rózsira néztem, és vállat vontam:

– Azt hiszem, most olyat viszek, olyan elbeszélést...

– Á – mondta Rózsi, – rólam is írhatna már akámit, az sokkal értelmesebb lenne. – Kicsit hallgatott, majd hozzátette: – És az-al talán a Schöpflin sem dobna ki.

Erre igazán nem tudtam mit mondani. Ró-

zsi nevelőnő volt, egy kövérkés kislányt nevelt. A kislány előttem ugrált, rugdalta a port és a homokot, és közben ütemesen kiabálta: – I-ró I-ván! I-ró I-ván!”

Talán két filmkocka az egész. Ülnek egymás mellett, az író és Rózsi, két mondatot váltanak, s a kislány rugdálja előttük a szemétket. Az egész szituáció mégis valahogy időtlenné válik: a pillanat mögött sorsok, életutak sejlenek fel, s telítődnek valami furcsa varázslattal, melyet csak az élet tud a dolgoknak és eseményeknek kölcsönözni. Érdekes volna külön tanulmányt szentelni annak a Mándynál igen gyakori írói eljárásnak, hogy történetét mindjárt a cselekmény kelles közepén kezdi, nem vesztegel a táj, az emberek külsejének szinte kötelező rajzánál. Rögtön a párbeszéd egyik mondatát villantja fel, s utána egész tömören, szinte látomásszerűen leírja a maga korántsem hízog külsejét, s azzal, hogy korántsem hízogon írja le, szinte odaidezi egész ifjúságát, gyermek-kora küzdelmes éveit, aztán kibontja a párbeszédet – milyen remeklés az „ahhoz a Schöpflinhez” jellegzetesen pesties íze! –, s a leheletnyien finom jelenetkocka végén ott látjuk a kövér kislányt, aki a port rugdálva ütemesen kiabálja azt, amit az író csak gondolni mer magáról. Filmkockák: igen ez az egész világ filmkockákból tevődik össze, és az író tehetsége abban mutatkozik meg – s utánzóiban abban vallanak csődöt –, ahogy ezeket a magukban is megálló kockákat egymás mellé rendeli, egységes cselekmény fonalára fűzi.

Nem tudom, hány filmet nézett végig életében Mándy Iván, az azonban bizonyos, hogy a film, a maga szaggatott, vibráló valóságával alapvetően meghatározta írói látásmódját és formálását, s talán legelsőnek készítette arra, hogy a film formanyelvét az irodalomba is áttegye. Novelláiban, regényeinek egyes részleteiben, egy-egy vázlatos képben volta-képpen ugyanazt az utat járta végig az irodalomban, mint manapság a fiatalok által annyira kedvelt beat-zeneszerzők. Egy-egy novelláját elolvasva ki ne gondolná ugyanazt, amit Illésék fogalmaztak meg az *Amikor én még kis srác voltam*-ban, s egy-egy groteszk fordulata vajon nem emlékeztet a *Trombitás Frédi* derűs bájára? Mándy talán koránál előbb fogalmazta meg mindazt, amit kora ki akart fejezni, s ezért sütötték rá szívesen azt a bélyeget, hogy elszakadt a valóságtól.

A *Vendégek a Palackban* volt első novelláskötete; ezeket az írásokat azonban később is

fel-feldolgozta, újabb novelláiba is beleépítette. Ezek a rövid írások a magyar próza egyik jellegzetes vonulatát fejlesztették tovább, azt, amelyet Krúdy névével jelölünk. Krúdy szinte költői látásmódja kétségkívül hatott Mándyra, ő is szereti a valóságnak azokat a visszahozhatatlan pillanatait, melyeket a nagy előd, olyan gyakran dolgozott föl, Mándy azonban sűrítette ezt a világot, dinamikusabbá tette, s egészen más közegbe helyezte. Ez az egészen egyszerű közeg azonban ugyanúgy lélegzik, él, változik, mint a lélektanilag legműveltebbeké. És ez az a jellegzetessége Mándy novelláinak, mely kétségkívül elkerülte legtöbb elemzőjének figyelmét, valójában azonban épp ez adja írásainak sajátos varázsát és népszerűségét. Bármelyik írását felhasználhatják ugyanis az orvosi egyetemen egy lelki helyzet és állapot elemzéséül, ugyanakkor azonban ezek az emberek és helyzetek egy reális közeg üzenetét hozzák számunkra – nagyon is valóságosan! Az igazi művészet ott kezdődik, hogy az élet legbonyolultabb jelenségeit a legegyszerűbb módon fejezzük ki. És Mándy novellái tulajdonképpen ennek a kíváncsiságnak a legköltségesebb megvalósulásai.

Költészet és próza. Az irodalmi nyelvben két különböző szó jelzi e művészi tartományok különbözőségét. Mándy Iván novellái azonban voltaképpen hidat vernek költészet és próza közé. A *Régi idők mozaikja* című kötet volt ennek egyik legékeesebb bizonyossága, Zoroval, Huruval, és a nagy filmsztárokkal, akik valaha talán vendégként jártak valamelyik tökmagszagú kültelki moziba. Vagy mégsem? De ki tudja ezt ellenőrizni? Ki tudja teljes mélységében és hitelességében reprodukálni a múltat? Nincs más hátra, mint hogy elfogadjuk olyannak, amilyennek Mándy ábrázolja. Lehet, hogy sok minden más történt még, bizonyos azonban, hogy ezek a novellák átmentik számunkra a múlt költészetét és varázslatát...

Mándyt sokszor figyelmeztetik bírálói, hogy a múlt visszaidézése közben mintha megfellebbeznék a jelenről. Nem tudom, kinek a képzeletében él igazi valójában a jelen, az övében-e vagy bírálóiéban. A mai fiatalok számára azonban az *Ördög konyhája* című elbeszéléskötetet egyes darabjai elbűvölő olvasmányok. S ha érzésünk szerint e válogatásban kissé szerencsétlenül kerültek is egymás mellé a kötet elbeszélései, végeredményben így, töredékes voltunkban is bizonyosságot adnak arról, hogy Mándy Iván a maga tartományában

a valóság legsajátabb ízeit érzékelteti és ábrázolja.

Sokszor felvetődött a Mándy elbeszéléseiről és regényeiről való bírálatokban az a gondolat, hogy ismételteti önmagát, hogy világa beszűkült, hogy nem képes a valóság új ihletéseit befogadni és feldolgozni. Kétségtelen, hogy érdeklődése, írói módszere szívesebben vonzzák az élet tragikusabb jelenetei, figurái felé. A *Séta a ház körül* című kötetből válogatott elbeszélések mindenesetre azt bizonyítják, hogy az író otthonos mai valóságunkban is. S ha talán nem is villantja fel e kiszélesedő világ minden aspektusát, mégis tény, hogy amit ábrázol, az nagyon is mai probléma, figyelmet érdemlő, az egész társadalom érdeklődésére számot tartó, nyitott kérdés. S vajon kitől mástól remélhetnénk a választ e kérdésekre, mint magától Mándy Ivántól, aki a legelcsatottabb figurákban, legszörnyűbb helyzetekben is képes felvillantani a remény és optimizmus sugarát...? Persze ez már a következő kötetek anyaga lesz. Az *Egyérintő* című kötet épp annak a bizonyossága, hogy ez az írói módszer és érdeklődés képes lesz majd a valóság új perspektíváinak feltárására is.

RÓNAY LÁSZLÓ

Jókai Anna:

KÖTÉL NÉLKÜL

Jókai Anna a szokványostól eltérő módon jelentkezett az irodalomban: nem bocsátotta nyilvánosság elé irodalmi próbálkozásait, a kezdőkre törvényszerűen jellemző, mutáló hangú írásait. Bölcsen kívárta termése beérését, s csaknem egyidőben két könyvet – nem is akármilyet – tett az asztalra.

Így nem kell elviselnie a korai kötetnek, vagy köteteknek kijáró, a szerzőt kissé meglepető, óvatoskodó kritikát. A nehezebbjét választotta: tehetségének kiforrottsága, mesterségbeli tudása, életismerete, művészi szándéka és megvalósítása, emberi-művészi felelőssége teljes fegyverzetében vetette magát a harcba. A nehezebbjét választotta úgy is, hogy nemrég megjelent jó regényéhez s a gyorsan utána napvilágot látott még jobb novelláskötetéhez kell mérnünk a jövőben megjelenő írásait, könyveit.

Nagy felelősségtudattal, szenvedélyes változtatni akarással néz körül a világban; nem tud belenyugodni a méltatlan emberi sorsokba; kiméletlenül, értő sebész módjára tárja föl a szervezet – az emberi közösség – fékelyes göcseit, hogy az ember, önmagát jobban megismerve, változtatni tudjon életén.

Regényében egy makacsul őrzött, előítéletektől megcsontosodott, idétlen világot robant széjjel. Az omladozóban lévő, a szanalással fölszámolandó családi házat az író maga is segíti szétverni; ugyanakkor kimenekít belőle két fiataalt; ők még kezdek valamit: szebbet, jobbat, vagy legalább is mást, mint amit a családfenntartó Nusi mama rájuk kívánt hagyományozni szellemekben és anyagiakban.

Más figuráira sem illik sem a periférikus, sem az extrém megjelölés. Éppen ezért nem is kell keresnie ilyen alakokat, ilyen élethelyzeteket. Nagyon is adottak elbeszéléseinek, novelláinak szituációi, emberei; figurái itt vannak köztünk, vagyis: itt vagyunk; áldva-verte nagy nekilendülésekkel, fogcsikorgató akarással és emberséges jószándékkal; tele rosszindulattal, szakmai és mindenféle más féltékenységgel, kisebb-nagyobb hitványsággal; öröklött, vagy naponként újra-újra megteremtett egünkkel-poklunkkal.

Jókai Anna nemcsak jól ismeri, nagyon szereti is az embereket, ezért beszél róluk ilyen kendőzetlenül. Meg azért, hogy a felismerés erőt adjon az elhatározáshoz is; hol, mit kell változtatni életünkön, hogy méltó lehessen az emberi nevezethez.

Jól ismeri a családi közösség összetartó és bomlasztó erőit (*Holdújév*); a szakmai elhivatottságot és gögöt, életünk minden rezdülését át- meg átszövő féltékenységet (*Kötél nélkül*); a látszat mindenáron való megőrzését: nehogy túlgorombára sikeredjen az igazság föltárása (*Általános foglalkoztató*). Figurái vágyakoznak a képesség, a tehetség szerinti munkálkodásra, miközben az „ügyeletes napi gondok” tömkelegével küszködnek (*Eltekvő*). A vélt, vagy valódi képesség és az adott lehetőség ellentmondásossága többször is viszsztatér; különösen élesen a *Kötél nélkül*, a *Hepiend*, az *Eltekvő*, az *Utolsó fokokat* c. elbeszélésekben.

Jókai Anna az elbeszélésekben vagy meszezebből indítja hőse életét, sorsa alakulását (*Utolsó fokokat*), vagy nagyobb életszakaszt ábrázol, s benne több emberi utat jár be (*Általános foglalkoztató*, *Kötél nélkül*, *Eltekvő*); s terjedelemben is, műfajilag is a regény felé

tágítja az elbeszélést. A novellákban nagy tömörítő erővel, balladisztikus hangvétellel inkább a dráma irányába mutat. (*Mi a baj, Kíssné?, Magyaróra*.)

A címadó elbeszélés szituációja – ahogy Jókai Anna legtöbb írásában – a mesteri szerkesztésen túl, általánosabb érvényű problémák egybefonódását mutatja meg. Az öregedő illuzionista maga is érzi, hogy madaras-száma kissé már megkopott; a közönség újabbra, izgalmasabbra, ha lehet, életveszélyes produkcióra vágyik. Nemcsak Morelli napjait, az egész cirkusz légkörét „megmérgezi” a kopott külsejű, de nagyon tehetséges fiatalember, aki az utcáról csöppent be a cirkuszba, és mindenki szorongva-irigykedve várja a nagy kötél-számot, a minden eddigit elsöpítő produkciót. A féltékenységgel keveredett lemaradottság-érzés, az indokolatlan szakmai gög és rutin érzése akkor tetőzik Morelliben, mikor az új fiú – technikai hiba következtében – kötél nélkül marad és szörnyethal; és Morellinek, a szakmailag, emberileg (még férji mivoltában is) megalázott illuzionistának kell „megmentenie” az előadást gyűlölt madaras-számával.

Az *Eltekvő* c. elbeszélés orvosa a napi teendők mellett alig-alig jut hozzá kutatómunkájához. Tehernek érzi a reménytelen esetekkel való hiába-törődést: kutatómunkájában éppen a reménytelen esetek megelőzésével foglalkozik. Az író kissé „vázlatszerűen” jelzi Izsák dr.-ban a kutatómunkára való jogosultságot. Nem azért, mert az orvos nem találta meg eddig preventív módját a ma még gyógyíthatatlan betegségnek, hanem azért, mert a kutatás nem adhat jogcímet, hogy csak „valahogy” lássa el az elfekvő részleg betegeit. A betegek egyébként remekül sikerült ábrázolása (a látogatóké is!) azonban már egy másik elbeszélés is lehetne; itt egy kicsit terjen-gössé teszi a novellát; Izsák dr. konfliktusához csupán a jelzésük is elég lenne.

A *Hepiend* távfutója mindenkit elmar maga mellől; Pannit azért, mert nem értékeli sportteljesítményét; Mariannát azért, mert alázkodó szolgálatát nem tudja elviselni; anyja is csak arra jó, hogy a gyerekére gondot viseljen. A távfutó így sem „ér célba”. Akkor hát mire jó mindez? A novellában rejtetten fogalmazza meg Jókai Anna a kérdést; felel is rá, és a felelet, ahogy másutt sem, itt sem didaktikus: jobban, pontosabban fel kell mérni a képességet; (s mivel az adott szituációban mindig általánosabb érvényű a probléma) senki számára nem lehet biztosítani va-

lamiféle külön morált; senkinek sincs joga ahhoz, hogy célja elérése érdekében pokollá tegye a kisebb, vagy nagyobb közösség életét maga körül. A közvetlen környezetnek viszont jobban kell méltányolnia a célratörést. Még akkor is, ha – mint a távfutó esetében – kicsit messze van még a cél.

Az *Utolso fokozat* Gyuricájának pályája fokozatosan ível – lefelé a teljes csődbe. Az öntelt, önző törtető nem képes megbirkózni se a kisebb, se a nagyobb kudarcral. Gyurica neveltetéséből, pályolgtatott indításából csak ez következhet, semmi más. És tettenérhető a szülők, főleg az apa pedagógiai felelőtlensége is. Persze, jót akar a fiának; de hát ki az, aki nem akar jót, – és mégis rossz lesz belőle?!

A *Mi a baj, Kissné?* drámai erejű novella. Pedagógiai problémája: sokszor nagyonis formális a „törődésünk” embertársainkkal. Likor talán túlságosan is tiszteletben tartjuk a magánéletbe való be nem avatkozást; bár a novellabeli Kissné árnyaltabb – s így szubjektívebb – problémája aligha oldható meg társadalmi beavatkozással.

A *Magyaróra* balladisztikus tömörsége, zárt komponáltsága a monoton koppanású egyszerű mondatok súlyosságával, legfőképpen problematikájával, nagy erejű írás. Mondjuk, persze mondjuk, de a magánélet keserűségeit nemigen tudjuk kívül hagyni a munkahelyen. A véletlenül elkalandozó mellékes kérdés a bajok áradatával telíti meg a VII/b-t, tanároستól, gyerekestől; s egészen nevetséges, hogy ilyen hangulatban még nagyon fontos lehet a mellé- és alárendelt mondat szerkezete!

Jókai Anna hisz a leírt szó erejében.

Hisz abban, hogy – ha nem is válthatja meg a világot – megváltoztathatja az embereket. A tükör, amit élénk tart, nem torzít, csak erőteljesen és kíméletlenül mutatja a valóságot. Jókai Anna tudja, hogy az ember alapjában véve se jó, se rossz; a körülményei, a nevelés teszi ilyené, vagy olyaná. Hogy jóvá, hogy jobbá tegye az embert: ezért ír. Lehet-e szebb feladata az írónak?

Tehetsége, súlyos mondandója, igazság- és felelősségérzete a biztosíték rá, hogy sokat várhatunk tőle.

(Szépirodalmi)

PAKOLITZ ISTVÁN

Lengyel Péter:

OGG MÁSODIK BOLYGÓJA

A science fiction műfajába tartozó tudományos-fantasztikus regényekből ma – amerikai statisztikák szerint – már többet adnak el, mint a krimiből. Többek közt ezzel ajánlja a kiadói fülszöveg is Lengyel Péter új könyvét, az *Ogg második bolygóját*. S bár a „sci-fi” nálunk sem volt ismeretlen (elegendő talán a kitűnő lengyel író, Stanislaw Lem magyarul is nagy sikert aratott fantasztikus regényeire utalnunk), az első magas irodalmi igényű, magyar science fiction-regény mostanáig váratott magára. Mert Lengyel Péter könyve ízig-vérig „felnőtt” regény, azaz nem egyszerűen az ifjúság izgalom- és kalandvágyát kívánja kielégíteni, hanem a mai – és talán a holnapi – ember nyugtalansága nyugtalanítja őt: az egyre gyorsuló, beláthatatlan technikai haladás mivé teszi az embert? Mi történik, ha két civilizáció kerül szembe egymással, melyek közül az egyik kizárólag az erőn, a pusztításon alapul? Lengyel Péter science fiction-regénye mélyen erkölcsi problematikájú. Víziójában az erőszak szolgáltatása állított értelmi fejlődés, a félelmetes és iszonyatos, „tizemeletes” aggyá nőtt Trrg az elembertelenedés, a gonoszság jelképévé nő, mely végül matematikai következetességgel önmagát pusztítja el. S így bizonyos értelemben az Ogg második bolygója ellen-science fiction is. Pascal valamikor abban látta az ember méltóságát, hogy bár az embert is megtöri a szél, a természet ereje, mint a nádat, de az ember tudja, hogy elpusztul: azaz hisz az emberi észben. Lengyel Péter viszont szembefordul ezzel a hagyományos ész-kultusszal, melyet korunk a technika bővítésében nemegyszer eltorzított, egyoldalúvá tett, sokszor a „sci-fi”-regények a leginkább: az író számára a racionalizmus nem a mély valóságérzékről tanúskodó pascali hasonlatot idézi fel, hanem az elektronikus agytrösztöt. S attól félti az embert, nehogy pusztán ració-nális lénné legyen. Könyve tehát nem ún. szórakoztató igényű írodott, nem is regényesített tudomány, „ismeretterjesztő” irodalom, mint például az amerikai science fiction sok alkotása, hanem napjaink legmélyebb morális kérdésére keresi a választ: a hatalmas felszabadult energiák birtokában lévő ember erkölcsi felelősségére. S ezen mit sem változtat az, hogy Lengyel Péter jó író és a mű-

fajt is kitűnően ismeri; kevés szórakoztatóbb és izgalmasabb olvasmány került az elmúlt években könyvesboltjaink polcaira az övénel, amit biztos természettudományos tájékozottság egészít ki. Mindez csak azt jelzi, hogy fiatal írónak ritka – a legtöbb regénytechnikai ismeretekkel rendelkezik. Mondhatnánk, tapasztalatokkal, ha nem ez lenne az első regénye.

A cselekmény központi títka Trrg. Eeláról, a Földünkhöz, azaz Terrához hasonló bolygóról, hol a miénknél jelentősen fejlettebb civilizációjú, de a földihez hasonló emberek élnek, hétszáz évvel a cselekmény kezdete előtt egy kilencszáz személyes űrhajót bocsátottak csillagközi útra. A Csillaghajó most tér vissza útjáról. Utasai a sebesség következtében mindössze öt évet öregedtek, s most egy egészen más, az anyagi jólétben meglehetősen elpuhult társadalmat találnak. E társadalom vezetői már nem is mernek arra gondolni, hogy kikerülhetik a végső pusztulást: a világűr egy ismeretlen, félelmetes hatalma, melynek első gyilkos robotjait sikerült megsemmisíteniök, de amely az övéknél mintegy tizezer évvel fejlettebb technikával rendelkezik, kiszámíthatóan az elkövetkező száz éven belül Eela ellen tör. A „technika hőskorából” visszatért űrhajósok „sajátos” gondolkodásmódjára van szükség, hogy megtalálják a vakmerőnek tűnő megoldást: az egész bolygó lakossága áttelepül egy másik naprendszerbe, hogy az időnyeréssel megteremtsék a lehetőséget egy olyan technikai fejlettség létrehozására, mely sikeressé teszi majd az Idegennel való szembeállásukat.

Két pólusa van tehát Lengyel Péter víziójának. Az egyik az ember, Eela lakói, akik később kapcsolatba kerülnek a Föld első csillagközi űrhajósaival, köztük a magyar Korda Miklóssal is, aki „egyenesen a Hortobágyról” kerül Eelára. Ők képviselik az emberséget. Meggyőződésük, hogy a fejlődésnek ezen a szintjén „minden gondolkodó lény előtt nyilvánvalónak kell lennie, hogy a barbárság korán túljutott társadalmak alaptörvénye mindenféle háború lehetetlensége”. Ők emberi értékeik kibontakoztatására használták fel a technikai haladást. Bár, mint láttuk, őket is félti az író az elpuhulástól, de hisz emberségükben: a próbatétel nehéz éveiben épp olyan keményen megállják a helyüket, mint a régiek, akik „primitív” körülmények közt viaskodtak a természet erőivel.

A másik pólus Ogg második bolygója, a Trrg-ek földje, ahol a lét egyenlő a szünet nélkül növekvő erővel, ahol az erő az egymás fölötti győzelemből fakad, s ahol valamikor sokan éltek, de egyszer el kellett dőlnie, hogy kik a valóban erős Trrg-ek. Ma már csak ők élnek, három Trrg, pusztításukból állandóan növelve erejüket, öröklétre, hatalomra téve szert, hisz a végtelen világegyetem a hódítás végtelenségét kínálja. Erőszakra, birtoklásra épülő kibernetikájuk végül mégis matematikai pontossággal pusztítja el őket magukat is. Voltak, „akik azt jósolták, hogy... ha az erőszakos megoldáshoz nyúlnak, akkor a faj örökre elbukik” – emlékezik vissza az utolsó Trrg az egykori nukleáris háborúra. – De ezt csak „a gyengék rettegése sugallta. Ő a harcot választotta. A gyengék már nem léteznek, s ő túlélte az évezredek, s minden évezreddel gyarapodott erejében.” Csupán egyre nem gondol: az erőszak belső törvényszerűsége, hogy amikor már minden vetélytársával végzett, önmagát is megsemmisítse. A bolygóra érkező ember már csak agóniáját nézheti végig.

E két pólus közt feszül a regény. S az igényesebb olvasó, ha gyanakodva várja a műfajból következő „optimista befejezést”, kellemesen csalódik. Mert valóban *optimista* ez a regény. De elsősorban nem azért, mert az ismeretlen, félelmetes ellenség elbukik s az emberiség megmenekül. Mélyebb, igazabb optimizmus ez, az írónak az emberbe vetett hitéből táplálkozó optimizmus. Mintha csak első kötete, a *Két sötétedés* hátlapján idézett novellahőst hívna ismét elő: „... az atomháborúról biztos értesüléseim vannak; az elmarad.” S ez oly magától értetődő tisztasággal szólal meg a regényben, szemérmes visszafogottsággal, de egyértelmű biztonsággal, hogy nemcsak a sodró cselekménysor s a szellemesen szőtt bonyodalmak bilincselik e könyvhöz az olvasót, hanem finom poézise is. Lengyel tehát mindenekelőtt a hitével siet a mai ember segítségére. Mert ez a regény egyúttal nagyonis mai regény. A mi vágyainkról, kétségeinkről, a mi etikai felelősségünkéről szól. Az emberről, akit ma egészen másképp látunk, mint tegnap; másképp, mert a kozmosz félelmetes erőviszonyaiban – minden látszat ellenére – megnőtt, hatalmasabb lett. Hatalmasabbá, mint az író-megálmodta Trrg. Az erőszaknál ugyanis van valami erősebb – sugallja a regény –, az egybetarto-

zás érzése. Az öröklétre törő s erejét állandóan növelő Trrg számára érthetetlen, hogy értelmes lények közös akcióra lépjenek, hogy feláldozzák önmagukat a tudományért, a többiekért, nincs fogalma az öngyilkosságra, az utódokban való tovább élésre, az emberség kiteljesedésére.

S ezzel a filozofikus tartalmával kapcsolódik be ez a science fiction-regény mai irodalmunk áramkörébe. Lengyel Péter két éve jelentkezett első novelláskötetével. Az író, aki nem sokkal előtte díjat nyert a PEN Klub és a Nemzetközi Írói Alap elbeszélés-pályázatán, ma a legfiatalabb nemzedék képviselője. Első kötete erős ígért volt, egy-egy írása szinte már kész írói jelzett. Úgy tűnik, nem véletlen, hogy épp egy tehetséges fiatal írónk alkotta meg az első igazi magyar science fiction-regényt, a legfiatalabb műfajban próbálva szerencsét. Az bizonyosodott be, amit novelláiban itt-ott már megérezhettünk, hogy Lengyel Péter az emberiségben gondolkodás felelősségét hordozó, mai író. Ha mégis valami hiányérzetünk támad – s most mind a két könyvet, kibontakozóban lévő írói egyéniségének eddig megmutatott mindkét arculatát tekintve –, az könnyed olvasmányossága. Nem az olvasmányosságát kifogásolom, ez önmagában inkább erény, de semmiképp sem bűn. Csupán veszélyes. Ez az elegáns könnyedség csapda is lehet az írónak. Ha már nem teszi fel újra és újra, szinte mondatonként a kérdést, hogy nem kellene-e szigorúbbnak lennie önmagával szemben, abban a pillanatban beletévedt ebbe a csapdába. Mert csak a „megszenvedett” olvasmányosság hiteles. Amilyenek a mesterként általa is említett Ottlik Géza legjobb írásai. Az Ogg második bolygójában nem érzem ilyen egyértelműen, hogy az író elkerülte ezt a veszélyt.

De e gyanakvó kérdőjel könnyen bizonyulhat a kritikus aggályoskodásának, s főként nem von le a regény fentebb elemzett erényeiből. Az Ogg második bolygója méltán lesz könyvsiker. A kiadó kissé bizalmatlan volt, mintha nem egészen hinne az ajánlásul felhasznált statisztikának: csak hatezer példányban jelentette meg a regényt.

(Magvető)

PÁLYI ANDRÁS

Csontos Gábor:

SZÁRAZ ÉR

Szeretet és logika segítségével minden művészi törekvés, minden műalkotás megérthető. Az a gondolat is, ami kifejtve, a maga teljességében és összetettségében áll előttünk, meg az is, ami csak a távolból, alig kivehetően, elmosódott körvonallakkal látszik.

Ezért van, hogy – hiányérzetünk ellenére – a kötet valamennyi elbeszélésében rálelünk írójuk, Csontos Gábor gondolatára. Hosszabb-rövidebb töprengés után elmondhatjuk, hogy *A kiscsizma* két világ létét mutatja fel. A rokonság tudata kevés ahhoz, hogy a temetők és a temetésre érkezők közti távolságot elfeledtesse. Az ellentét – mint az elbeszélés is jelzi – mély és áthidalhatatlan. A más világból való ember: Judit nem tud beilleszkedni a falu világába, vagy ami ezzel azonos, férje múltjába. Még a temetés előtt hazautazik.

Arra sem nehéz rájönni, hogy a *Két asszony* című elbeszélés innen is, onnan is szemlélhető, sőt: szemlélendő képpel, a teljesség igényével ábrázolja két falusi öregember esendő, szeretetre méltó sorsát. Két asszonyról szól az írás, akiket a szükség – emezt a szegénység, azt pedig a betegség – immár örökre egymás mellé láncolt. Az írói szabadság jóvoltából s az író akaratából a két asszony külön-külön, s ezért őszintén: legtitkosabb érzéseit, gondolatait kimondva szól hétköznapi apró-cseprő dolgairól, bajairól és reményeiről; úgy, mintha a dunna alatt az álmatlanság óráiban magában beszélne. Így bontakozik ki a ritkán adódó közös kép két együtt élő idős ember életéről.

Jól látjuk, hogy az *Üresen forog a kerék* (a leggyengébb elbeszélés) hősét miniatűr képek sorozata kíséri el a gyermekkorból a férfivá váláshoz. Az út – ezt is érzékelteti Csontos Gábor – a személyiség, a család, majd a falu egyre szélesedő útjairól a nagy társadalmi változások, a történelem útjára is el-vezet. A fiatallembert önmaga, családja köre, a falu közössége mellett akarva, nem akarva a világ nagy változásai is formálják. Ez teszi, hogy a kisregény végén a traktorral való felborulásnak fokozott jelentősége van: több ez, mint véletlen és nemcsak bal eset. A fiatalember küzdelmeinek ez a végkifejlet ad kesernyésen tragikus távlatot.

Végül azt is elmondhatjuk, hogy a *Száraz ér*-ben (nemcsak címadó, legjobb elbeszélése is a kötetnek) egy parasztember tragédiájával ismerkedhet meg az olvasó. A börtönből szabadult, hazatérő Márton az egyszer már a sajátjának tudott világ újra birtokbavételével emlékezik vissza – a múltra. Újraéli a múlt eseményeit, ami gyilkosságra vitte, ami börtönbe juttatta. A jelen és a múlt egymást váltó képből mozaikszerűen, részletről részletre tárul fel Márton és családjának múltja, jelene, távolabbról pedig a falu világa. A közlés személyessége mellett ez a dramaturgiai fogás ad izgalmat írásának.

Ismétlem, mindezt nyugodt lelkiismerettel mondhatnánk, hiszen kiolvastuk Csontos Gábor elbeszéléseiből. Csakhogy a mű gondolatának még a szerző által helyezett értelmezése sem bizonyítja, hogy az adott mű valóban jó. A kérdések felvetése mellett, ami mindig könnyebben megragadható, számolni kell a megvalósítással is. Ami a lehetőséget valóságra, a témát gondolatra váltja, ami művészi tartalommal tölti meg a formát.

Csontos Gábor elbeszéléseinek valahol itt van a gyenge pontja. A megvalósítás nem tud a kérdésfelvetések szintjére emelkedni. Írójuk nem tud gazdag és eleven valóságot teremteni. Hiába látja meg az élet izgalmas területeit, ha nem tudja plasztikusan közvetíteni. Az idegen (holt) térben a kérdések jogosultságukat veszítik. Értelmetlenné válnak, mert hisz hiányzik az a valóság, ami őket felveti, értelmezi. Csak egy másik – képzelt – világhoz van közük, ezt azonban hiába keressük.

Ezért érezzük előkészítetlennek, ennél fogva érthetetlennek, hogy Judit végül is otthagya férjét s a gyászoló családot. Inkább csak feltételezzük, mintsem látjuk, hogy Judit számára férje rokonsága idegen világ. Hiszen csak gondoljuk – elutazásából, rossz közérzetéből. De hogy mért elviselhetetlen számára ez a világ, s hogy miért érzi magát rosszul ebben a környezetben, nem derül ki. Csak tudjuk tehát, de nem látjuk a két világot. Ezért nem érzünk ellentétet sem. S mert nem érzékelünk szembenállást, Judit reakciónak nincs igazi hitelük.

Sajnos, a két öreg egymásra néző arcélének megrajzolása is megmaradt az ötlet, a lehetőség szintjén. Pedig Zsófia elbeszélése után kíváncsian vártuk a másodikát, Nagynéét, aki akkor ébred, amikor Zsófia elkezd a napi munkát. Ám csalódnunk kellett: Nagyné semmit sem tett hozzá a korábban elmon-

dottakhoz. Pedig lett volna rá módja. Ágya nemcsak valóságosan a szoba, de képletesen is közös életük másik felében helyezkedik el. Innen pedig mást is, másképp is lehet látni, mint Zsófia helyéről. Ez a más, ez a másképp azonban kimaradt Csontos Gábor elbeszéléséből.

A baleset – a harmadik kisregényben – szintén előkészítetlen. Ezért csak formálisan ad tragikus távlatot az elbeszélésnek. Hisz nem mondhatjuk, csak gondoljuk, hogy a traktorosság jelenti a fiú számára az életet. Sem a traktor élménye – Lajos bátyja vesz a faluban elsőnek traktort –, sem a családot ért megpróbáltatások – kulákok – nem magyarázzák kellőképpen: mert épp traktoros akar lenni. Nem tudni, mi ragadta meg a traktorban, és ezért nem tudjuk azt sem, hogy mért ragaszkodik hozzá. Gyárba is mehetne, kétkezi földműves is lehetne. Egyáltalán, csak sejtjük, hogy a traktorosság számára hivatás, életcél. De csak azért, mert annyira ragaszkodik hozzá, s mert a befejezés, a traktorról való borulás másképp nem magyarázható.

A *Száraz ér* izgalma is talán csak a késleltetésből, nem pedig, mint igazán érdekes lett volna, a felmutatott valóság gazdagságából fakad. Úgy tűnik, mozdulatlan a világ, és Márton emlékezete is tökéletes maradt. Ugyanaz a világ fogadja, amit jónéhány éve itt hagyott. Semmit sem felejtett, semmi sem változott. Ezért ez nem lehet a világ újra birtokbavételének képe. Legfeljebb szomorú életé, amit két gyermeke, Lajos és Eszter gyilkosságához vezető testvérszerelme tett tönkre. Ám az élet rajza sem hibátlan. Vázlatos a két fiatal kapcsolatának bemutatása. Nem érezzük, csak kikövetkeztetjük, hogy ők ketten valóban szeretik egymást, hogy – hajlamaik vagy a körülmények kényszeréből, de ez most mindegy – képtelenek egymás nélkül élni. Márpedig enélkül nem kerülhetett volna sor a gyilkosságra, ami a kisregény történetének kulcsmozzanata.

Csontos Gábor tehát a láttatás helyett csupán csak elmondja, hogy a két testvér egymásba szeret, mint ahogy azt is csak közli, hogy Judit idegenül érzi magát a falusi világban, hogy a két öregasszony élete két külön világ, meg hogy a fiatalembernek hivatása a traktorosság. Az író nem teremt a kérdéseknek is hitelt adó valóságot.

Úgy is mondhatnám, ezek az írások megmaradnak az egyszerű elmondás, a hétköznapi közlés szintjén. Az írói gondolat, a mű-

vészi tartós szándék maradt. Ám Csontos Gábor írta le ezt a félmondatot is: „...nem érkezett még porrá száradni az út sara.” Ebben a képben a lehetőség is benne rejlik: egyetemessé formálni a paraszti világot, melyhez mint író e művében szorosan kötődik. Ha éppoly nagyvonalúan tudja elénk tárni, az olvasó tudatának részévé tenni a látott-ismert világot, az emberi gondokat, sorsokat és problémákat, mint ez a néhány szó idézi az út ízét, képét és hangulatát, akkor ez sikerülni fog. Ha stílusa is ennek a képnek a hangulatához igazodik, akkor szikkadtságában és szürkeségében is olyan gazdag lesz, amilyen a száraz ér.

(Szépirodalmi)

VADAS JÓZSEF

Csuka Zoltán:

A SZENTENDREI REBELLIS

1948 júniusában, a szabadságharc centenáriumi évében leplezték le Szentendrén Jakov Ignjatović emléktábláját. Szívesen gondolunk vissza – mint egykori szemtanú – a kegyeletes megemlékezésre az író szülőháza előtt, aztán a hangulatos Duna parti ünnepségre, ahol Velibor Gligorić, a jeles belgrádi esztéta méltatta Ignjatović munkásságát, és ahol szerb és magyar népi zene, népi tánc keretezte a programot. Abban az évben jelent meg Csuka Zoltán fordításában a *Respektus Vása* is, az a regény, amelyben a szerb író a magyar szabadságharcnak állított szép, igaz, haladó szellemű emléket.

Aztán néhány éven át fellegek borították be a horizontot, s a magyar–jugoszláv, ezen belül a magyar–szerb kulturális közeledés lehetőségei hosszabb időn keresztül nem voltak biztosítva. Elmaradt Ignjatović igen érdekes emlékiratainak magyar kiadása, s maga Csuka is nehéz megpróbáltatásokon ment keresztül. Céljait, elgondolásait azonban nem adta fel, s amint lehetett, újból folytatta a kulturális közvetítés humanista munkáját.

Igy tért újra vissza Jakov Ignjatović alakjához, s ennek a visszatérésnek eredménye a most – izléses kiállításban – előttünk fekvő, 234 lapos életrajz. Műfaját tekintve érdekes

szintézise az irodalomtörténeti és történeti módszernek, az esszészerű pályaképnek és az alkotások elemzésének. Csuka igen gondos forrástanulmányokat végzett, s ami könyvének értékét még fokozza: sokszor szóaltatja meg az író magát; bő részleteket közöl önéletrajzából. Ahol hézagok akadnak, ezeket saját kutatásainak és a szakirodalomnak felhasználásával igyekszik kiegészíteni.

Önéletrajz, műelemzés és pályakép tükrében szemlélve kíséri végig Csuka Ignjatović útját a szentendrei szülőháztól (1822) az újvidéki temetőig (1889). Változatos és mozgalmas már maga az életpálya: iskolai évek Szentendrén, Vácott, Esztergomban, felsőbb stúdiumok Pesten és Kecskeméten, közben rövid katonáskodás, majd jurátusság. 1848-ban a Szentendrével szomszédos Csobánkát képviseli Karlócán, a vajdasági szerb nemzeti kongresszuson, sokszor eléggé kalandos, sőt veszélyes körülmények közt. Itt is változatlanul a magyar–szerb közeledés és kibékülés híve: ez a gondolat egész életének vezérmotívuma.

1849 elején – a helyzet kiélesedéseivel – Belgrádba távozik, majd innen is eltűnik, és több évet tölt emigrációban – feltehetően Konstantinápolyban, Párizsban és Algériában. Hazatérése után Szentendrén ügyvéd, Pesten lapszerkesztő, majd egy második karlócai intermezzo után Újvidéken városi főjegyző, és több éven át a magyar országgyűlés képviselője. Élete utolsó éveit aztán visszavonultan telnek el, a szerémségi Dalj faluban vagy Újvidéken. Szerény körülmények közt él és dolgozik, műveli a szépirodalmat és publicisztikát.

Igen termékeny író volt: kezdetben a költészet felé fordult, majd rájött, hogy regényben és novellában nagyobb tud alkotni. Önéletrajzát már említettük, de Csuka szép könyvéből azt is megtudjuk, hogy esszéket, irodalmi portrékat is írt, főleg szerb kortársairól, író-barátairól. Petőfit személyesen ismerte, akárcsak a szerb líra megújítóját, Branko Radičevićet, sőt – amint más forrásból tudjuk – a két nagy szlovák író, Ján Kollárt és Janko Kráľt is.

Mióta Jovan Skerlić, a nagy kritikus „felfedezte” az immár halott Ignjatović műveit, azóta a szerb realizmus nagyjai közt tartják számon. Éppen ezért azt hisszük, hogy jó volna, ha Csuka folytatná megkezdett munkáját, ha magyarra fordítaná a szerb író két legjobb regényét, *A szenvedések asszonyát*, és az *Őrök vőlegényt*. A harmadik jeles regény, a *Milan Nazandžić* – mint Csuka írja – megjelent ugyan a múlt században magyarul, a *Fővárosi*

Lapokban, ámde ezt a fordítást sem ártana fölfrissíteni. Mindhárom regény mint kor-dokumentum is megérdemelné a magyar olvasó figyelmét. Talán a teljes önéletrajz magyar kiadása sem volna fölösleges vállalkozás.

Aki Ignjatovič alakjával és életművével akar találkozni, annak kitűnő bevezetést nyújt Csuka könyve. Említsük meg élvezetes, lendületes stílusát, amely kellemes és tanulságos olvasmánnyá teszi a könyvet. Legfeljebb esztétikai ítéleteinkben lennének kissé óvatosabbak. Csuka többször az író szemére veti, hogy „vázlatszerűen, lompos stílusban” dolgozik. Nos, egy kitűnő szláv irodalomtörténész, a Heidelbergben élő Csizsevszkij professzor szerint (*Vergleichende Geschichte der slavischen Literaturen*, II, 1968) ez a vázlatszerűség (*fragmentarischer Charakter*) szinte az egész szláv realizmust jellemzi. Ugyanakkor kiemeli: Ignjatovič a szerb realizmusnak legnagyobb írója! Azt, hogy legtöbb realista regénye „is teli van romantikus elemekkel”, ugyancsak nem tartjuk hibának. Legyen szabad most egy osztrák szlavista-professzorra, a gráci Josef Matlra hivatkoznunk, aki igen alapos ismerője a délszláv népek irodalmának, s aki szerint romantikának és realizmusnak ez a keveredése egészen általános jelenség a XIX. század délszláv íróinál. Nem szabad tehát Ignjatovičot hibáztatni azért, amitől kortársai sem voltak mentesek.

Inkább kiegészítésképpen jegyezzük meg: érdemes lett volna Ignjatovič országgyűlési szerepét is részletesebben tárgyalni. Előttünk fekszik egy kis füzet: „Ignjatovics Jakab beszéde” (Pest, 1861). Az országgyűlésen mondta ezt a beszédet, az úgynevezett felirati vitában. Csuka idézi néhány szerb és horvát vonatkozású részletét, de az idézetek számát szaporítani lehetne. Az abszolutizmus elutasítása, a zsarnokság gyűlölete, az alkotmányosságba és a magyar nemzet igazába vetett hit vonul végig a beszéden. Csak egy alapmotívumot ragadunk ki. Ignjatovič meg van győződve, hogy Magyarország jogait nem Ferenc

Józsefhez intézett, könyörgő felirattal, hanem energikus *határozattal* kell biztosítani: „Jelenleg szemközt állunk egy tényleges hatalommal, – mely alkotmányunkat sarkaiból kiforgatta, mely múltjában vérfoltos, s mely jelenleg is alkotmányunk mellőzésével kormányoz. Kérem, lehet-e egy alkotmányos országgyűlésnek felírni egy alkotmánytalan hatalomnak? nem, ez incompatibilitás. Uraim! ismételve mondom, én a feliratot alkotmányos lehetetlenségnek tartom.”

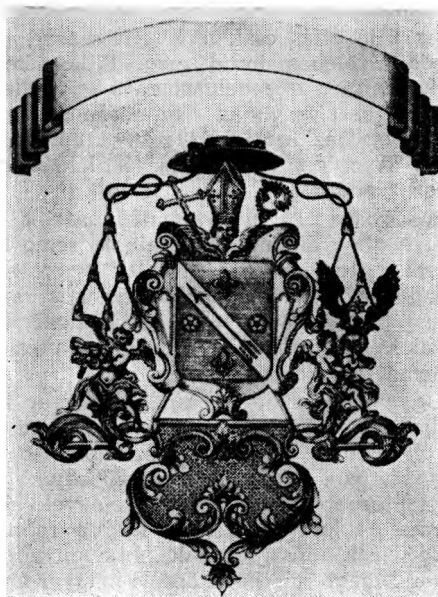
Érdemes volna még több idézetet hoznunk, hogy ezzel is mutassuk: a szerb író-képviselő követeli Magyarország alkotmányos jogait, elítéli a nemzetiségeket is sújtó önkényuralmat, centralizmust és németesítést, ugyanakkor bizik abban, hogy Magyarország a nemzetiségek, elsősorban a szerbek és horvátok teljes szabadságát is biztosítani fogja. – Azt hisszük, 1867 utáni állásfoglalásának és magatartásának is itt lehetjük magyarázatát. Nem mernők azt mondani, hogy „eltávolodott saját népétől”, legföljebb csak annyit: bizonyos illúziói voltak, hitt abban, hogy a kiegyezés utáni magyar kormány komolyan fogja venni saját programját. Azt is hozzátehetjük: a többi nemzetiséggel összehasonlítva a magyar kormány 1867 és 1914 közt viszonylag kesztyűs kézzel bánt a szerbekkel. Működhetett a Szerb Matica, működhetek a szerb iskolák, s a magyarosítás adminisztratív intézkedései korántsem voltak olyan erősek, mint például szlovák területen. Abban azonban, hogy ez így történhetett, Ignjatovičék lojális magatartásának is része volt. Ezzel a magatartással végső soron – az adott körülmények közt – nem ártott, hanem használt szerb népének. Ugyanakkor pedig az utóknak is példát adott a népek barátságának megvalósítására. Ez talán a legnagyobb tanulság, amelyet életpályájából levonhatunk.

(Gondolat)

ANGYAL ENDRE

A PÉCSI IRODALOM KISTÜKRE

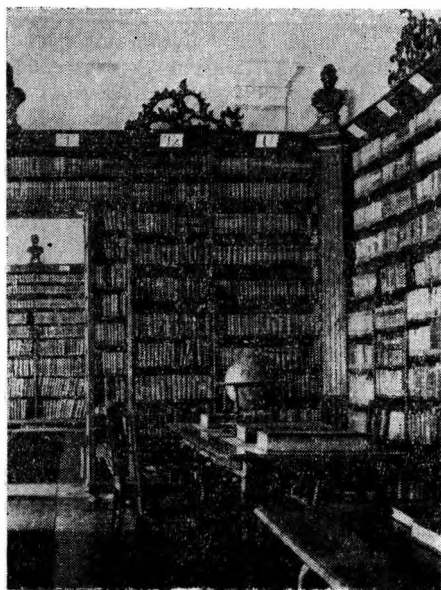
4

Klimo György ex librise

*A könyvtár küszöbét titkon át ne lépd.
A polcokhoz ne nyúlj. Kérd a könyvet,
amelyet olvasni óhajtasz. Használd azt,
de őrizd meg tisztán. Ne rongáld hasoga-
tással, szurkálással, sem jeleket bele ne
rójj. Könyveljőt behelyezned szabad.
Másolván, a könyvre ne könyökölj, pa-
pirost se tégy reá, és jó messze, jobb fe-
lől tartsd a tintát meg a porzót. Ostoba,
üres fecsegő maradj távol. Csendben légy,
hangos olvasással másokat ne zavarj. El-
menvén, a könyvet csukd be. A kicsit
add vissza a felügyelőnek, a nagyot reá
bizva hagyd az asztalon. Fízetned sem-
mit sem kell. Gazdagabban távozz. Térj
vissza gyakrabban.*

A Klimo-könyvtár 1774-ből származó hasz-
nálati szabályzata.

Az Egyetemi Könyvtár Klimo-gyűjteménye

Bádeni Lajos és Makár János felszabadító seregei kiégett falakat találnak Pécsen.

Az újjáépítés csak a XVIII. század második felében indul meg. Ekkor kerül Pécs arcára – a belvárosra ma is jellemző – barokk vonás. Különösen a katolikus egyház kezd nagyarányú építkezésbe. Templomok, egyházi iskolák, kolostorok épülnek.

A városba elég nagyszámú iparos és kereskedő, valamint hivatalnok réteg települ. Az egyházi épületek szomszédságában a jómódú polgárság kökeretes, kapuboltozatos házakat, a közigazgatás valóságos palotákat emel. Az utcákon német szó járja.

Ugyanerre az időre esik a magyar irodalom életében a szépirodalom különválása. Pécs úgy vesz részt ebben a folyamatban, hogy – mint az egyik legjelentősebb iskolaváros – felnevelő dajkája és kiröptető fészke lesz a reformkori írók egész sorának, akik műveikkel majd megteremtik az önálló magyar szépirodalmat, és közönséget nevelnek számára.

A barokk kori Pécs szellemi életének legjelentősebb mozgatója egy nagyműveltségű főpap, Klimó György püspök. Magyarországon kevés a papír. Az első magyar nyelvű könyveket Krakkóban készíttik. A hazai könyvnyomtatás csak jóval Gutenberg találománya után indul meg. Klimó a Tettyén papírmalmot létesít. Engel János budai nyomdász 1773-ban megnyitja az első pécsi nyomdát. A következő évben Klimó könyvtárat alapít, s figyelemre méltó használati szabályzatot hagy jóvá. A könyvtár a püspök halálakor 15 000 kötetet számlált. Klimó a francia Enciklopédia köteteit is megszerezte. A könyvtár számos kéziratot, kódexet, ősnymtatványt és régi magyar könyvet őriz. Klimó gazdag érem- és ásványtárat gyűjtött. Szerette volna a pécsi egyetem folytonosságát is megteremteni, továbbá csillagvizsgáló torony felállítását tervezte.

Tevékenységének méltó folytatója Szepesy Ignác. A Klimó-alapította könyvtár számára 1830-ban új, nemes vonalú, klasszicista épületet emel. A könyveket a három emeleti teremben helyezi el, s kiegészíti az anyagot a maga gyűjteményével. Az Engel János által vezetett,

majd örökségként vejére, Knezevich Istvánra szállt nyomda az 1830-as évek végéig működött. Szepesy 1836-ban új nyomdát alapít: a Lyceum-nyomda – első „faktora” Nagy Benjamin – egészen századunk közepéig dolgozott. Az első pécsi nyomdák iskolai értesítőket, színlapokat, hangverseny-„értesítvényt”, báli meghívókat, színházi zsebkönyvet készítettek. A nyomtatáshoz a cenzor engedélyét előre be kellett szerezni. 1798-ban pécsi nyomdában jelent meg Csokonai Vitéz Mihály „A haza templomának örömnapja” című, 310 soros költeménye, tizenhat lapon. A verset somogyi tartózkodása idején írta, Széchenyi Ferenc főispánná választása alkalmából.

Pécs a XIX. század elején népes vidéki város, tíz-tizenötezer ember lakja. Az átutazó idegennek már kínál annyi látnivalót, hogy érdemes egy napra megpihennie. A városban számos fogadó áll. A városkapuk sűrű forgalmat eresztenek át. A Csurgóról Debrecenbe megtérő Csokonai (1800), a Bonyhádon nevelősködő Vörösmarty, aki tanítványainak, a Perczel-fiúknak Dél-Dunántúl történelmi nevezetességeit, Mohácsot, Siklóst és Szigetvárt mutatja meg (1821), továbbá a színészetnek Mohácson búcsútmondó és Pápára siető Petőfi (1841) egyaránt utabaejti. A századfordulótól német nyelvű, 1818-tól magyar nyelvű vándorszínész társulatoknak is megéri, hogy a téli és a tavaszi hónapokat a városban töltsék. Először a székesfehérvári trupp látogat Pécsre, majd más társulatok is fölkeresik a várost. 1818 és 1848 között – a föllelhető, közel sem teljes adatok alapján – 13 magyar nyelvű társulat fordult meg a városban. A harminc év alatt több mint háromszáz előadást tartottak. A bemutatott darabok szerzői között szép számmal találkozunk hazai nevekkkel (Kisfaludy Károly, Gaál József, Fáy András, Szigligeti). Az előadásokról a korabeli folyóiratok – Társalkodó, Honművész, Életképek – pécsi levelezői rendre beszámoltak. Az Elefántos ház és a Hattyú ház falai, ahol az előadások zajlottak, látták a kor csaknem minden jelentős színészét: Dérynét, Kántornét, Lendvay Mártont, Megyeri Károlyt. Déryné így ír naplójában: „Pécs kedvelt hely volt a magyar színészek számára, mert műértő közönsége szívesen látogat-

IN PUBLICO EPISCOPALI LYCEO 23096
QUINQUE-ECCLESIENSI
JURII & PHILOSOPHIAE
ANNI UTRISQUE
AUDITORES,
 iuxta factos in literarum studiis et bonis moribus progressus,
 in classes distributi
Anno Scholastico 18³⁹₄₀.

Pollák Joannes.
 Prevendár Samuel. Stip. Kalcacs.
 Radákovichs Josephus. rep.
 89. Rang Antonius. A. D. Q.
 Sargmeister Josephus.

em. 8. p. 8.	em. 4. em. 7.	em. 11. em. 9.	em. 7. em. 6.	em. 6. in. 8.	em. 7. p. 7.	em. 5. p. 7.	em. 9. em. 7.	em. 8. em. 13.	em. 9. em. 6.
p. 10.	sub. al. 2.	2.	sub. al. 2.	2.	<i>Ab ultra-</i>	<i>riori</i> p. 7.	<i>quantis-</i>	<i>lione</i>	<i>acht. am.</i>
em. 7. p. 1.	p. 13.	p. 27.	p. 15.	em. 2. 2.	em. 15. <i>ad repe-</i>	p. 25. <i>tendum</i>	p. 57. <i>scholam</i>	p. 6. <i>invenit</i>	—

A pécsi akadémia évkönyve Vas Gereben (Radákovich József) érdemjegyeivel

A Stuart Mária pécsi előadásának színlapja 1822-ből

ta az előadásokat. Operákat is lehetett adni, mert a püspöki zenekarban képzett zenészeket találtak...”

Pécs már a XVIII. század derekán rangos iskolaváros. Vonzása a megye határán messze túlterjed, Tolna, Somogy, Zala ide küldi tehetséges fiait. Különféle közép- és felsőfokú iskolák működnek a városban. A Széchenyi téri kétemeletes épületben előbb a jezsuiták, majd a ciszterciták tanítanak. A Kossuth Lajos utcában, a pálosok volt kolostorában egy időre az akadémia jogi és bölcséleti kara kap helyet. Ebben az időben a város szellemi életében elsősorban ezek az iskolák a műveltség központjai. Itt készül, izmosodik az a nemzedék, amely a reformkorban a szellemi irányítást átveszi, itt tanul, küszködik az iskola gyakran rideg fegyelmével és szabályaival az az ifjúság, amely a „Fiatal Magyarország” úttörője, a nemzeti nyelvű és polgári irodalom megteremtője lesz. Az iskola hivatalos stílusán, a barokk izlésen és a latinos szellemem mindegyre átút a természetes életöröm, a népi egyszerűség, a nemzeti és haladó gondolkodás.

Nagy tudású férfiak tanítanak a pécsi iskolákban. Faludi Ferenc kétszer tölt rövidebb időt a jezsuita gimnázium tanári karában. Ugyanitt tanít egy ideig Árvay György, Pray György. A hittudományi akadémia hallgatója Virág Benedek, akinek latin nyelvű versét a Kossuth Lajos utcai templom elkészültekor majd a torony tetején, a keresztartató gömbbe helyezik. Pesti, majd pécsi kispap Klivényi Jakab, a fiatal Vörösmarty barátja. Elkeseredett hangú leveleiből értesülünk, hogy a maradiság erős falakkal vette körül a környezetükből kitörni akaró, az irodalom iránt érdeklődő fiatalságot. A böjti vasárnapok dühös szónoka – panaszkodik Vörösmartynak 1822-ben – „minden beszédében nemcsak a játékszín, románköltés és muzsika ellen okádá szentségtelen epéjét, hanem azokat is kárhoztatá, akik nagyobb gyönyörűséget lelnek serdülő litteratúránk remek szüleményeiben, mint vagy az olvasó eregetésében, vagy a szentek életének olvasásában.”

A nemzeti nyelv ápolásának igénye lassan behatol a pécsi iskolákba. 1819-től már külön osztályzatot kapnak a tanulók magyar nyelvből. S ha nincs is adatunk

ebből az időből pécsi iskolai önképzőkörök, irodalmi diáktársaságok működéséről, valószínű, hogy – mint Klivényi példája mutatja – nem hagyták érintetlenül a tanulókat „serdülő litteratúránk remek szüleményei”.

A ciszterciek gimnáziumában egyidőben három jeles diák is tanul. E városban kapják első tudatos élményeiket, itt kerülnek kezükbe az első maradandó olvasmányok, itt lépnek először színházba, itt kísérlük meg az önkifejezés első írásos mozdulatait. Nagy Ignác csupán egyetlen iskolaévet tölt Pécsen. Frankenburg Adolf két-három esztendeig tanul itt, s a „versmívelés tanulója” – ahogy ekkor magát nevezi – itt „koholá” első írásait. Legtovább Garay János marad pécsi diák. Frankenburg is, Garay is melegen szól visszaemlékezésében pécsi éveiről. Frankenburg „könnyes szemmel” búcsúzik a várostól; Garay pedig – aki után az iskolai névsorban, különös véletlen, épp egy Hány nevű diáktársa következett – „kies Tivoli”-nak becézi Pécsen.

A reformkori városnak volt még egy jeles diákja, Radákovics József, aki Vas Gereben néven lett íróvá. Az akadémia filozófiai karán tanult, de tanulmányait elhanyagolta, s 1840 tavaszán kizárták. A pécsi akadémiáról – ahol abban az időben Klivényi Jakab is tanított – vihetette magával az irodalom szeretetét Győrbe, ahol Radákovics önképzőkört szervez és lapot alapít, és Pécsről vihetette magával a színház szeretetét, ami majd később a Nemzet napszámait írhatja meg vele. A pécsi élmények több elbeszélését (Ártatlan kalandok) és regényét (Dixi) átszínezi.

Mind a négy pécsi diák, Nagy Ignác, Frankenburg Adolf, Garay János és Vas Gereben a reformkori magyar irodalom érdemes munkása, kismestere lesz. Lapot szerkesztenek, új műfajokat – a tárcát, az elbeszélést, a balladát, az életképet – honosítanak meg, olvasóközönséget nevelnek. Az egykori pécsi diákok a reformkori önképzőkörök és diáktársaságok – Petőfi mellett – legnépszerűbb írói, költői. Ízes, népi hangú írásaik az irodalmi népiesség győzelmének előkészítői, úttörői. Némely hősükkel bizonyára diákeveik színhelyén, e város falai között találkoztak először.